

A REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓK MÉLYÜLÉSE ÉS BŐVÜLÉSE

DR. KOZMA FERENC

*A szamarat csak azért hívják meg a lak-
ziba, hogy legyen, aki rőzsét, meg vizet
hordjon.*

*Bármerre is forduljon a világ,
Megnyírják a juhót, s megtépik a libát.*

(Francia közmondások)

Az alábbi gondolatok papírra vetésekor gyakorlati célok vezettek. Természetesen nem vagyok olyan naív, hogy azt gondolnám, a magyar gazdaságpolitikának belátható időn belül módja nyílik tevékenyen részt venni valamiféle életképes integráció „gründolásában”, melynek során alaposan meg kell gondolnia, hogy – akár neki, akár a csoportosulás egészének – kinek a taggá fogadása vagy kihagyása mellett érdeke voksolnia. Inkább az lehet ezen eszmefuttatás gyakorlati haszna, hogy hozzásegít esélyeink reális számbavételéhez, egy integrációs csoportosuláshoz csatlakozás során megvilágítja ennek feltételeit és a gazdaságra gyakorolt hatását.

Mindenekelőtt tehát célszerűnek tartom gazdaságelméleti síkon feltenni a kérdést: kitapintható-e valamilyen törvényszerűség a tekintetben, hogy mikor, milyen erők hatására hajlamosak a meglevő, működő nemzetközi gazdasági centrumok terjeszkedni, illetve mikor részesítik előnyben a mélyülést: továbbá, ha terjeszkednek, milyen esetekben, milyen módon bővítik köreiket nálunk jóval kedvezőtlenebb világgazdasági (külgazdasági) pozíciójú nemzetgazdaságokkal? Ha erre a kérdésre valamilyen szolid választ lehet adni, közelebb jutunk ahhoz a kérdéshez is, hogy milyen esélyei vannak az Európai Gazdasági Közösség (EGK) bővülésének az elkövetkező időkben, s hogy ez a bővülés – ha lesz ilyen – milyen irányba várható?

AZ INTEGRÁCIÓK FORMÁLÓDÁSÁNAK HÁRMAS KRITÉRIUMA

Minden nemzetközi integrációs csoportosulás olyan érdekszövetség, amelytől a belépők a konkurens világgazdasági centrumokkal szemben térnyerést (esetleg regionális helyzetük erősítését), valamint azt várják, hogy az ebből származó hasznuk nagyobb legyen, mint az a káruk (elmaradt hasznuk), amelyet a szuverenitási önkorlátozás következményeképpen el kell viselniük. A hasznok és az elmaradt hasznok, valamint a tényleges károk a bekövetkezési valószínűséggel együtt értendők: minél nagyobb tehát a kockázat, annál kisebb a mérlegeléskor számba vett reménybeli haszon, és annál nagyobb a valószínűsített abszolút vagy relatív kár.

Az integrációnak jótékony hatással kell lennie a világszerte fellépés mindkét alapvető sikertényezőjére:

a) a piac összevonásának és a gazdaságpolitika szinkronizálásának a makroökonómiai mozgási kör bővülését kell eredményeznie, ami tömegtermelési többletjövedelmet eredményez az integrálódó kör egészében;

b) a megnövekedett információs és árumozgástér, a biztosabb versenyképesség és a bővebben csorduló vállalkozói jövedelem a termék- és technológiafejlesztés és a marketing nagyobb eredményeit húzza maga után, más szóval az integrációtól a résztvevők mind extenzív, mind pedig intenzív fejlődési lehetőségeik bővülését várják.

Minél nagyobb a megszülető összevont gazdasági egység, és minél magasabban fejlett termelésitényező-kombinációk adódnak benne össze, annál megalapozottabb a remény arra, hogy ez a két tényezőtől függő világgazdasági siker nem marad el. Ebből következően az integrációt „gründoló”, illetve a szélesbítésről vagy mélyítésről dönteni hivatottak előtt három fő kritériumcsoport áll elemzés és döntés céljából:

- a közösség tömegének értékelését elősegítő jellemzők (értékek),
- a fejlettségi-hatékonysági szint jellemzői,
- az integráció gazdasági homogenitását mérő jellemzők.

Mivel a világgazdaságban a teljesítményszint mindig relatív értéként jelentkezik – egy ország vagy országcsoport „fitness”-e (erőnléte) mindig máshoz, vagy másokhoz képest tűnik kielégítőnek vagy gyengének –, azok a gazdaságok hajlanak leginkább és legkölcsebben az integrációra, amelyek a világszerte a konkurens, a vizsgálatok alkalmával tehát óhatatlanul etalonként jelentkező gazdasághoz (vagy csoportosuláshoz) képest a legnagyobb teljesítményszint-javulást remélik a közös fellépéstől.

AZ ÖNÉRTÉKELÉS ÉS AZ „ETALON”-GAZDASÁGHOZ VALÓ HASONLÍTÁS

Az alábbiakban egy latolgatási-döntési logikát kísérek meg felvázolni az egyszerűség kedvéért azzal a módszerrel, hogy a megítélési szempontokat többé-kevésbé számszerűsített képletekbe sűríttem. A három fent említett kritérium így három „mutatószám”-rendszerben jelenik majd meg:

- volumenmutatókban,
- fejlettségi fajlagosokban,
- szóródási együtthatókban.

Nem szeretném azonban, ha az olvasó azt a következtetést vonná le, hogy a regionális integráció összetételének kialakítása vagy továbbalakítása egy-egy számtanpélda megoldására egyszerűsödik. Bizonyosan hasznos, ha ilyen becsléseket, próbaszámításokat végeznek az előkészítő munkák során, ám ezek csak könnyíthetik, de nem automatizálhatják a döntést.

*A közösség tömegével (a világszerte erő abszolút nagyságával)
kapcsolatos megfontolások*

A tömegösszemérések kiterjedhetnek a kibocsátási és jövedelemtermelési volumenekre, a $K + F$ volumenére, a nemzetközi áru- és tőkeforgalom nagyságára, a rendelkezésre álló termelési tényező és devizatartalékok nagyságára. A versenytársak mintegy „lemázsálják” magukat és egymást, és örömmel veszik tudomásul, ha a nemzetgazdaságok versengése szempontjából valamely fontos kritérium területén „többet nyomnak” a konkurensnál; azaz többet termelnek, nagyobb a GDP-jük, a felhalmozásuk, több tartalékuk van, többet költenek kutatásra, nagyobb az exportjuk, nettó tőkekihelyezésük, netán nettó tőke-ab-

szorpciójuk és így tovább. Ez a „tömegnövelési kényszer” az integrálódni készülő vagy az integrációk továbbfejlesztésén munkálkodó gazdaságokat, illetve közös szerveiket a tagtoborzásra készíti; ugyanis a mennyiségi megméretés kinagyítja a brontosaurus fölényét az antiloppal, a pisztráanggal és a sarlós fecskével szemben.

Az összehasonlítás legfontosabb volumenmutatói a következők.

a) A *nemzetgazdasági termelési teljesítmények (outputok)*, amelyeknek összessége adja az integrálódni készülő vagy az integrálódás folyamatában levő országcsoport abszolút termelési potenciálját:

$$Y_A + Y_B + \dots + Y_J + \dots + Y_N = \sum_1^N Y = Y_{NN},$$

ahol:

Y – a GDP vagy bármely más halmozatlan bruttó termék,
 $A-N$ – a szóba jöhető országok megnevezései,
 NN – a szóban forgó országcsoport.

Ennek viszonya az etalonhoz (ET):

$$\bar{Y} = \frac{Y_{NN}}{Y_{ET}} \quad /1/$$

b) A „vivő” ágazatok teljesítményei (kibocsátásai):

$$Q_A^a + Q_A^b + \dots + Q_A^j + \dots + Q_A^n = \sum_a^n Q_A = Q_A$$

$$Q_B^a + Q_B^b + \dots + Q_B^j + \dots + Q_B^n = \sum_a^n Q_B = Q_B$$

$$\vdots \quad \vdots \quad \vdots \quad \vdots \quad \vdots \quad \vdots$$

$$Q_N^a + Q_N^b + \dots + Q_N^j + \dots + Q_N^n = \sum_a^n Q_N = Q_N$$

$$\sum_A^N Q^a + \sum_A^N Q^b + \dots + \sum_A^N Q^j + \dots + \sum_A^N Q^n = \sum_A^n \sum_A^n Q = Q_{NN}^{nn}$$

ahol:

Q – a világgazdasági szempontból dinamikusnak számítható ágazatok kibocsátása (az alsó index az országok megnevezése, a felső index az ágazatok megnevezése),
 nn – a vivő ágazatok összessége,
 NN – hasonlóan az előzőkhöz, a régió országainak összessége.

Ezt is az etalonhoz mérjük:

$$\bar{Q}^n = \frac{Q_{NN}^n}{Q_{ET}^n} \quad \bar{Q}^j = \frac{Q_{NN}^j}{Q_{ET}^j} \quad \text{stb.} \quad \bar{Q}^{nn} = \frac{Q_{NN}^{nn}}{Q_{ET}^{nn}} \quad /2/$$

Az egy felső indexű viszonzszámok az egyes húzó ágazatok abszolút erőviszony-hányadosai (például az Európai Közösség mikroelektronikai iparának teljes kibocsátása vagy

kibocsátási kapacitása a „Japán + kis tigrisek” együtteshez vagy az „Egyesült Államok + Kanada” együtteshez képest.)

A két felső indexű viszonyszám a húzó ágazat összességét hasonlítja össze, tekintet nélkül arra, hogy ugyanazokról a húzó ágazatokról van-e szó a számlálóban és a nevezőben. (Ha például Európa húzó ágai között az űrtechnika nem szerepel, ezzel szemben a környezetvédelmi technika az Egyesült Államokban csökevényes, Európa és az Egyesült Államok összehasonlításában a környezetvédelem/űrtechnika-elem benne fog foglaltatni.)

c) Az *exportteljesítmény*, vagyis

$$E_A + E_B + \dots + E_J + \dots + E_N = \sum_1^N E = E_{NN}$$

és az etalonnal való összevetése:

$$\bar{E} = \frac{E_{NN}}{E_{ET}} \quad /3/$$

Ebből ugyancsak kiemelhetjük a kifejezetten dinamikus exportárucsoportokat:

$$\bar{E}^{nn} = \frac{E_{NN}^{nn}}{E_{ET}^{nn}} \quad /4/$$

d) A *külföldi tőkeforgalom*, vagyis az adott nemzetgazdaságok hitelkibocsátásainak (t_{th}) és hitelfelvételeinek (t_h , továbbá a működőtőke-exportjának (t_{tm}), illetve -importjának (t_m) összessége:

$$T = t_{th} + t_{tm}$$

$$T_A + T_B + \dots + T_J + \dots + T_N = \sum_A^N T = T_{NN}$$

amelynek az etalonhoz való viszonya:

$$\bar{T} = \frac{T_{NN}}{T_{ET}} \quad /5/$$

Az öt érték (\bar{Y} ; \bar{Q}^{nn} ; \bar{E} ; \bar{E}^{nn} ; \bar{T}) együttes, az adott helyzetnek megfelelően súlyozott elemzése alkalmas arra, hogy az integrációt alapítani vagy bővíteni szándékozók érzékeljék, mekkora tömegűnek kellene lenniök minden egyéb feltétel egyenlősége esetén ahhoz, hogy az etalon (konkurens) centrummal egy súlycsoportba kerülhessenek.

A közösség fejlettségi-hatékonysági potenciáljával kapcsolatos megfontolások

A fajlagos értékek összeméréseinek számlálóiban megint csak mennyiségek szerepelnek: termelés, jövedelemexport, ár. Nevezőiben azonban nem az etalon-ország (-csoportosulás) azonos mutatóit találjuk, hanem azokat a volumeneket, amelyekhez képest az eredmények dúsak vagy soványnak ítéltetők. Nem egyszerűen termelés, hanem egy lakosra vagy egy dolgozóra jutó termelés; nem egyszerűen jövedelem (GDP), hanem egy lakosra jutó, avagy a lekötött (felhasznált) termelésítőanyag-mennyiségekhez mért jövedelem; nem egyszerűen az export és az import, hanem az exportárváltozás és az importárváltozás van egymáshoz mérve. Az etalonul választott országhoz (régióhoz) való hasonlítás csak ezután következik.

Ennek eredménye már minőségi ítélet; ki a fejlettebb, hatékonyabb, ki cserél szerencsésebben a világpiacon. Mindez fejlesztési erőfeszítésekre: a megtakarítások növelésére, beruházásokra, képzésre, kutatásra, a nemzetközi piacokon való látványosabb megjelenésre és mozgásra unszol. Egyben óva int attól, hogy az összefogó gazdaságok olyan újabb résztvevőket toborozzanak az integrációs körbe, akik „hígítanak” e fajlagos értékeket: ezek ugyanis óhatatlanul energiákat vonnának el a nagyobb fejlődési-üzleti kapacitású nemzetgazdaságoktól, s ezeket a kedvező ráfordítású helyektől elvont forrásokat relative alacsony hasznosuló helyeken fektetnék be.

Ezúttal is bemutatok – a teljesség igénye nélkül – néhány, alapvetőnek ítélt mutatószámot.

a) A gazdaságok fajlagos *társadalmi teljesítményei*, azaz az egy lakosra jutó GDP-k (vagy más, halmozottan bruttó kibocsátás), illetve ennek három alapvető komponense: a fajlagos fogyasztás, a fajlagos (állótőkeegységre jutó) bruttó beruházás, valamint a fajlagos (egy lakosra avagy a nemzeti vagyon egységére jutó) termelési tényező és devizatartalékképződés. Ezek nemzetgazdasági méretű indexeit – közismertek lévén – nem részletezem. Az alakuló vagy bővülni készülő integrációs góc jellemző indexei vagy a nemzeti indexek átlagolásával alakíthatók, vagy pedig „primer” eszközökkel, azaz a számba jövő országok abszolút adatainak (jövedelem és kiadás komponensei) összeadása és a megfelelő – ugyancsak egy nevezőre hozott és összesített – viszonyítási alapokkal való szembesítése révén. A probléma azonban nem könnyen oldható meg, akár az egyik, akár a másik módszerrel kíséreljük meg.¹

Az így (több-kevesebb megalkuvással) kialakított és regionális szinten összesített fajlagos mutatókat egyenként összevetjük az „etalon” (a konkurens hatalom, vagy integráció, csoportosulás) azonos mutatóival:

$$E = \frac{E_{NN}}{E_{ET}} \quad /6/$$

ahol a E sok minden lehet: fajlagos termelés, beruházás, fogyasztás, tartalékképzés vagy akár ezek valamilyen kiemelt eleme (például a dinamikus ágazatba való beruházás; a $K+F$ -re jutó fejlesztési összeg; a lakosság korszerű technika-fogyasztása vagy képzési-művelődési költsége stb.).

b) A *hatékonysági értékek*, amelyek a kibocsátás volumenösszegének és a gazdálkodásban részt vevő termelési tényezők összesített volumenének viszonyát fejezik ki, s amelyek kifejezhetők statikus és dinamikus (hatékonyság-elmozdulások = hozamváltozások) módon, továbbá folyó (flow) és átlag- (stock) mutatókkal:

$$r_{\text{flow}} = \frac{Y}{f},$$

azaz a statikus folyó mutató az adott időszak halmozatlan kibocsátása (Y) és a hozzá felhasznált termelésitényező-tömeg ($f = n + c + l + i$) hányadosa. Ennek országcsoportösszege kiszámítható:

$$R_{\text{flow}} = \frac{\sum_A^N Y}{\sum_A^N f},$$

¹ Lásd erre vonatkozóan az Egy merész kísérlet negyedszázados évfordulójára című, a *Statistikai Szemle* 1989. évi 12. számában (1103–1112. old.) megjelent tanulmányomat.

illetve az etalonnal való összehasonlításban:

$$\begin{aligned} \bar{R}_{\text{flow}} &= \frac{R_{\text{flow}, NN}}{R_{\text{flow}, ET}} & /7/ \\ r_{\text{stock}} &= \frac{\sum_1^k Y}{F}, \end{aligned}$$

azaz a lekötött termelésitényező-vagyon (F) egységére jutó, összességében megtermelt halmozatlan kibocsátás. A (7)-tel azonos logikával:

$$\begin{aligned} \bar{R}_{\text{stock}} &= \frac{R_{\text{stock}, NN}}{R_{\text{stock}, ET}} \\ r'_{\text{flow}} &= \frac{dY}{df}, & /8/ \end{aligned}$$

azaz a termelésitényező-ráfordítások elemi elmozdulásának hatására keletkező halmozatlan kibocsátás-elmozdulás. Ha $r'_{\text{flow}} > 1$, a hatékonyság növekvőben, ha kisebb 1-nél, csökkenőben van.

Az előzőkkel azonos logikával:

$$R'_{\text{flow}} = \frac{d\left(\sum_A^N Y\right)}{d\left(\sum_A^N f\right)}$$

illetve, az etalonnal való összehasonlításban:

$$\begin{aligned} \bar{R}'_{\text{flow}} &= \frac{R'_{\text{flow}, NN}}{R'_{\text{flow}, ET}} & /9/ \\ r'_{\text{stock}} &= \frac{d\left(\sum_1^k Y\right)}{dF}, \end{aligned}$$

vagyis a hosszú távú növekedés és a szélesebb értelemben vett nemzetivagyon-gyarapodás egymáshoz való viszonya, amelynek előjelértékei azonosak a flow-mutatóval, és összehasonlításban:

$$\bar{R}'_{\text{stock}} = \frac{R'_{\text{stock}, NN}}{R'_{\text{stock}, ET}}. & /10/$$

A közösség egyenszilárdsági (homogenitási) viszonyaival kapcsolatos megfontolások

A harmadik összemérési alapszempontra a homogenitás, úgy is nevezhetnők, hogy „egyenszilárdság”. Egy integráció annál biztonságosabban manőverezhet a konkurens világgazdasági centrumokkal szemben, minél kevesebb idejét, energiáját, tőkeforrását köti le a belső gazdasági feszültségek feltárása és feloldása. Minél kisebb az előzőkben felsorolt ország-

(illetve regionális) mutatók átlag körüli szóródása, annál homogénebbnek tekinthető a régió; ellenkező esetben heterogenitásról beszélhetünk, amely nagyságával fordított, négyzetes arányban rontja az integráció sikerének (a konkurens centrummal szembeni világgazdasági térnyerésnek) esélyeit. A szóródás (inhomogenitás) annál nagyobb:

- minél messzebbre állnak egymástól az éllovasok (nagyok, fejlettek, hatékonyak) és a gyenge világgazdasági adottságúak (kicsik, fejletlenek, ráfizetésesek);
- minél nagyobb a súlya a gyengének az erősekhez képest, akár számosságuk, akár abszolút teljesítményük tekintetében.

A homogenitás-inhomogenitás matematikai kifejezési módja a szóródási négyzet. Ennek tartalma és képlete minden kézikönyvben megtalálható. Azt, hogy valamely érték szóródási négyzetéről van szó, a mutató betűjele előtti, felső indexbe tett csillaggal (például $*X$) fogom jelölni, a betűjel utáni alsó index az ország- (vagy vidék-) csoport jele (ez esetben az NN és az ET). A fontosabb egyenszilárdsági hányadosok:

$$*y_{NN}, \text{ illetve } *\bar{y} = \frac{*y_{NN}}{*y_{ET}}, \quad /11/$$

ami a gazdaságok méreteinek egyenszilárdságát veti össze. Az alapmutató ($*Y$) annál alacsonyabb értékű, minél kisebb az összefogni készülő gazdaságok abszolút kibocsátási értékeinek különbsége. Vagyis a Benelux-államoké kisebb, mint az Európai Közösségé (EK), az EK-é kisebb, mint a néhai KGST-é: a Luxemburg–Hollandia GDP-tömeg differencia ugyanis jóval csekélyebb, mint a Luxemburg–Németország, avagy a Belgium–Hollandia–Dánia–Írország–Görögország–Portugália kibocsátások és a Németország–Franciaország–Nagy-Britannia–Olaszország–Spanyolország kibocsátások eltérése; s még ez is egyenszilárdnak tűnik, ha összehasonlítjuk a Szovjetunió és a többi valamikori KGST-tagállam kibocsátási különbségeivel. A viszonyítási index pedig azt mutatja, hogy az egyik közösség abszolút nagyságrendekben megnyilvánult homogenitása miként viszonyul a másikéhoz; vagy – ami gyakorlatilag érdekesebb – egy integrációs csoportosulás egyenszilárdsága nő-e, avagy csökken. Ha például az EK felvenni készülő tagjai sorába Izlandot, Liechtensteint, Andorrát, San Marinot, a Vatikánt és Máltát, ezek GDP-kibocsátásainak besorolása az EK-glédába kétségtelenül növelné a szóródást, ami önmagában természetesen csak matematika kérdése, ha azonban a Közösségbe ezzel beköltözik egy pregnáns külön érdek (a „törpéké”), akkor már meggondolják, hogy gyarapítsák-e gondjaikat ilyesfélékkel.

Az egy lakosra jutó GDP szóródása:

$$*y_{NN}, \text{ illetve } *\bar{y} = \frac{*y_{NN}}{*y_{ET}}, \quad /12/$$

az egy főre jutó fogyasztás-felhalmozás és a tőkeegységre jutó tartalékképzés szóródása:

$$*R_{\text{flow}}, \text{ illetve } *\bar{R}_{\text{flow}} = \frac{*R_{\text{flow}, NN}}{*R_{\text{flow}, ET}} \quad /13/$$

$$*R_{\text{stock}}, \text{ illetve } *\bar{R}_{\text{stock}} = \frac{*R_{\text{stock}, NN}}{*R_{\text{stock}, ET}} \quad /14/$$

$$*R'_{\text{flow}}, \text{ illetve } *\bar{R}'_{\text{flow}} = \frac{*R'_{\text{flow}, NN}}{*R'_{\text{flow}, ET}} \quad /15/$$

$$*R'_{\text{stock}}, \text{ illetve } *\bar{R}'_{\text{stock}} = \frac{*R'_{\text{stock}, NN}}{*R'_{\text{stock}, ET}} \quad /16/$$

amely mutatók a nemzetgazdasági hatékonysági mutatók szóródásait fejezik ki, s végül

$$*E, \text{ illetve } *\bar{E} = \frac{*E_{NN}}{*E_{ET}}, \quad /17/$$

$$*T, \text{ illetve } *\bar{T} = \frac{*T_{NN}}{*T_{ET}}, \quad /18/$$

illetve bármelyik külgazdasági kapcsolatok minőségét karakterizáló egyéb érték: például a cserearányok, az importnyitottság, a szellemi termék-forgalom stb. Az összevont szóródási mutatót a továbbiakban S -sel jelölöm.

Komplex értékelés

A volumen- és a fejlettségi-hatékonysági jellemzők az integrációs közösség kollektív világpiaci ütőereje szempontjából nem értékelhetők a szóródási viszonyok nélkül. Képzeljünk el egy közösséget, amely egy 15 000 dollár/fő színvonalú, 100 milliós lakosságú és tíz 1000 dollár/fő színvonalú, egyenként 10–10 millió lakosú nemzetgazdaságból áll. A közösség fajlagosa 8000 dollár/fő, ami egész tekintélyesnek tűnnek, ha nem tudnók, hogy ez az együttes egy anyakoca és tíz éhes malac szimbiózisa, ahol a fejlett 100 milliós nép összes energiáját igénybeveszi a másik 100 milliós tömeg termelékenységének felszámolása. Egy ilyen NN -tól a konkurens – ugyancsak 8000 dollár/fő szintű és ugyancsak 200 milliós lakosságú ET -egységnek, ahol az egyes taggazdaságok fejlettségi szintjének eltérései nem haladják meg a ± 10 százalékot, nem kell félnie, a világpiacon ez az integráció nem lesz veszedelmes konkurens.

A homogenitási mutatók tehát a volumen- és a fajlagos értékek „nyomósító” koefficienssei lesznek. Ha egy érték (az etalonnal összevetve) 100, de a szóródás az etalon szóródási értékéhez képest 1,1 (azaz az NN -csoport heterogénebb, mint az ET), úgy a 100 a valóságban csak 90,9-et fog érni. Ha ellenkező a helyzet, a szóródás 0,9, a 100 a valóságban 111,1-et ér, a nagyobb homogenitás felértékelte akár a volumen-, akár a fejlettségi-hatékonysági mutatót. Ezt egy igen egyszerű, sematikus példával illusztrálom. Tegyük fel, az NN -képződmény tömegmutatóinak valamilyen összesített értéke 1,3-szerese az ET -képződménynek, a fejlettségi-hatékonysági fajlagosok pedig 0,8-es értéket mutatnak. 30 százalékkal nagyobb tömeg 20 százalékkal rosszabb hatásfokkal működik; ez azt jelenti, hogy – ceteris paribus – a két képződmény csaknem azonos értékű ($1,3 \cdot 0,8 = 1,04$). A kisebb hatékonyság lefokozta a nagyobb volumen világpiacierő-kvantumát. Tegyük fel továbbá, hogy az NN -képződmény döntési centrumai 1,2-szer szétszórtabbak, mint az ET -é (több vagy egymástól jobban különböző tömegű országból állt össze, mint konkurens), fejlettségi-hatékonysági viszonyai pedig 1,2-del szórtabbak (a tagországok közötti fejlettségi-hatékonysági szintkülönbségek nagyobbak). Az első szóródási mutató a tömegmutatót deflálja: $1,3:1,2 = 1,083$; a második a fajlagosat: $0,8:1,3 = 0,615$. E két korrigált eredmény összevont értéke: $1,083 \cdot 0,615 = 0,667$. Amíg a homogenitási viszonyok kihagyása a számításból a két világgazdasági csomósodási pontot nagyjából egyenlő erejűnek mutatja, az egyenszilárdsági viszonyok arra figyelmeztetnek, hogy az NN -képződmény világpiaci ütőereje az ET -képződményének csak mintegy két-harmada.

Bár az ilyen erőviszonyok átgondolása – hangsúlyozom – rendszerint nem számtanpélda-megoldáson keresztül történik, a gondolatmenet áttekinthető kifejezése érdekében kockáztassuk meg a képletet is:

$$\bar{P} = \frac{*V}{*S_V} \cdot \frac{*E}{*S_E} \quad /19/$$

A /19/-ben

- \bar{P} – az erőviszonyok jele,
- * \bar{V} – az összevont volumenmutató *NN/ET* értéke,
- * \bar{S}_V – a volumenértékek szóródási *NN/ET* hányadosa,
- * \bar{E} – az összevont fejlettségi-hatékonysági mutatók *NN/ET* értéke,
- * \bar{S}_E – a fejlettségi-hatékonysági értékek szóródási *NN/ET* hányadosa.

Politikai szempontok

A „nagygazdasággá” válás, illetve a volumenekben mért világgazdasági súlynövekedés olyan csáberő, vagy egy szorult helyzetből való kimászásnak olyan, viszonylag egyszerűen lebonyolítható módjának tetszhet, amely elfeledtetheti a heterogenizálódás (később előtérbe kerülő) veszélyeit. Az ambiciózus, gyors nemzetközi gazdasági és/vagy politikai befolyásnövekedést szorgalmazó kormányok ezért hajlamosak arra biztatni integrációs partnereiket, hogy adjanak elsőbbséget a terjeszkedésnek az egyenszilárdság rovására. Hasonló lépésre kerülhet sor akkor, ha az integrálódó közösség politikai érdekkörébe tartozó gyenge gazdasági eredményeket felmutató országokban olyan politikai válság van kibontakozóban, amely a közösség számára nem kívánatos helyzetet hozhat létre: ez esetben a közösség – jobb gazdasági meggyőződése ellenére (mondhatnánk „savanyú ábrázattal”) – megnyitja kapuit a homogenitását súlyosan megzavaró gazdaságok előtt is. Végül, ha valamilyen oknál fogva kiéleződik a hatalmi (például az integráción belüli hegemon pozícióért való) harc a közösséget alkotó nemzetgazdaságok között, megindulhat a verseny a „voksokért”, s ebben szerephez juthat az egyik vagy másik hatalmi pólustól függő külső országok „becsempészése” a közösségbe.

Ezek elég veszélyes, mondhatnók kalandorizú lépések. Játsszuk tovább az előző fejezetben megkezdett forgatókönyvet. A fentebb felsorolt bármely ok következtében az *NN*-közösség több országgal bővül. Ezek szaporítják a tagállamok, azaz a döntési központok, a lehetséges ellenvélemények, ellenérdekek, kompromisszum-követelők sorát, továbbá heterogénebbé teszik a közösség gazdaságpolitikai térképét, átmeneti kezelést követelnek, nem kompatibilis gazdaságbefolyásolási és jogrendszerük van, egyszóval a tömegheterogenitási mutató az etalonhoz képest 1,2-ről 1,5-re növekszik, miközben a tömegarány 1,2-ről 1,6-ra nő. Ez 1,067-es értéket jelent, ami máris lehangoló, hiszen a „tagtoborzó kampány” 1,083-ról indult el. Ha azonban a fejlettségi-hatékonysági heterogenitás is kedvezőtlen irányban változik – mondjuk 1,3-ről 1,5-re vagy 0,615-ről 0,533-re esik, a végeredmény 0,569 lesz, azaz az *NN*-régió piaci ütőképessége az *ET*-hez képest mintegy 1/12-nyivel még csökkent is –, igazán kár volt a fejletlen, gyenge piaci erejű új tagokat a szervezetbe felvenni.

Az integráció kölcsönös kohézióserő-törvénye

A különböző szempontok mérlegelése után elérkeztünk az elméleti hipotézis felállításának lehetőségéhez.

1. Abból lehet kiindulni, hogy az integrációs mozgolódás valakiknek – netán valakinek – a kezdeményezésére indul meg feltehetően olyan nemzetközi gazdasági helyzetben, amikor a piacegyesítés és a gazdaságpolitikai szinkron által elérhető haszon többeknek hiányzik, azaz az integráció a levegőben lóg. Valószínű, hogy az integráció azokból a nemzetgazdaságokból fog kezdetben összeállni, amelyek, ha a fentiekben \bar{P} -vel jelzett erőviszonymutatót kiszámítanak, együttesen a leginkább megközelítik azt a világgazdasági centrumot, amelynek a piaci nyomása felszínre hozta az integrálódási szükségletet. Ezek a térség legnagyobb és/vagy legfejlettebb országai, valamint azok a kisebb gazdaságok, amelyek fajlagos értékeik tekintetében nem maradnak el a determináns erőt képviselő hatalmak mögött.

(Tehát állami különállásuk ellenére sem várható, hogy mély érdekelletéket fognak felszínre hozni!) Ezeket nevezem az integráció *kemény magjának*.²

2. Amennyiben ezek összesen túl kis piaci teret ($*\bar{V}$) jelentenének a konkurens centrumokhoz képest, úgy megkezdődik a „vadkörte-effektus”: az alakulófélben levő közösség „kemény magja” szívesen fogja venni olyan gazdaságok jelentkezését is, amelyek csatlakozása ugyan növeli a fejlettségi-hatékonysági heterogenitást, de nem végletesen, viszont jelentős tömeggel egészítik ki a térség termelőkapacitását és piacát:

$$\frac{*\bar{V}}{*\bar{S}_V} \cong \frac{*\bar{E}}{*\bar{S}_E};$$

tehát $\bar{P}_1 > \bar{P}_0$, ahol a \bar{P}_0 a „kemény mag” relatív ütőereje, a \bar{P}_1 pedig a közösségé, ahogyan végül is kiformalódik. (A Római Szerződés megkötése előtt egy nyugatnémet-francia-benelux kemény mag magához vonzotta Olaszországot, azt remélve, hogy jelenléte nem zilálja szét a Közös Piac célrendszerét, és képes lesz felzárkózni.)

3. Az 1. és 2. pontok alatti közgazdasági megfontolások figyelembevétele alapján nagyjából össze is állhat egy országcsoport fokozatos integrációs célzattal. Ekkor alapos önismertetre kell szert tenniük, s ennek birtokában stratégiát kell választaniuk. Mindkettő igen összetett folyamat, amelynek még felvázolása sem fér e rövid eszmefuttatás keretébe. Egyetlen összefüggést emelek ki.

A magát immáron közösségnek nevező országcsoport tagjainak a gazdaságpolitikai egyeztetések során el kell dönteniük, mit tartanak elsődleges, független változóként kezelendő Achilles-sarkuknak az „etalonnal” összehasonlítva: a méretük elégtelenségét vagy fejlettségi-hatékonysági fajlagosaik elégtelenségét-e, s hogy abban a körben, amelyben sikerült összehuszerződniek, mi segíthet a leghamarabb és leghatékonyabban a bajon, az összevont piac mihamarabbi továbbbővítése, avagy a meglévő körön belüli döntési-cselekvési szinkron erősítése?

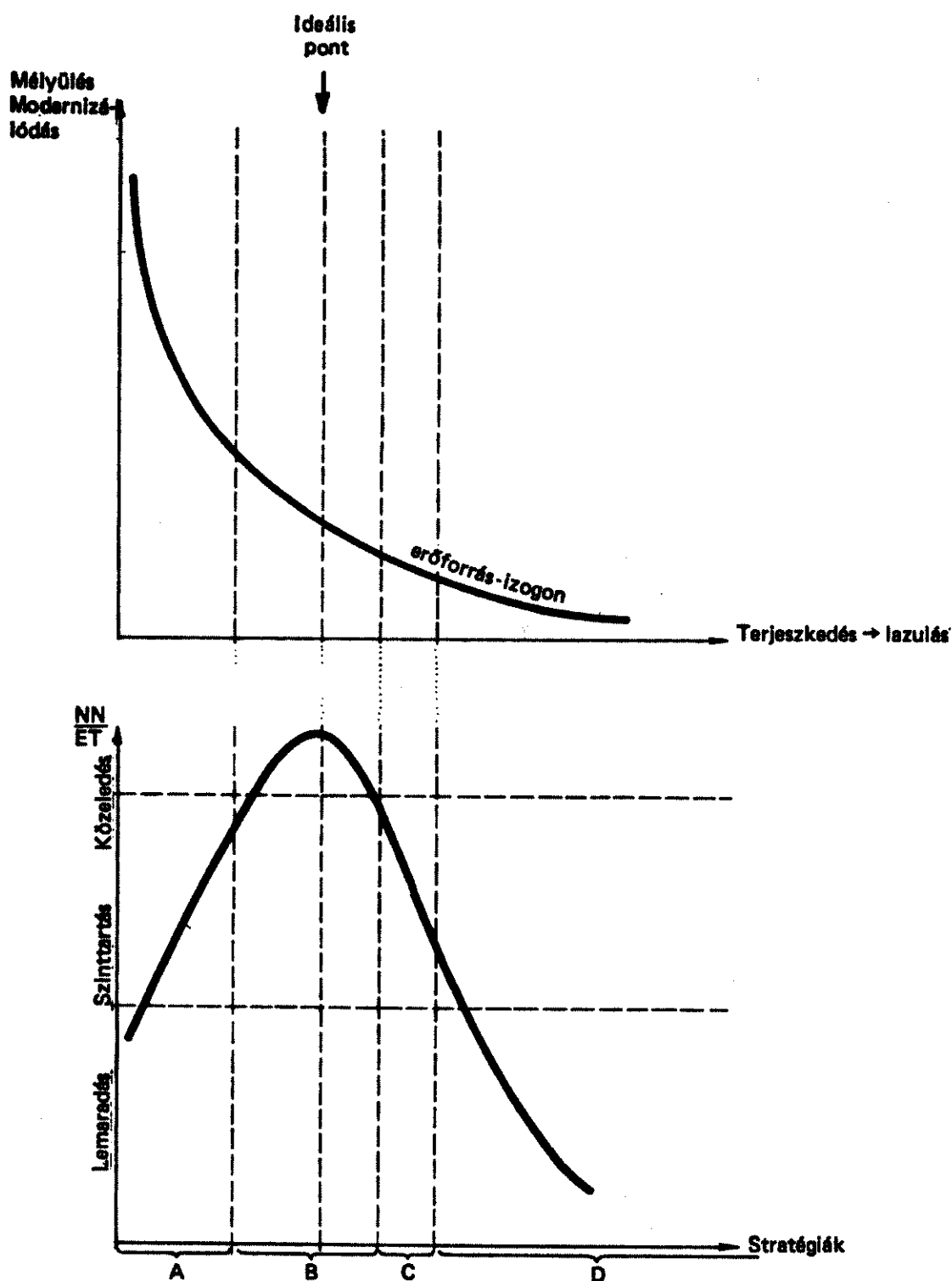
E kollektív önismeret és értékelés alapján az integráció fejlesztésének irányát is el kell dönteniük. Azt is választhatják, hogy jobb egyelőre megállni egy piacegyesítésipolitika-koordinálási folyamat viszonylag kezdetleges stációjánál (mivel hazai piacaik fejletlensége folytán többre nem is képesek, vagy – ha ezen túllépnének – olyan centrifugális erők lépnének föl, amelyek, ne adj’isten, szétfeszíthetnék az alig létrejött közösséget), és ha ez így önmagában még nem bizonyul hatékony fegyvernek az „etalon” kihívásaival szemben, tovább folytatni a „tagtoborzást”. Ez a volumencentrikus („extenzív”) stratégia. Ha viszont úgy ítélik meg a helyzetet, hogy belátható időn belül nagyobb hátrányt lehet behozni a meglévő keretek között a gazdasági szinkron növelésével, s ezáltal a fejlettségi-hatékonysági jellemzők gyors javítását lehet elérni, akkor fejlesztéscentrikus („intenzív”) stratégiát választhatnak. Természetesen – mint mindenütt e világon – itt is gyakoribbak az átmeneti, „hibrid” megoldások, mint az életbe vegytisztán átültetett elméleti modellek. A közösségnek az adott történelmi pillanatban meghatározott az anyagi, politikai, erkölcsi forrásmennyisége (feltételezve azt, hogy akad olyan politikai erő amely ezeket mozgásba tudja hozni), ezt kell megosztania az új tagok adaptálása-felfejlesztése és a meglévő „stáb” továbbfejlesztése, nemzetközi versenyképességének öregbítése között. (A dilemmát az 1. ábra illusztrálja.)

Az ábra felső koordináta-rendszere a közösség által választható erőforrás-megosztási variánsokat ábrázolja; az alsó koordináta-rendszer pedig az egyes variánsokhoz tartozó ere-

² Hangsúlyozom, a tanulmányban vázolt érdekmódel főként azon integrációs csoportosulások viselkedési motivációt közelíti, amelyek világ gazdasági centrumpozíciójuk veszélyeztetése miatt lépnek szövetségre, illetve állnak további mélyülési vagy szélesedési dilemma előtt. Minden más esetben nagyobb esélye van a bővülési tendencia egyértelmű felülkerekedésének: tehát akkor is, ha az együttes gazdasági integrációja erősen átítatódik az „ostromlott vár” politikai motivációjával (KGST), avagy egészen más dimenzióban jön létre a szorosabb gazdasági szövetség, például egy, az adott térségben vitathatatlanul erős, fejlett ország (-csoport), ezen az úton látja biztosítottnak kiépíteni vagy megtartani-monopolizálni periférikus hátterét (valami hasonló erő hozhatta létre az ASEAN-t, és ez dolgozhat az Egyesült Államok-Mexikó szabadkereskedelmi társulás kulisszái mögött is).

dőhatást; mármint a kérdéses közösség (NN) erőviszonyát a konkurens (etalonul választott) centrumhoz (ET).

1. ábra. Stratégiai lehetőségek adott erőforrás-mennyiség mellett

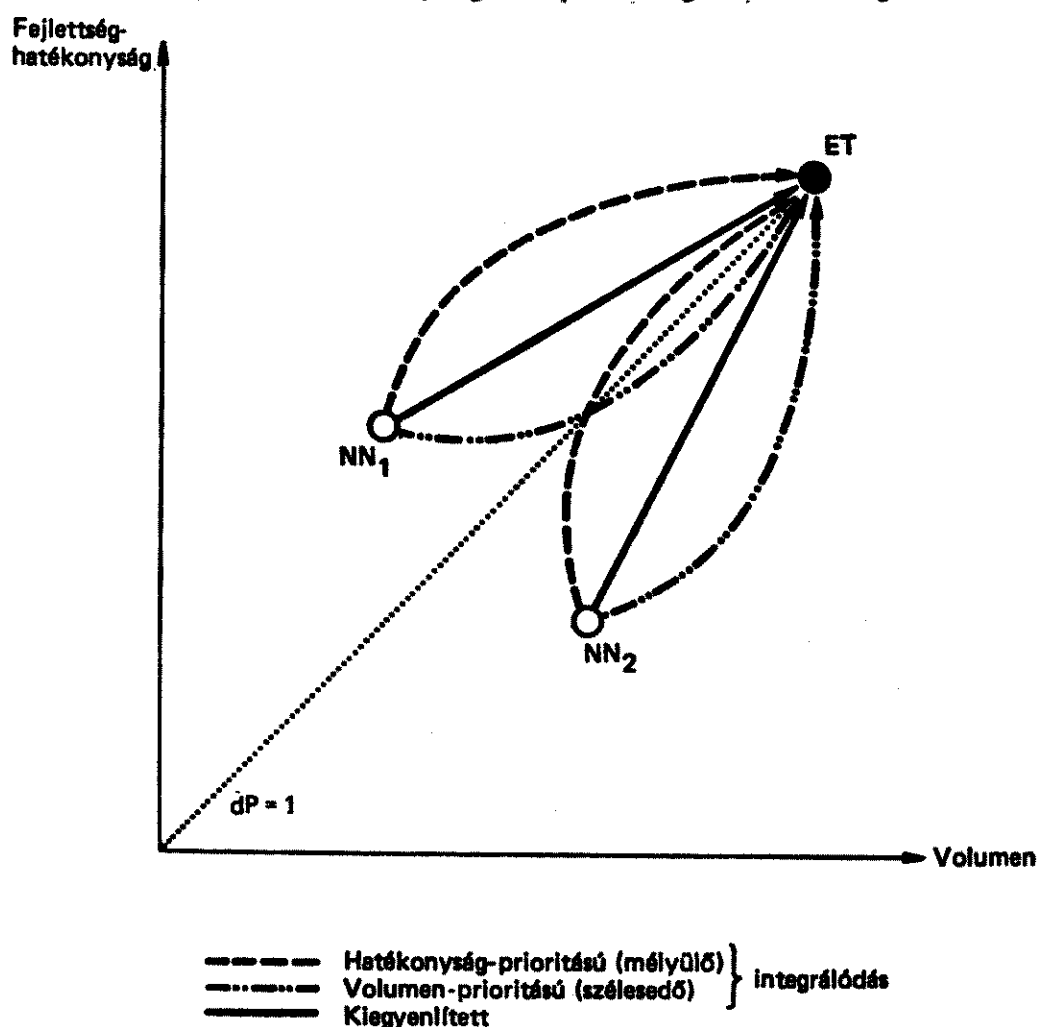
- A : Túlbeszítés
- B : Optimális sáv
- C+D : Túlpuhadási sávok (ebből C reverzibilis, D irreverzibilis)

A vizsgált közösség méretbővülésére és az integráció mélyítésére, illetve az ezzel okozati összefüggésben levő modernizációra fordított közösségi energiák a kettős koordináta-rendszer B sávjában vannak optimálisan megosztva a két lehetőség között: a közösség relatíve kis (elviselhető) energiát fordít bővülésre, azaz vigyáz arra, hogy túl gyorsan és a homogenitását túlságosan veszélyeztetve ne bővüljön: így marad annyi energiája, hogy a világpiaci erőviszonyokat a maga javára változtassa. Az A (túlbeszítési) sávba csúszás egy straté-

giai félreértés következménye: a közösség vagy túlbecsülte saját méreteit, vagy lebecsülte a konkurens intenzifikálódási dinamizmusát, azaz túl kevés energiát fordított terjeszkedésre, és modernizálódása is elégtelennek bizonyult. A *C* (reverzibilis) sávban a gyors terjeszkedésre fordított energiák megszakítják a konkurens utolérésének folyamatát, de az ebből származó kár még nem behozhatatlan, az újonnan befogadott tagok hamar adaptálódhatnak és hatékonyra válhatnak. A *D* (irreverzibilis) sávba csúszás stratégiai hiba: az integráció reménytelenül felhígult, és ez felemésztette a konkurenshez való közeledésre szánható energiákat.

Azt sem lehet számításon kívül hagyni, hogy a bővülés rövid távon „olcsó” kapacitás- és piacgyarapodás, a mélyülés pedig éppen az elhatározástól számított rövid távú időszakban – amíg az intézkedések nyomán ösztönzött, illetve kikényszerített fejlesztések termőre nem fordulnak – kerül sokba. Az az integrációs csoportosulás, amely a mélyítés → modernizálás prioritását tartja stratégiájának homlokterében, a nehezebb utat választja.

2. ábra. A konkurens centrum megközelítésének áldozatigénye volumencentrikus és hatékonyságcentrikus integrációs stratégiák esetén

A 2. ábrában az erőnövelés fajlagos (időarányos, egy lakosra jutó, vagyonarányos) költségeinek mértékét az integrálódási útmeredekségek (deriváltak) jellemzik:

$$*dV = \frac{dV}{dS_V}, \quad |20|$$

azaz minél nagyobb a volumennövekedés, és minél inkább csökken a döntési-cselekvési egyenszilárdság, annál drágább a térnyerés egysége:

$$*dE = \frac{1}{dE \cdot dS_E}, \quad |21|$$

azaz minél alacsonyabb a fejlettségi-hatékonysági elmozdulás és minél jobban növekszik a tagországok fejlettségi-hatékonysági szóródása, annál drágább az elemi térnyerés:

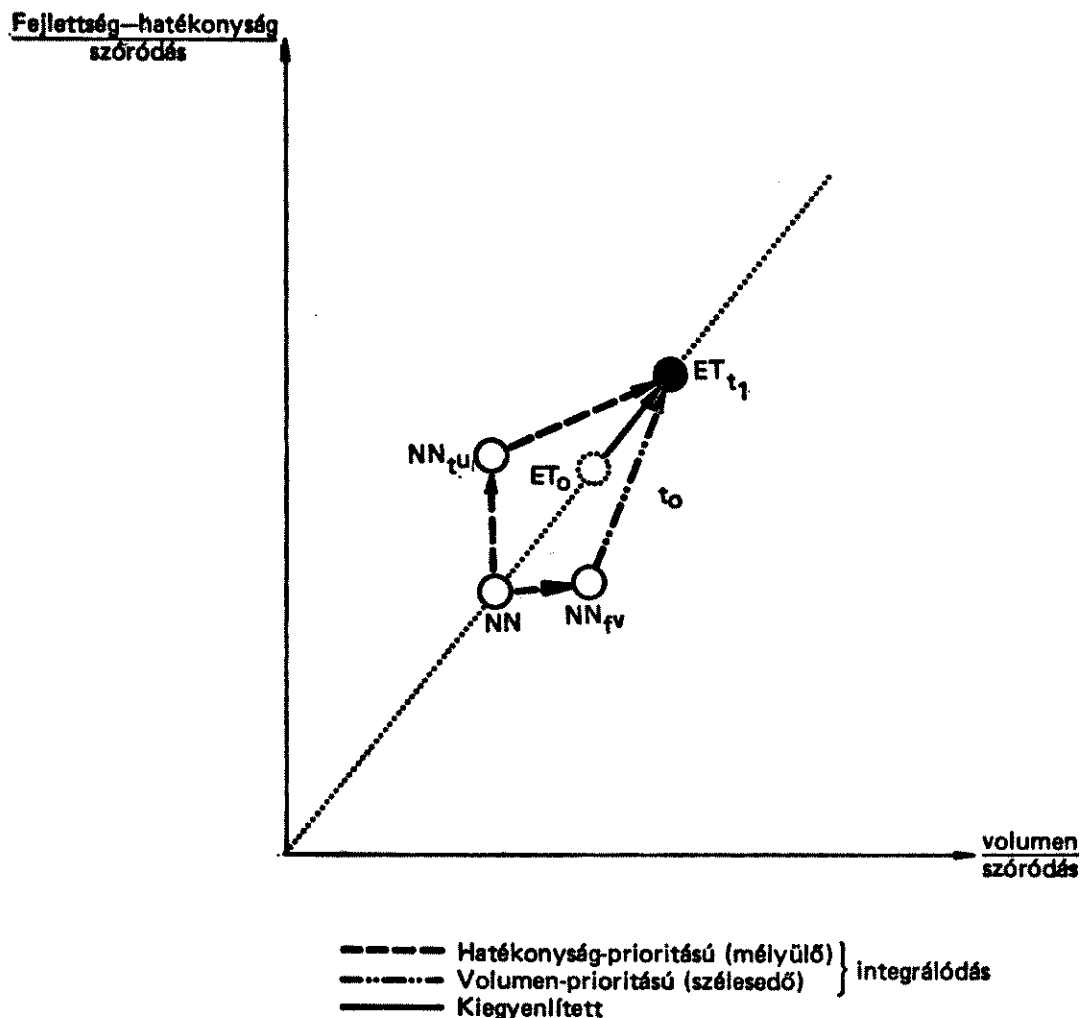
$$*dP = \frac{dV}{dE \cdot dS_V \cdot dS_E} \quad |22|$$

Összevontan tehát az „etalon” előnyös helyzete elérésének energiaigénye egyenesen arányos a közösség terjedési gyorsaságával, valamint heterogenitásának növekedésével és fordítottan arányos a fejlettség és hatékonyság növekedésével.

Az ábrán két forgatókönyvet „játszom le”. Ha az NN_1 közösség úgy ítéli, hogy az intenzív jellemzők területén közelebb áll az etalonhoz, mint a volumen területén, választhatja azt a követési utat, hogy elkezd „hízni” és egyben „hígulni”. Ez esetben kevés költséggel ($dP \rightarrow 0$) nagy utat megtehet, de a maradék utat ($dP > 1$) igen nagy áldozatokkal kell megtennie. Fordított esetben a kezdet lesz költséges, amikor eléri az ET -szintet, már nyugodtabb körülmények között fejezheti be az utolérést a bővülés segítségével. Az NN_2 közösség helyzete ellenkező előjelű, volumene tekintetében közelebb áll az ET -hez, viszont minőségi jellemzői gyengébbek; az NN_1 -nél megfigyelt igazság itt is érvényes, csak jóval kedvezőtlenebb körülmények között. A P' költségek minden variációban nagyobbak: ezt vagy megfizeti a lakosság (generációkon keresztül fogyasztás-visszafogás!), vagy úgyszólván lehetetlen a behozás.

A 3. ábra számításba veszi, hogy a konkurens is dinamikus.

3. ábra. A felzárkózás megnehezülése a konkurens centrum dinamikus fejlődése esetén

Hatékonyság-centrikus mozgás esetén (NN_H) itt is nehezedik az utolérés; a „hízásra hajlamos” integrációnak viszont a második lépcsőben úgyszólván esélye sem marad a felzárkózásra.

4. A megalakult közösség, ha ügyesen végzi a piacegyesítést és a gazdaságpolitikai koordinációkat, no meg a sors is a kezére játszik (akár a számára kedvező piaci fejlemények, akár a konkurens gazdasági nehézségei által), az erőviszonyokat egy-két évtized alatt jelentősen megváltoztathatja: amennyiben a \bar{P}_1 közel áll az 1-hez (nem volt nagy differencia az „etalon” javára) meg is fordíthatja a szituációt: ő lesz az erősebb. Kevésbé kedvező esetben közelít vagy egyenlít. Ha viszont az ellenfél is virulens állapotban van, gigászi versenyfutás indulhat, s ez felveti a további terjeszkedés szükségességét is. Az országegyüttes végigveszi a lehetőségeket, legszívesebben a nagy fejlett gazdaságokat fogadja, kedvükért hajlandó kompromisszumokra is a közös piac berendezése és a kollektív gazdaságpolitikai prioritások területén (az Európai Gazdasági Közösség esetében – minden növekedési problémája ellenére – ez a kívánatos „nagy hal” a brit gazdaság volt), a második vonalban a kicsiny, de magasan fejlett gazdaságok szerepelnek. (Az EGK első bővülésekor ezt a szerepet végül is Dánia töltötte be egyedül, mivel a norvégok leszavazták a csatlakozást.) Ha sem ilyenek, sem olyanok nincsenek a láthatáron (vagy vannak ugyan, de nem állnak kötélnek), akkor

– vagy lemondanak a terjeszkedésről, s az integráció mélyítésével próbálnak térhez jutni a konkurencsággal szemben;

– vagy megpróbálják a túl fejletlen és/vagy túl kicsi országokat valamilyen laza kapcsolatba hozni a közösséggel, ily módon minimalizálják a mag kötelezettségeit, és kihasználhatóvá teszik az „intézményesített periféria” erőforrásait.

Arra azonban egyetlen integráció sem kapható, hogy súlyos politikai indokok nélkül olyan tagfelvételeket hajtson végre, amelyek csökkentik erőnlétét a konkurens centrummal szemben ($\bar{P}_2 < \bar{P}_1$). Az EGK többször is rákényszerült ilyen kompromisszumra: Írországot valószínűleg az angolok „sodorták be” magukkal, a görögöket, a portugálokat és a spanyolokat pedig azon baloldali politikai hullám elleni prevenciós védekezés, amely az 1960-as és 1970-es évek fordulóján Dél-Európában kezdett kibontakozni.

Ismételten leszögezem: fogalmam sincs, hogy például a Római Szerződés megkötését vagy a KGST alapokmányának elfogadását megelőző latolgatási-tervezési időszakban folytattak-e ilyen jellegű számításokat-becsléseket; majdnem biztos, hogy nem. Szinte biztos azonban, hogy az alapítók „hatodik érzéke” hasonló logika szerint működött, a Közös Piac esetében legalábbis igen valószínű. (A KGST összeálltakor a hidegháború kibontakozása és a bevezetett embargó politikai sokkhatása meghatározó volt.) A Közös Piac első éveit bizonyíthatóan, hogy a „Hatok” (mint *NV*-fél) volumenhatása elégtelen az Egyesült Államokkal (mint *ET*-vel) szemben. Heterogenitásuk – az ugyanis, hogy az egységes egyesült államokbeli nemzetgazdasággal szemben hatan voltak, mégpedig a relatíve egyenszilárdságú egyesült államokbeli nemzetgazdasággal szemben, minthogy Mezzogiorno, Nyugat-Franciaország, Schleswig-Holstein relatív elmaradottságát hurcolták magukkal – e méretbeli tényező mellett eltörpül. Az, hogy a „próbaidő” leteltével máris a területi-termelésvolumeni szélesedés útját választották, arra utal, hogy a viszonylagos homogenitás ellenére a tagországok érdekei azért elég szétartók voltak ahhoz, hogy a közösség az „etalonhoz” való felzárkózásakor ne tudja nélkülözni a mennyiségi gyarapodást, nyakába véve ezzel a döntési heterogenitás további növekedését. Igaz, arra vigyáztak, hogy a fejlettségi heterogenitás túlzottan ne növekedjék. Ezt teljesen kikerülni nem lehetett, mivel Nagy-Britannia több ilyen tehertételt csempezett be magával mintegy „hozományként”: Skóciát, Walest és Írországot. Dánia viszont csak a gazdaságméreti egyenszilárdságot ($*\bar{Y}$) bolygatta, a fejlettségi-hatékonysági ($*\bar{y}$, valamint a /13/-/16/-ban jelölt mutatók) viszonyokat nem. Az azóta bekövetkezett bővülések az EGK egyenszilárdságát minden szempontból gyengítették. A kilencről tizenkettőre bővülés, mint már említettem, gazdasági érvekkel nem indokolható.

A KGST kezdettől fogva nemcsak elmaradott, hanem végletesen heterogén térség is volt. Különösen vonatkozott ez a fejlettségi-hatékonysági viszonyokra. A döntési heterogenitásra, paradox módon, kevésbé. Egyrészt azért, mert a Szovjetunió, amely a közösség

termelési potenciáljának háromnegyedét adta, meghatározó, egységes döntési centrumként működött. A kisebb tagországok egyenkénti súlya elenyésző volt, gazdaságilag mindegyikük a szovjet kereskedelemben volt elsősorban érdekelt, nyugati kereskedelmük az embargót követően elenyészővé zsugorodott; együttműködési rendszerük elég feszes volt (tervegyeztetések, hosszú lejárátú, kontingenseken alapuló kereskedelmi egyezmények, szaldókiegyenlítés, prompt-inkasszó stb.). Így a külgazdasági kapcsolatok fejlesztésében nem nyílt – legalábbis kezdetben – mód a divergenciára. Viszont a KGST által átfogott óriási terület fejlettségbeli heterogenitása végletes volt: a közép-európai színvonalú Csehszlovákiától és a Német Demokratikus Köztársaságtól a prekapitalista viszonyból éppen csak kilábalni kezdő közép-ázsiai, szibériai területekig és Mongóliáig, majd később, a minden szempontból gazdasági torzóként viselkedő Kubáig, valamint a háborútépte és elmaradott gazdaságú Vietnámig.

Az ágazati heterogenitás az űrhajózási ipartól a halászó-vadászó életmódig terjedt. Mindez leértékelte a KGST óriási tömegét és egyes csúcsainak (főként a hadiiparral és az űrhajózási iparral kapcsolatos ágazatnak) abszolút világszínvonalát. A fajlagos mutatók átlagszintje a nyugat-európainak mintegy az egyharmadát közelítette meg; becslésem szerint ezt az egyenszilárdság hiánya az egynegyed-egyötödre szoríthatta vissza. Igaz, ez a hatalmas handicap piacverseny-hátrányban nem vagy csak alig manifesztálódott. A KGST nem piaci versenyben érezte magát a többi világgazdasági centrumokkal, hanem mennyiségi növekedési versenyben. Ezt néhány évtizedig bírta is, hála az alacsony bázisadatoknak és a tetemes extenzív termelésítényező-tartalékoknak.

Az 1970-es évek második felében érkezett el az a pillanat, amikor a KGST nagy tömege (amely időközben Mongóliával, Kubával és Vietnámmal bővült, vagyis szinte lehetetlen méretűvé növelte az együttes heterogenitását) és szigorú együttműködési gyakorlata semmilyen mértékben és semmilyen területen nem tudta kompenzálni műszaki-kulturális és üzleti-metodikai lemaradottságát, valamint rendkívül nagy heterogenitását. Az 1980-as évek során már megindult a KGST fokozatos szétbomlása.

Végül az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (European Free Trade Association – EFTA) eleve mélyebb és hatékonyabb integrációra alkalmatlan képződményként keletkezett; sem tömege, sem érdekhomogenitása nem érte el az életképesség alsó határát. Már régóta csak az EGK-n kívüli európai országok EGK-val együtt működő közös szerveként s egyben olyan „purgatóriumként” létezik, amelyből előbb-utóbb kapu nyílik a brüsszeli Berlaimont-palota „üdvössége” felé.

Végül is megkockáztatható az a feltételezés, hogy egy integrációs csoportosulás életképességét és a konkurens centrummal, esetleg centrumokkal való versenyképességét komplex teljesítőképessége szabja meg, amely magába foglalja az egyenszilárdsági koefficienssel csökkentett tömeget és a hatékonysági-fejlettségi szintet.

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ BŐVÜLÉSÉNEK ESÉLYEI

A nyugat-európai, tradicionálisan magasan fejlett gazdaságok századunk közepén egy pusztító és kimerítő háború terheit hurcolva és mintegy másfél tucat kisebb-nagyobb, sok tekintetben párhuzamosan kifejlődött nemzetgazdaság keretei között élve, mind erősebben érezték ellehetetlenülésüket a hatalmas méretű, fejlett és koncentrált termelőerőkkel rendelkező, a háborútól nem érintett, sőt abban megerősödő amerikai gazdaság nyomasztó fölényével szemben. Európa e legyengült állapotban volt kénytelen három – számára egyenként is könnyen életveszélyessé váló – világtörténelmi folyamatot megélni:

- gyarmatbirodalmának gyors erózióját;
- az állami tulajdonon és a központi tervezésen alapuló gazdaságok gyarapodását, s velük együtt a szovjet birodalom gazdasági-politikai térnyerését Közép-Kelet-Európában;

– az Egyesült Államok zárt gazdaság voltának megszűnését; a masszív amerikai konkurencia megjelenését a világgazdaságon (mindenekelőtt a technológiaintenzív árucsoportokban); valamint a nemzetközi tőkepiacokon és a politikai befolyásért folyó küzdelem pástján.

Abban a folyamatban, amely végül is, az 1950-es évek második felében a Római Szerződés aláírásával érte el tetőpontját, mind a három tényezőnek gyorsító szerepe volt. Valószínűleg azonban a világgazdasági leértékelődéstől való rettegetés volt a döntő érv mellett, hogy fokozatosan fel kell adni a nemzeti szintű gazdaságpolitikai szuverenitást annak érdekében, hogy a megsokszorozódott gazdasági térség sikerrel vehesse fel a versenyt az amerikai óriással. Emellett persze nem lebecsülhető szerepet játszhatott az a remény, hogy kollektíve könnyebben őrizhetik meg befolyásukat gyarmataik utódállamainak gazdasági életében, mint egyenként.

Noha a gazdasági érdekkülönbségekből következő széthúzás az első nagy bővüléskor növekedett (a britek igen drágán fizették meg csatlakozásukat), ezt az évek folyamán sikerült jelentős mértékben mederben tartani. Arra a Közösség nagyon vigyázott, hogy kebelén belül ne alakulhasson ki a „szegények frontja”; az elmaradottság kezelésére olykor nem lebecsülendő kedvezményeket, figyelmet és összegeket hajlandó szálni, de ezek hova fordítását a „kemény mag” szükségletei jobban befolyásolják, mint a kénytelen-kelletlen befogadott perifériái. Valószínűleg Spanyolország az egyetlen, amely autonóm nemzeti elképzeléseihez képes felhasználni valamit (olykor nem keveset) mindebből. Tárgyalási pozícióját erősen javítja nagy tömege és különleges politikai–stratégiai helyzete, amely az Egyesült Államok figyelmét sem kerülte el. Portugália és Görögország boldog, hogy valutabevételeiben nőhetett az export és az idegenforgalom súlya, a vendégmunkások hazautalásai mellett. A csatlakozást követően megindult bizonyos tőkebeáramlás és iparbetelepítés, ez azonban néhány év múlva lanyhulni kezdett, majd a konjunktúrával együtt erősen ingadozóvá vált. Mind világosabb, hogy e két periférikus jellegű gazdaságot az EGK falain belül csak „csúcserőműi” minőségben lehet a szerkezetbe beilleszteni (ha leszámítjuk néhány speciális szektorukat, a déligyümölcs-termelést, a turizmust stb.), vagyis a konjunktúra felfelé haladó szakaszában olyan kapacitások áramlanak hozzájuk, amelyek magas elevenmunka-költségszint mellett már nem üzemeltethetők, viszont a bővülő kereslet mellett piacuk (alacsony árfekvésű piacuk) még van; megtorpanás vagy recesszió esetén elsőnek ezek a kapacitások esnek áldozatul.

A közösség, ha módja van rá, szívesebben hozza létre ezeket a „csúcserőműi” kapacitásokat a falakon kívül, mivel a teljes jogú csatlakozás a szervezethez bizonyos automatizmusokba való bekerülést is jelent, ez magában rejti a lehetőségét annak, hogy a döntéshozatalban, valamint a közös piacon kiszámíthatatlan tendenciák, „kóboráramok” keletkeznek, mégpedig a legkritikusabb percekben. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy az európai integrációnak általában sem fűződik semmiféle érdeke ahhoz, hogy belső körében növelje a „kemény magénál” jóval gyengébb termelési és világgazdasági pozíciójú gazdaságok számát és súlyát.³

Sajnos azonban az sem állítható, hogy a jelenben vagy a belátható jövőben számolni lehetne olyan politikai kényszerítő erővel, amely előtt az EGK kénytelen lenne fejet hajtani. Amennyiben a hegemoniáért folyó harc a közeljövőben kiélesednék, például a megnövekedett súlyú Németország, korteseinek számát gyarapítandó, saját belső heterogenitásának megnövekedését ellensúlyozandó, megpróbálna egy-két kis, periférikus és „zűrös” európai országot „beerőszakolni” a Közösségbe, valószínűleg igen határozott ellenállással kellene

³ Igaz, a külső körben viszont érdeke növelni súlyát, illetve szaporítani számát azon gazdaságoknak, amelyek e holdudvar átlagához képest magasán fejlettek. Ez az erővektor fontossá válhat az EK állásfoglalását motiváló tényezők között, figyelemmel az európai integráció külső köreinek rendkívül alacsony fejlettségi szintjére és hosszú távlatokban is nehezen dinamizálható voltára („Lomé-i” országcsoport!). Mind Amerika, mind Japán e tekintetben reményteljesebb „aurával” rendelkezik, ami kétség kívül versenyelőnyt jelent számukra Európával szemben, ha ez az előny nem is tűnik elsőrangúnak. Szeretném mégis óvni az Olvasót az elhamarkodott optimizmustól: ez a megfontolás legfeljebb a külső körbe való bejutást könnyítheti meg. A teljes jogú tagságot az EK-ban még akkor sem érinti, ha netán a Közösség XX. század végi–XXI. század eleji abszorpciós szükségletei és képességei meghaladnák az ún. „maradék EFTA”-országok fe lszívásának mértékét.

számolnia az összes többi tagország részéről. Az akció tehát csak akkor sikerülhetne, ha Németország már megszerezte volt a hegemoniát az EGK felett, akkor pedig az egész elveszítene érdekességét.

Az európai periféria országai tehát legfeljebb egy laza kötődést biztosító társulási szerződésre számíthatnak, ez formálisan megkönnyíti a piacra jutást (és vice versa!), s egyben nyílt versenyhelyzetet kínál az ilyen módon csatlakozó gazdaságoknak az egységes európai piacon azokkal szemben is, akik drágán termelnek olyan árukat, amelyekért megéri sok pénzt kiadni, és azokkal is, akik náluk jóval olcsóbban termelnek olyan árukat, amelyekért csak nagyon kevés pénzt érdemes adni. Így könnyen előfordulhat az, hogy az EK külső körébe bejutott közép-kelet-európai gazdaságok „halmozottan hátrányos” helyzetben maradnak: sem a minőségi, sem az árversenyt nem képesek állni sem a feldolgozóipari, sem pedig az élelmiszeripari termékek piacain. A működtetőke-abszorpciós képességük gyengébb, mint például Kelet-Ázsiának vagy akár Latin-Amerikának, többek között eladósodottságuk, szűk (és szűkülő) belső piacuk, gyenge dinamizmusuk, valamint a térség politikai bizonytalanságai miatt.

Ugyanakkor a rendszerváltások és a kelet-európai gazdasági integráció szétesése hirtelen tette fel a történelmi kérdést: mi legyen azzal az európai övezettel, amelyet a nyugati nagyhatalmak két világháború lezárásaképpen aláírt békeszerződésekben hoztak létre, s amely az európai fejlődéshez képest elmaradott, egyenként elégtelen méretű, történelmi okok sorozatából következően torz gazdasági szerkezetű és politikailag igen labilis államokból áll, s amelyek tülekednek az EK felé, miután a XX. század utolsó évtizedének elején felettük végigzúgó vihar elsodorta mind felzárkózási próbálkozásuk modelljét, mind együttműködési szerkezetüket és szervezetüket?

Ezek a gazdaságok – teljesen érthetően – olyan fogódzkodót keresnek, amely segíti őket az akut válsághelyzetből kilábalni; olyat, amely

- pótolja elveszített piacaikat;
- technológiai transzfer lehetőségeihez juttatja őket;
- enyhíti tőkehiányukat;
- katalizálja, részben vezérli gazdálkodási, management, eladási és gazdaságpolitikai rendszerük modernizálását és adaptálását az új külgazdasági környezet követelményeihez.

Nem kell különösebben bizonyítani, hogy e követelmények kielégítése óriási szellemi és anyagi energiákat igényel. Ha figyelembe vesszük, hogy ezen országok súlyosan eladósodtak, gazdaságuk zilált, politikai arculatuk kialakulatlan, zűrzavaros és nehezen belátható irányba változik, az is könnyen belátható, hogy az ide fordítandó szellemi és anyagi befektetés egyrészt nagy kockázattal terhes, másrészt pedig – ha megtérül is – lassan fordul termőre. Hangsúlyozom, olyan energiaráfordításról beszélek, amely reorganizálja e gazdaságokat, megindítja őket egy nyugat-európaival kompatibilis műszaki-gazdasági-gazdaságpolitikai átalakulás útján, és végig is vezérli ezt az átalakulást. Egy-egy konzignációs raktár, kereskedelmi kirendeltség, szálloda, peep-show, kis bedolgozó üzemecke létesítésének, belépésnek néhány alapítványba, ösztöndíjak létesítésének, néhány tucat tonnányi élelmiszersegélynek vajmi kevés köze van ahhoz, amelyre a kelet-európai országoknak valóban szükségük lenne.

Közép-Kelet-Európa tehát összes „felszabadult vegyértékével” Nyugat-Európa felé fordul, és kérdés, hogy találkozhat-e ott most, a XX. század végén „affinitással”? Sajnos a válasz egyértelműen nem, és ez nem szimpátia vagy antipátia kérdése. Az európai gazdasági integrációnak – mint a XIX. századbeli angol királyi kormányának – nincsenek barátai, sem pedig ellenségei: érdekei vannak, mégpedig a következőképpen körvonalazható érdekei.

1. Az EK ma az egyike a három nagy világgazdasági erőcentrumnak. A század elején még csak egyetlen ilyen erőközpont működött: Európa, igaz érdekellentéteitől végletekig megosztottan. A két világháború között az Egyesült Államok már világgazdasági erőcentrum-

nak számított, de ebben a minőségben még erősen másodrendű volt, noha dinamizmusa kivételesen erőteljesnek bizonyult. A század második fele a háborúban keletkezett abszolút amerikai hegemoniával kezdődött, amelyet enyhíteni – a gazdaság területén csaknem felszámolni – már az 1960-as években éppen a Közös Piac létesítése révén sikerült, igaz, ez az előnszerzés utólag ingatagnak, törékenynek bizonyult.

Miközben az Atlantikum két partján a két óriási erőcentrum gigászi birkózását vívta, a Pacifikumban új erőközpont körvonalai rajzolódottak ki. Először Japán fogott soha nem látott modernizációba és világpiacon expanzióba, majd körülötte egy sor kisebb-nagyobb gazdaság ismételte meg e látványos kitörést. Vagyis 80–90 év folyamán Európa az egyedüli világ-gazdasági erőközpont pozíciójából a három közül az egyik központ pozíciójába csúszott vissza. Azt, hogy e hatalmas és dinamikus „újonnan érkezettek” nem szorították ki teljesen, valószínűleg mindenekelőtt annak köszönheti, hogy idejében észrevette, dezintegráltságán enyhítenie kell.

A másik ok, ami miatt az Egyesült Államoknak az 1940-es, 1950-es években nem állt érdekében Európa teljes leszorítása a világpiacon pályáról, az volt, hogy minden áron meg kellett akadályozni a kommunizmus átterjedését Nyugat-Európára, s azt, hogy ezzel kimeríthetetlen technikai-gazdasági erőtartálékokra, fejlődési forrásokra tegyen szert. Ez a megfontolás készítette a háború utáni Amerikát arra, hogy a konkurencia szabályait félretéve, óriási tőkeinjekciókat adjon Európának, mégpedig olyan kedvező feltételek mellett, hogy az egyértelműen a maga javára fordíthatta ezeket, s egy-másfél évtized leforgása alatt a „megnő a kiskutya, megmarja a nagyot” helyzet álljon elő. Különösképpen igaz ez a világkereskedelemben tanúsított dinamizmusa és a harmadik világbeli pozícióinak megőrzése és újrarendezése területén. A „Number One” erőcentrum helyreállításáról, valamint jeleskedéséről a csúcstechnológia kifejlesztésében és elsőként való piacra dobásában azonban már szó sem lehetett a „golden sixties” éveiben sem. E tekintetben osztoznia kell az Egyesült Államokkal és a Japán központú Távol-Kelet-góccal, mégpedig rendszerint nem úgy, hogy a nagyobb és izlettebb falat jut Európának.

Amerika igen tudatosan él piacának teljes integráltságából, valamint a hadiipar komplexumának húzóerejéből és a brain-drain-képességéből adódó potenciális előnyökkel, amelyek hosszú távon kompenzálják a magas elevenmunka-költségekből származó hátrányát. Távol-Kelet ugyancsak merészen kihasználja azokat az előnyöket, amelyek a fegyelmezett, olcsó s emellett magas teljesítőképességű munkaerőből, a vállalatok és a társadalmi munkamegosztás egészének nagyfokú szervezettségéből és kemény tervezéséből, valamint a magas szintű integráltságból adódik, amelyek már rövid távon is kompenzálják azt a hátrányát, hogy a csúcstechnikát használó és tervező-termelő nemzetek körében újoncnak számít.

Ismétlem, ha Európa nincs kivételezett politikai helyzetben, és nem teszi meg idejekorán a döntő lépéseket a közös piac kiépítésére, valószínűleg hosszú időre elsüllyed. Ezt sikerült kikerülnie, ám – az 1960-as évek közepétől számítva egy szűk évtized kivételével, amikor úgy tűnt, legyűrte a nagy veszélyt – folyamatosan a világgazdasági pozíció történelmi léptékű gyengülése reális lehetőségének nyomasztó érzésével él együtt. Ezek az évtizedek egyébként arra is megtanították Európát, hogy integrációs erőfeszítései is folyamatos, súlyos határfokvesztést kénytelenek szenvedni. Elsősorban az Európán belüli érdekellentétek miatt, minden érdemi lépés, amely az integrációt az intenzív irányban mozdítaná el, éveket, évtizednyi időket késik, s ez nehezen behozható kieséseket jelent Európa számára a műszaki és piaci versenyben. Politikai megfontolásokból az integráció kemény magja kénytelen minduntalan „hígulni”. Az 1950-es évek végén még alig megemészthető problémának tetszett Dél-Olaszország jelenlétének elfogadása, az 1990-es évek elején a sáncokon belüli „gyengén fejlettek” tömege már megközelíti a 100 millió embert. Az európai integráció magas szintű gazdasági-műszaki-kulturális homogenitása –, amelyre a Római Szerződés megkötése körüli időkben olyan nagyon (és teljes alappal) építhettek – már a múlté.

Mindebből adódik, hogy az Európai Közösségnek elemi létérdeke a további „hígulás” elkerülése. Ellenkező esetben ugyanis megvan a veszélye annak, hogy úgy jár, mint a KGST: a fejlett centrum a konkurensokhoz képest relatíve legyengül a fejletlenebbek felzárkóztatása közben, egyben az erre fordított energiák egy része elvész, a „sáncokon belüli periféria” elégetlensége interferenciába kerül a „kemény mag” boldogtalanságával, és így megindul a bomlás, ami végleges vereséget jelentene az Egyesült Államokkal és Japánnal folytatott világgazdasági küzdelemben, főleg a XXI. század első felére kihatóan.

Az előbbiből következik, hogy Európa – legalábbis jószántából – nem választhat az integráció *terjeszkedéssel* vagy *mélyítéssel* módja között: az elkövetkező évtized(ek)ben mindenképpen az *intenzifikálást* kell választania. E téren még az 1970-es évek követelményeihez képest is vannak behozni valók, a századforduló világképébe pedig semmiképpen sem illik bele egy csupán ilyen fokon integrált világgazdasági centrum.

Márpedig ennek az erőltetett menetben zajló integrációintenzifikálásnak ma, az 1990-es évek történelmi helyzetében sokkal kétségesebbek a kilátásai, mint 2-3 évvel ezelőtt, amikor az 1992-es program körvonalai határozottakká váltak. Már említettem azt a megfigyelést, hogy az EK-integráció mélyítését közvetlenül mindig a közösségen belüli üzleti-makrogazdasági-politikai feszültségek fékezik. Miközben mindenki teli torokból fújja az évszázados ellentétek elenyészését, bizalmatlanul sandít a közösségi társakra, és morózusan számíttatja a belső erőviszonyok radikálisabb eltolódásának esélyeit. Nos, 1990-ben a német újraegyesítés ugyancsak tápot adhatott az effajta számításoknak. Továbbá, még egy viszonylag homogén közösségben is az erőteljesebb intenzifikációs lépések jelentős érdekeket sértenek – legalább ideig-óráig, az adaptálódás befejeztéig –, s ezeket kompenzálni, a kompenzációt pedig „megfinanszírozni” kell valakinek: rendszerint az intenzifikálódásban leginkább érdekelt, legerősebb, legfejlettebb nemzetgazdaságoknak. Ma e tekintetben furcsa, ellentmondásos helyzet áll fenn. Németországnak érdeke volna az intenzifikálódás, de ezt megfinanszírozni hosszú ideig nem lesz módja. Az EK „kemény magja” többi országának pedig nem biztos, hogy érdekében áll a további intenzifikáció, s ha az Egyesült Államok egy „atlanti” gazdasági együttműködés keretében megcsillant előttük némileg kedvezőbb feltételeket, könnyen lehet, hogy Angliában, Franciaországban, a Benelux-államokban – de esetleg másutt is – olyan erők kerekednek felül, amelyek a „két lábon állást” előnyben részesítik egy elmélyültebb európai integrációval szemben. Ha az EK – értsük ezen akár a brüsszeli központot, akár az integrációban legérdekeltebb kormányokat vagy ipari köröket – sikerrel akar ellenállni ezeknek a belső-külső bomlási tendenciáknak, semmi egyébre nem figyelhet, semmi egyébre nem költethet, csak arra, hogy elébe menjen a dezintegrációnak („Veszélyben a szerzetesrend, novíciusok felvétele szünetel!”).

Az az álom is realitásérzék-vesztésről tanúskodna, hogy Nyugat-Európának erős politikai érdekei fűződnek Közép-Európa egésze vagy bármely országa EK-hoz való csatlakoztatásához. Ha a szocialista országtömb egyébként érintetlen volna, és a maga módján prosperálna, vagy akár csak a Szovjetunió képes lett volna érintetlenül túlélni ezt a kataklizmát, az ebből a körből valahogyan „emigráló” egy vagy néhány ország esetében talán túltengene a politikai megfontolás a gazdasági ellenérvekkel szemben. Így azonban, egy világrendszer összeomlását figyelembe véve, az ilyen, politikai indíttatású nagy gazdasági szanálások egészen más megvilágításba kerülnek. Ma már az Egyesült Államoknak sem érdeke Nyugat-Európával mint konkurens piaci és hatalmi erőközponttal kesztyűs kézzel bánni. Nyugat-Európát sem hajtja semmi, hogy muskátlis-petuniás legyen az ablaka Kelet felé.

Nyugat-Európának belátható időn belül mindenképpen elő kell állnia valamilyen elképzeléssel. Igaz, hogy Közép-Kelet-Európa övezetének felkarolásához semmiféle különös érdeke nem fűzi (e terület természeti kincsei jelentéktelenek, az eleven munka a termelékenységi szinthez képest drága, a szervezési-management kultúra alacsony, az infrastruktúra elhasznált, a politikai viszonyok több mint labilisak stb.), abban sem érdekelt azonban, hogy ez

a Baltikumtól a Jón-tengerig húzódó sáv számos kis országa permanens válságövezetté, afféle óriási Libanonná válják.

Ennek a számlája ugyanis mindenképpen Nyugat-Európát terhelné, és ez végképpen reménytelenné tenné a világgazdasági centrumként való megmaradását. (Hiszen a volt Német Demokratikus Köztársaság abszorbeálása is életveszélyesen nagy tétel a globális küzdelemben megkövetelt erőcentralizáció méreteihez képest.) Nem nagy a valószínűsége azonban, hogy ez az elképzelés túlmenne a „nyugalom” biztosításának feltételein, vagyis egy olyan minimális munkamegosztási, finanszírozási, kapcsolódási programon, amely hozzásegít ahhoz, hogy a volt KGST-szféra ne váljék sem működő vulkánná, sem oszlása közben miazmákat szétárasztó hullává. Általában ennél többre Nyugat-Európának nem is telik, és nem is áll érdekében ennél többet tenni. Az „új Marshall-terv” utópia.

Természetesen mindez csak „átlagban” lehet helytálló. A vázoltaknál valamivel kedvezőbb lehet a helyzete az iparilag jóval kulturáltabb Csehszlovákiának (vagy, ha szétbomlik: Csehországnak), valamint Szlovéniának, továbbá – geopolitikai okokból következően – Lengyelországnak. A vázolt „átlagos” helyzetnél is kedvezőtlenebb kép alakulhat ki a legkevésbé fejlett balkáni gazdaságok Európához való csatlakozása esetében. Magyarországnak és – különválása esetén – Horvátországnak e tekintetben valószínűleg „köztes” helyzete lesz: nehezebben jut be a „belső körbe”, mint a cseh, a szlovén – esetleg a lengyel – gazdaság, de alacsonyabb lesz a sorszáma Szerbiáénál, Romániáénál, és Bulgáriáénál. Mindez természetesen a gazdasági motivációkon alapul, és „ceteris paribus” értendő. Más keresztmetszetben ugyanis azok a közép-kelet-európai országok, amelyek határozott, reális gazdaságfejlesztési politikát képesek kialakítani, politikai biztonságot teremtenek (akár parlamenti, akár diktatórikus eszközökkel), ügyesen manővereznek a három világgazdasági centrum befolyásszerzési kísérletei között, kibontakoztatják önerőből a lakosság rejtett produktív és innovatív energiáit, attraktívabbak lesznek, és valamivel kedvezőbb szerződési feltételekre számíthatnak. A gazdasági-politikai-morális válságban elsüllyedőket Nyugat-Európa semmilyen formában nem lesz képes felvállani. Nem teheti, mert érdekei ellen szólna.

Mindemellett elképzelhető, hogy az Európai Közösség kedvező feltételek mellett képes lesz némi bővülésre, már csak azért is, mert a volt Német Demokratikus Köztársaság beolvadása – annak ellenére, hogy az adaptálás azon költségei, amelyeket nem lehet a keleti tartományokból kipréselni, nagyrészt a volt nyugat-német gazdaságra szakadnak – máris erősen leapasztja azokat a forrásokat, amelyeket a világgazdasági lépéshátrány elkerülésére kellene tartalékolni. A veszteség pótlására tulajdonképpen nem jönne rosszul néhány magasan fejlett, stabil világpiaci pozíciójú gazdaság csatlakozása. Ezért a skandináv országok és Ausztria befogadása valószínűleg „fehér ruhás szűzek sorfalai között” várható, feltéve, ha maga a Közösség megmarad az „ígéret földjének” európai viszonylatban, fejlődésében és világgazdasági pozíciójában nem következik be valami olyan „gikszer”, amely elriasztja a potenciális „szívesen látott” jelentkezőket.

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi gazdasági kapcsolat.

РЕЗЮМЕ

Автор занимается региональными интеграциями в связи с намерением Венгрии присоединиться к Европейскому Сообществу. Он считает региональные интеграции такими общностями интересов, которые стремятся выиграть на компаративных преимуществах одной группы национальных экономик, или же компенсировать свои компаративные слабости по сравнению с другими центрами экономической мощи. Эти преимущества и, соответственно, слабости могут проявляться в абсолютном и удельном потенциале, а также в гомогенности или гетерогенности любой из интеграций.

Автор разрабатывает систему оценочных критериев, конечным результатом которой является следующая взаимосвязь: относимая к другому центру экономической мощи сила данной интеграции прямопропорциональна ее абсолютному объему, а также удельной эффективной выработке, и обратнопропорциональна числу центров принятия решений, их мощи и объему существующих между ними противоречий интересов, а также величине внутренних напряжений развития в регионе.

Соответственно его мнению уже сложившаяся интеграционная группировка оценивает свое положение внутри мирового хозяйства согласно тому, каким порядком квалифицируются ее преимущества и, соответственно, слабости, по сравнению с конкурентными центрами. Это и определяет ее естественные интересы и направления действия. То обстоятельство, что данная интеграция углубляется, или расширяется, является последствием не политических соображений, а определяется железными законами мирового рынка. Если тем не менее принимается решение, противоречащее этому принципу, это делается только в исключительных, весьма обоснованных случаях: когда предотвращение ожидаемого политического ущерба является более важным, нежели предстоящие экономические потери.

Автор устанавливает, что в нынешней исторической ситуации жизненным интересом Европейского Сообщества является не экспансия, а углубление. Если оно все же окажется вынужденным расширяться, то его существенным интересом будет вовлечение в свой состав и без того уже сильно интегрированных, высокоразвитых стран. В то же время трудно поправимый ущерб нанесло бы то, если Сообщество расширило бы свои ряды не интегрированными в европейскую экономику, экономически отстающими от него странами с неустойчивой экономикой. В ближайший исторический период к такому тяжелому и опасному шагу Сообщество не будут принуждать ни внеэкономические императивы.

SUMMARY

The study deals with the problem of regional integrations in relation to Hungary's intention to join the European Community. Regional integrations are taken for associations aiming at the protection of common interests, which are to enhance the competitive advantages or counterbalance the disadvantages of an interest group, as against other power centres. These advantages and/or disadvantages may present themselves in absolute and specific capacities, in the homogeneity or heterogeneity of these groups.

The author elaborates a system of criteria which may be summed up in the following conclusion: the power of an integration, as compared to another power centre, is directly proportional to its absolute size and relative specific performance as against the rivalist(s), moreover it is inversely proportional to the number, strength and the extent of conflicting interests of decision making centres, as well as to the size of developmental tensions within the region, as compared again to the conditions of the rivalizing centre.

In the author's opinion an existing integration group assesses its own position in the world economy by the extent of its superiority or handicapped position, as compared to rivalizing centres, which in turn determines its natural interests and also the direction of its activity. Whether an integration deepens or extends is not the question of political considerations, but it is determined by the iron laws of the market. It can be neglected in decision making only in extremely serious and justified cases, when avoiding forecasted political damages is superior to bearing the likely economic damages.

The study points out that in the present historical situation the vital interest of the European Community does not consist in extension but in deepening. However, if it is compelled to extend, its vital interest is to accept anyhow highly integrated and developed countries. It would cause almost irreparable damage, if extended with significantly less developed and disordered economies, which are not integrated into the European economy. The Community will not be compelled, even by non-economic events, to make such a difficult and risky step in the foreseeable historical period.

GAZDASÁGI AKTIVITÁS ÉS NYUGDÍJBA VONULÁS*

DR. MILTÉNYI KÁROLY

Magyarország gazdaságát a legutóbbi évekig a középkorúak magas gazdasági aktivitási aránya jellemezte. Ehhez egy nemzetközi viszonylatban kivételes nyugdíjazási rendszer és gyakorlat párosult. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak (ILO) egy közelmúltban publikált tanulmánya szerint 151 ország közül Magyarországon volt a legalacsonyabb a 60 éven felüli férfiak és az 55 év feletti nők foglalkoztatottsága.

A legutóbbi változások, különösen a növekvő munkanélküliség nyilvánvalóan hatnak az eddig meglehetősen stabil aktivitási és nyugdíjba vonulási arányokra. E tanulmány a változásoknak a nyugdíjrendszer finanszírozására gyakorolt hatását kívánja vázolni, figyelembe véve az előrejelzett (várható) népesség számát és struktúráját, valamint az eltartói aránynak (a gazdaságilag aktívaknak a nyugdíjasokhoz viszonyított arányának) változásait.

A nyugdíjba vonulás a legutóbbi években és a közeljövőben elsősorban azokat a születési kohorszokat érintette, illetve fogja érinteni, melyek az 1950-es években léptek munkába. Egy meglehetősen stabil, 30–35 éves pályafutás után ezek az évjáratok érthetően olyan módon reagálnak a változásokra, ahogy ez pályájuk során beléjük rögződött. Más szavakkal, helyzetüket és karrierstratégiájukat jelentős mértékben befolyásolják az 1949 és 1990 között kialakult trendek. Ezért a tanulmány első részében rövid történeti áttekintést adunk a foglalkoztatás alakulásáról, ugyanis ez számos esetben a jelen helyzetet alakító tényezőknél jobban megmagyarázza az idős munkaerő magatartását.

A GAZDASÁGI AKTIVITÁS ALAKULÁSA 1949 ÉS 1990 KÖZÖTT

A foglalkoztatottsági arányok 1949 és 1990 között alakulásában két jellegzetes irányzatot különböztethetünk meg. (Lásd az 1. táblát.) Az elsőt, az 1949 és 1975 közötti időszakot a foglalkoztatott népesség számának gyors növekedése jellemezte, elsősorban a korábban kereső foglalkozást nem űző, olcsó munkaerő, a volt háziasszonyok alkalmazásával. A 2. tábla adatai szerint a foglalkoztatott népesség száma ebben az időszakban mintegy egy millióval nőtt, ami kizárólag a női foglalkoztatottak számának növekedéséből eredt. A férfiak foglalkoztatottsági arányai kismértékben csökkentek. Az eltartott és a nyugdíjas népességnek a gazdaságilag aktív lakosokhoz viszonyított aránya a minimumát (106), a gazdaságilag aktív népességnek az össznépesség viszonyított aránya pedig maximumát (48,4) 1975-ben érte el. A következő időszakban (1976–1990) ez a trend megfordult, az aktivitási arány csökkent, és az eltartottsági arány többé-kevésbé folyamatosan és növekvő ütemben emelkedett.

*A szerző *Economic activity and retirement pattern in Hungary: recent changes and financial implications* című, az 1991. október 21. és 25. között, Párizsban tartott Európai Népesedési Konferenciára benyújtott és ott megvitatott tanulmányának kissé módosított változata.

1. tábla

A népesség gazdasági aktivitás szerint

Év	Az összes	A gazdaságilag aktív	Az eltartott és nyugdíjas	Aktivitási*	Eltartási**
	népesség (ezer fő)			arány (százalék)	
1949	9 204,8	4 084,9	5 119,9	44,4	125
1960	9 961,0	4 759,6	5 201,4	47,8	109
1970	10 322,1	4 988,7	5 333,4	48,3	107
1975	10 500,9	5 085,5	5 415,4	48,4	106
1980	10 709,5	5 068,8	5 640,7	47,3	111
1985	10 657,4	4 912,9	5 744,5	46,1	117
1990	10 375,3	4 467,3	5 908,0	43,1	132

* A gazdaságilag aktív népesség aránya az össznépeséghez.

** Az eltartottak és nyugdíjasok 100 gazdaságilag aktív lakosra számított aránya.

Forrás: A jelzett évek népszámlálási adatai.

2. tábla

A női népesség gazdasági aktivitás szerint

Év	Női népesség összesen	Ebből gazdaságilag aktív	A nők aránya a gazdaságilag aktív népességben	Női aktivitási arány*
	ezer fő		százalék	
1949	4781,4	1192,9	29,2	25,0
1960	5157,0	1691,1	35,5	32,8
1970	5318,4	2055,2	41,2	38,6
1975	5411,2	2235,4	44,0	41,3
1980	5520,8	2202,0	43,4	39,9
1985	5508,1	2247,2	45,7	40,8
1990	5388,0	1990,3	44,6	36,9

* Lásd az 1. táblát.

Forrás: Lásd az 1. táblát.

A trendeket részben demográfiai, részben társadalmi tényezők befolyásolták. 1950 körül a megfelelő korcsoportokban a férfiak foglalkoztatottsága – a rokkantak, illetve a munkaképtelenek kivételével – közel 100 százalékos volt. (Lásd a 3. táblát.) Ez következett abból is, hogy a gyárak, az üzemek, az egy lakásosnál nagyobb házak stb. államosítása, valamint az önálló parasztgazdaságok bekebelezése a termelőszövetkezetekbe gyakorlatilag megszüntetett minden tőkejövedelmet. Másfelől viszont a gyors iparosítás új munkalehetőségeket teremtett, különösen a városokban. Következésképpen a foglalkoztatottsági arányok csak a nők körében emelkedhettek, akik között az időszak elején a munkaerő-tartalék még jelentős volt. A nők foglalkoztatásának növekedése összhangban volt a meghirdetett társadalom- és munkaerő-politikával. Ugyanakkor az alacsony jövedelmi színvonal is szükségessé tette ezt, az egykeresős családoknak súlyos pénzügyi nehézségekkel kellett szembenézniük. Mindezek hatására az 1950 és 1970 közötti időszakban alakult ki a kétkeresős és egy- vagy kétgyermekes családok egyre általánosabb modellje.

1968-ban azonban lényeges változás történt a női munkaerő-politikában, ugyanis – elsősorban népesedéspolitikai célzattal – bevezették a gyermekgondozási segély rendszerét. Ez lehetővé tette az anya számára, hogy munkaviszonyának és társadalombiztosítási jogainak fenntartásával fizetés nélküli szabadságon legyen, és a társadalombiztosítás terhére segélyben

részesüljön, otthon maradjon gyermeke 3 éves koráig. 1968-tól – a születésszám változásától függően – évente átlagosan 290 ezer asszony volt gyermekgondozási segélyen, vagyis a teljes munkaerő-állomány 4-5, a női munkaerő 8-12 százaléka. Ugyanakkor, paradox módon, a gyermekgondozási segély bevezetése megnövelte a fiatal nők munkába állását, mivel a családanya szerepet elsődlegesnek tartó asszonyokat is érdekeltté tette a mielőbbi munkába lépésben, ugyanis csak olyan asszonyok vehették igénybe a gyermekgondozási segélyt, akik korábban, egy meghatározott időszakban munkaviszonyban álltak.

3. tábla

Korspecifikus foglalkoztatottsági arányok, 1949–1984

Korcsoport (éves)	Az 1949.	Az 1960.	Az 1970.	Az 1980.	Az 1984.	Az 1990.
	évben a foglalkoztatottak aránya a megfelelő korúak százalékában					
Férfiak						
14 és fiatalabb .	2,5	17,7	3,7	1,5	1,5	0,6
15–19	63,6	57,2	45,8	45,5	43,5	34,7
20–24	92,6	94,5	91,5	91,9	89,9	85,7
25–29	97,0	98,8	98,5	98,2	98,3	93,9
30–34	98,4	99,0	98,6	98,4	98,3	94,7
35–39	97,8	98,8	98,1	97,8	97,7	94,1
40–44	97,5	98,5	97,2	96,0	96,2	92,5
45–49	96,1	97,9	95,4	92,9	93,0	89,2
50–54	93,6	96,7	91,8	86,2	86,0	80,5
55–59	88,4	93,4	84,4	72,2	70,1	61,0
60–64	80,7	69,6	43,7	13,2	5,5	3,8
65–69	72,8	65,5	24,6	5,3	1,8	1,7
70 és idősebb .	53,8	51,3	10,7	3,0	1,0	0,6
Összesen....	65,4	63,9	58,6	55,3	53,3	49,7
Nők						
14 és fiatalabb .	2,3	13,4	10,5	3,6	3,5	2,4
15–19	52,7	48,1	49,0	40,4	37,9	31,4
20–24	45,0	55,1	66,1	59,9	62,7	59,1
25–29	33,8	48,7	65,3	69,8	71,4	62,1
30–34	30,9	49,1	68,7	81,1	83,0	76,9
35–39	28,6	50,7	71,0	84,9	88,9	85,4
40–44	27,6	51,8	69,4	83,1	87,4	87,6
45–49	27,0	49,7	64,0	77,5	82,7	82,1
50–54	25,4	46,3	56,6	67,4	70,7	66,8
55–59	26,7	30,6	29,2	18,8	9,5	5,6
60–64	25,8	26,1	17,1	8,7	3,7	1,6
65–69	22,7	24,1	9,5	5,1	1,6	0,7
70 és idősebb .	17,1	18,6	3,5	2,1	0,3	0,2
Összesen....	25,0	32,8	38,6	39,9	39,5	36,9

Forrás: A jelzett évek népszámlálási adatai.

A foglalkoztatottak számának alakulásában a másik lényeges tényező a társadalombiztosítás fokozatos kiterjesztése volt csaknem az összlakosságra. Egyidejűleg a nyugdíjrendszer is kedvezőbbé vált az 1960 és 1975 közötti időszakban. Ezért a nyugdíjjogosultsághoz szükséges évek ledolgozása után a legtöbb munkás és alkalmazott, aki elérte a meglehetősen alacsony nyugdíjkorhatárt (férfiaknál 60, nőknél 55 év), a nyugdíjba vonulást választotta. Ennek következtében 1960 után az idősebb korcsoportokban a foglalkoztatottsági arányok igen gyorsan visszaestek, és ennek következtében 1976-tól a foglalkoztatottak száma is csökkenni kezdett.

A NYUGDÍJBA VONULÁS HÁTTERE

Az előzőekben vázolt folyamatok következtében mind a nyugdíjasok száma, mind pedig a nyugdíjkiadások összege rendkívül gyorsan nőtt. (Lásd a 4. táblát.) Míg 1960-ban a népesség 8 százaléka volt nyugdíjas, és a társadalombiztosítási kiadások összege (melyben a nyugdíjkiadások játszanak meghatározó szerepet) a GDP 4 százaléka volt, addig ugyanezek az arányok 1990-ben 25, illetve 16 százalékra nőttek. Figyelembe véve az előreszámított népesség számát és korstruktúráját – ceteris paribus – a nyugdíjkiadások összege robbanásszerűen megnőne 2000 után.

4. tábla

A nyugdíjasok főbb adatai

Megnevezés	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben			
Szám (ezer fő)	796	1453	2082	2556
Össznépességhez viszonyított arányuk (százalék)	8,0	14,1	19,4	24,7
Átlagos nyugdíj (forint/fő)	486	256	2267	6683
Havi átlagnyugdíj az átlagkereset százalékában	31,4	35,9	55,1	50,3
Társadalombiztosítási kiadások a GDP százalékában	4,0	7,4	11,7	15,8

Forrás: Társadalombiztosítási zsebkönyv, 1990. Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság. Budapest. 1991. 18 old.; Magyar statisztikai zsebkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 247 old.

Jóllehet a születéskor várható átlagos élettartam európai viszonylatban Magyarországon igen rövid (66,0 év a férfiaknál és 73,4 év a nőknél, mégis az alacsony nyugdíjkorhatár miatt a nyugdíjban eltöltött élettartam nemzetközi viszonylatban a leghosszabbak között van: 14,8 év a férfiaknál és 23,1 év a nőknél. (Lásd az 5. táblát.) Sőt a karkedvezményes és a rokkantsági nyugdíjazás magas arányának számításba vételével, a nyugdíjban töltött évek száma még magasabb. Ezzel összefüggésben utalni kell arra, hogy 100 gazdasági aktivitását megkezdő férfi közül csak 45 éri el aktívként a 60. életévét, 35 korábban nyugdíjba megy karkedvezményes vagy rokkantsági nyugdíjjal, közel 20 pedig meghal. (Lásd a 6. táblát.) (Az utóbbiak kiesése természetesen csökkenti a nyugdíjkiadásokat. A középkorú férfiak halandóságának remélhető és mindenképpen kívánatos javulása ennek megfelelően pótlólagos pénzügyi forrás-igényt fog jelenteni a nyugdíjak jövőbeni finanszírozásában.) A nőknél a helyzet bizonyos mértékig eltérő; kedvezőbb halandóságuk és alacsonyabb nyugdíjkorhatáruk következtében 100 foglalkoztatott nő közül 74 marad aktív 55 éves koráig.

A nyugdíjkorhatár betöltését követő azonnali, valamint a karkedvezményes és a rokkantsági nyugdíjba vonulás társadalmi hatását felerősítették a legutóbbi évek növekvő strukturális munkanélküliséget okozó gazdasági változásai. A nyugdíjba vonulók évi száma 1985–1988-ban 130 ezer körül volt, 1989-ben 144 ezerre, 1990-ben pedig 172 ezerre emelkedett. A növekedést kizárólag a karkedvezményes és a rokkantsági nyugdíjak (összesen 88 ezer) emelkedése okozta, amit a kormányzat is elősegített a várható munkanélküliség enyhítése érdekében. Ezzel magyarázható, hogy a változások első időszakában a munkanélküliség lényegében és elsősorban a fiatal korcsoportokat érinti. A 7. tábla 1990. január 1-jei népszámlálás során nyert adatai szerint az 50 év feletti korosztályban munkanélküliség még csak kivételesen fordul elő. Jóllehet a munkanélküliség megnövekedett az 1990. január 1-jén tartott népszámlálás óta, és az akkor számbavett 110 ezerrel szemben 1991. szeptember végén megközelítette a 300 ezret, a nem- és korstruktúrában alapvető változás nem történt.

5. tábla

A várható élettartam és a nyugdíjkorhatár egyes országokban

Ország	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők
	születéskor várható élettartama (év)		nyugdíjkorhatára (év)		nyugdíjkorhatárkor várható további élettartama (év)	
Svédország	73,0	79,1	67	67	13,6	17,2
Norvégia	72,5	79,2	67	67	13,3	16,7
Hollandia	72,4	79,2	65	65	14,3	19,1
Svájc	72,0	78,7	65	62	15,0	22,7
Dánia	71,1	77,2	67	62	13,1	19,4
Nagy-Britannia	70,4	76,6	65	60	13,6	21,3
Spanyolország	70,4	76,2	60	55	18,4	26,5
Kanada	70,1	77,4	66	66	12,1	17,4
Görögország	70,1	73,6	65	60	13,1	19,6
Egyesült Államok	70,0	77,8	65	65	14,5	18,4
Franciaország	70,0	78,2	60	60	18,4	23,6
Német Szövetségi Köztársaság	69,9	76,6	63	63	15,2	19,3
Olaszország	69,7	76,9	60	55	17,9	26,9
Finnország	69,5	77,8	66	66	12,8	16,7
Német Demokratikus Köztársaság	69,5	75,4	65	60	12,5	19,4
Ausztria	69,0	76,2	65	60	13,1	20,9
Írország	68,8	73,5	66	66	10,8	15,5
Bulgária	68,7	73,9	60	55	17,8	23,1
Belgium	68,6	75,1	65	60	13,0	20,9
Jugoszlávia	67,7	73,2	60	55	15,7	24,2
Románia	67,4	72,2	60	55	15,4	23,2
Lengyelország	67,1	75,2	65	60	12,9	19,9
Csehszlovákia	67,0	74,3	60	60	14,9	19,3
Magyarország	66,0	73,4	60	55	14,8	23,1
Portugália	65,1	72,9	65	62	18,4	26,5
Szovjetunió	64,0	74,0	60	55	12,0	25,0

Forrás: A jelzett országok statisztikai évkönyvei.

6. tábla

A gazdaságilag aktív népesség kombinált halandósági és nyugdíjba vonulási táblái nemek szerint, 1984

Korév	A gazdaságilag aktív továbbélők száma (fő)	Korcsoport (éves)	A meghaltak	Az öregségi	A rokkantsági	Összesen (fő)
				nyugdíjba vonultak		
				száma (fő)		
Férfi						
14	100 000	14-29	1 890	—	1 127	3 017
30	96 983	30-39	2 768	—	2 449	5 217
40	91 766	40-49	5 616	—	7 234	12 850
50	78 916	50-54	3 592	1 031	7 666	12 289
55	66 627	55-59	5 482	3 797	11 733	21 012
14-59.	—	—	19 348	4 828	30 209	54 385
60	45 615	60-64	2 363	36 338	5 820	44 521
65	1 094	65-69	125	717	81	923
70	171	70—	66	97	8	171

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Korév	A gazdaságilag aktív továbbélők száma (fő)	Korcsoport (éve)	A meghaltak	Az öregségi	A rokkantsági	Összesen (fő)
				nyugdíjba vonultak		
				száma (fő)		
Nő						
14	100 000	14-29	520	-	833	1 353
30	98 647	30-39	937	-	2 694	3 631
40	95 016	40-49	1 706	321	6 921	8 948
50	86 068	50-54	1 695	1 340	8 948	11 983
14-54.	-	-	4 858	1 661	19 396	25 915
55	74 085	53-59	1 302	59 644	3 985	64 931
60	9 154	60-64	257	5 698	82	6 037
65	3 117	65-69	102	2 000	20	2 122
70	995	70-	363	627	5	995

Forrás: (4) 6-7. old.

A férfiaknak a nőkéhez viszonyított magasabb munkanélküliségi aránya különösen a fiatal korcsoportokban a gyermekgondozási segéllyel és a fennálló munkajogi rendelkezésekkel magyarázható. A női foglalkoztatottaknak jelentős része (összesen 11 százaléka és több mint 30 százaléka a 20-29 éves korcsoportban) 1990-ben gyermekgondozási segélyen volt, mely időszak alatt munkaviszonyuk nem szüntethető meg.

7. tábla

A munkanélküliek aránya és megoszlása nem és kor szerint

Korcsoport (éves)	A száz foglalkoztatottra számított munkanélküli			A munkanélküliek megoszlása (százalék)		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
14-19	9,2	10,2	8,1	21,8	18,8	28,4
20-24	3,8	4,3	2,9	16,2	16,6	15,4
25-29	3,1	3,5	2,4	12,8	13,1	12,3
30-34	2,2	2,7	1,6	12,9	12,7	13,3
35-39	1,8	2,6	1,0	12,5	13,4	10,7
40-44	1,6	2,1	1,0	9,4	9,6	8,8
45-49	1,5	2,1	0,8	7,8	8,3	6,7
50-54	1,3	1,8	0,7	5,0	5,2	4,4
55-59	1,0	1,1	-	1,6	2,3	-
60 és idősebb	-	-	-	-	-	-
Összesen	2,5	3,0	1,8	100,0	100,0	100,0

Forrás: Az 1990. évi népszámlálás adatai.

A legújabb gazdasági és társadalmi változások (a jövedelmező tevékenységek lehetőségének növekedése a magángazdaságban, illetve a második vagy informális gazdaságban) megnövelték a korai nyugdíjba vonulás iránti igényt, elsősorban a fizikai munkásoknál. Ezt erősítik a kedvezőtlen egészségi viszonyok is. A magyar halandóság a legmagasabbak között van Európában, különösen a férfiak halandósága. A felnőtt férfiak egyes életkorokban várható élettartama a legutóbbi 20 évben csökkent, például az 50 éves férfiak várható élettartama 1970-ben 22,9 év volt, 1989-ben pedig 21,3 év. Kedvezőtlen megbetegedési viszonyokat jeleztek az 1986. évi egészségi állapot-felvétel adatai is, mely reprezentatív megfigyelés 37 500 személyre terjedt ki, vagyis a népességnek közel 0,4 százaléka. (Lásd a 8. táblát.)

Még ha az egészségi panaszok egy részénél (elsősorban a nőknél) szubjektív háttérrel feltételezünk, akkor is megállapítható, hogy a 40–59 éves népesség legalább egyharmadának súlyos egészségi problémái (fogyatékosága vagy krónikus megbetegedései) vannak, csak 22 százalékuk tekinti magát egészségesnek és panaszmentesnek ebben a korcsoportban. Ez nyilvánvalóan befolyásolja a karrierrel kapcsolatos döntéseket is.

8. tábla

A népesség megoszlása egészségi állapot és életkor szerint

Egészségi állapot	Az össz- népesség	A 14 évesek és fiatal- labbak	A 15–39		A 60 éve- sek és idősebbek
			A 40–59		
évesek					
megoszlása (százalék)					
Egészséges, panaszmentes .	43	82	50	22	11
Fogyatékos	5	1	3	5	11
Krónikus beteg	18	3	9	28	42
Csak egészségi panasz van*	34	14	38	45	36
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Szubjektív panasz fogyatékoság vagy krónikus betegség említése nélkül.

Forrás: A népesség egészségi állapota, 1986. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 186 old.

A NYUGDÍJRENDSZER FINANSZÍROZÁSA

Mint a legtöbb európai országban, Magyarországon is az adott évben befizetett társadalombiztosítási hozzájárulásokról finanszírozzák a nyugdíjkiadásokat. A belátható jövőben ez a finanszírozási rendszer marad fenn. A népesség öregedése és a nyugdíjrendszer finanszírozása közötti összefüggést e rendszerben egy egyszerű modell illusztrálja. Az egyéb tényezők változatlanlansága esetén, vagyis feltételezve az átlagnyugdíjak és az átlagkeresetek közötti változatlan arányt, a társadalombiztosítási járulék arányát az eltartottsági arány határozza meg, vagyis az aktív keresők aránya a nyugdíjasokhoz képest. Nyilvánvaló, hogy az eltartottsági arány fordítottan arányos a szükséges járulék arányával.

A társadalombiztosítási hozzájárulást részben a munkáltató (43%), részben a munkavállaló (10%) fizeti. Az ily módon együttesen a keresetek 53 százalékát kitevő társadalombiztosítási hozzájárulás a fedezete a társadalombiztosítási kiadásoknak. 1990-ben az összes társadalombiztosítási kiadások 56 százalékát fordították nyugdíjakra. Ez lényegében biztosítja a befizetések és a kifizetések egyensúlyát, mivel a keresetek mintegy 30 százalékát reprezentáló nyugdíj-hozzájárulás a jelenlegi 1,8-es eltartottsági aránnyal (4,5 millió aktív kereső és 2,5 millió nyugdíjas) 54 százalékos nyugdíjarányt biztosít a keresetekhez képest, vagyis lehetővé teszi, hogy az átlagnyugdíjak értéke még egy inflációs időszakban is a keresetek 50–55 százaléka között mozogjon.

Az 1990–2010-re vonatkozó népesség-előreszámítás jelzi, hogy a népességszám lassú csökkenése és ezzel összefüggésben a korstruktúra öregedése folytatódik. 2000-től rohamos növekedés várható a jelenlegi nyugdíjkorhatár, vagyis a férfiaknál 60, a nőknél 55 év feletti korcsoportokban. Ezzel egyidejűleg a munkaképes korú népesség száma csökkenni fog, és figyelembe véve a lehetséges munkanélküliséget, az eltartottsági arány a jelenlegi 1,8-ről 1,6-re vagy 1,5-re fog csökkenni.

A jelenlegi, még kiegyensúlyozott pénzügyi finanszírozási rendszer fenntarthatóságára három lehetséges megoldás kínálkozik.

– A társadalombiztosítási, illetve ezen belül a nyugdíj-hozzájárulás arányának növelése annak érdekében, hogy fenntartsuk az átlagnyugdíjak jelenlegi 50–55 százalékos arányát az átlagkerese-

tekhez képest, és ugyanakkor kompenzáljuk az eltartottsági arány csökkenését. 1,5 körüli eltartottsági arány esetén mintegy 35-37 százalékos nyugdíj-hozzájárulásra volna szükség. Ez az egészségügy-biztosítás költségeinek várható növekedésével együtt, mintegy 60-65 százalék körüli társadalombiztosítási hozzájárulást igényelne, a jelenlegi 53 százalékkal szemben, amely nemzetközi összehasonlításban már rendkívül magas.

– Elméletileg a nyugdíjak és az aktív keresetek közötti arány is csökkenthető. Figyelembe véve azonban a nyugdíjasok nagy számának már ma is nehéz anyagi helyzetét, erre nem lehet nyugdíjpolitikát alapozni. Ugyanakkor azonban az infláció a nyugdíj értékének szinten tartása nélkül jelenleg ebbe az irányba hat.

– A jelenlegi eltartottsági arány fenntartása a nyugdíjkorhatár emelésével. A távlati nyugdíjpolitikai elgondolások már hosszabb idő óta fontolgatják a nyugdíjkorhatár fokozatos felemelését mindkét nemnél 62 vagy 63 évre. Az 1980-as években már hosszú viták voltak e témakörben, döntés azonban mind ez ideig nem született. A demográfiai tényezők azonban elkerülhetetlenné teszik a viszonylag rövid időn belüli döntést. Minden jel arra mutat, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer a jelzett okok miatt 2000 után már nem tartható fenn.

IRODALOM

- (1) *Anker, R.–Clark, R. L.*: Labour force participation rates of older persons: an international comparison. ILO paper. 1989. július 189 old.
- (2) *Dr. Fóti János–Dr. Lakatos Miklós–Mészáros Árpád*: A munkanélküliség Magyarországon. *Statistikai Szemle*. 1991. évi 8–9. sz. 622–639. old.
- (3) *Halter, W. A.–Hemming, R.*: The impact of demographic change on social security financing. IMF Staff papers. 1987. szeptember 471–497. old.
- (4) *Dr. Klinger András*: A magyar nyugdíjazási-halandósági tábla, 1984. *Statistikai Szemle*. 1988. évi 1. sz. 5–14. old.
- (5) Magyarország népességének előreszámítása, 1990–2010. Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest. 1991. 40 old.
- (6) *Weaver, C. L.*: Social security in aging societies. *Population and Development Review*. 1986. évi különszám 123–148. old.

TÁRGYSZÓ: Nyugdíj.

РЕЗЮМЕ

В Венгрии чрезвычайно высокая доля занятых как мужчин, так и женщин характерна для населения среднего возраста и опять-таки исключительно низкая доля занятости наблюдается среди мужчин старше 60 и женщин старше 55 лет. Это связано с немедленным выходом на пенсию сразу вслед за достижением невысокого пенсионного возраста, а также с общераспространенной и либеральной практикой предоставления пенсий по льготам и инвалидности до достижения пенсионного стажа. Согласно мнению автора происходящие в течение последних лет структурные изменения в экономике и сопряженная с ними безработица усилили эти действующие уже десятилетиями тенденции. Одновременно с этим ожидаемое старение населения особенно после 2000 года сократит долю иждивения, в связи с чем станет неизбежным изменение пенсионной системы.

SUMMARY

High employment rates in middle age groups and exceptionally low ones over 60 for males and 55 for females have been dominant in Hungary, due to the general practice of immediate (early) disability retirement in a system where retirement age is low and early/disability retirements have been arranged liberally. These trends were reinforced by the recent structural changes in the economy and the concomitant unemployment. The anticipated aging of the population will reduce the active earners/dependents ratio, especially after 2000, thus, changes in the pension system are inevitable.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET KAIRÓI ÜLÉSSZAKA

KOLLÁNYI MARGIT-DR. MARTON ÁDÁM-DR. SZILÁGYI GYÖRGY

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) kétévenkénti rendszeres, sorrendben a negyvennyolcadik tudományos ülészakát 1991. szeptember 9. és 17. között Kairóban tartotta. A Központi Statisztikai Hivatal részéről *Fajth Gáspár* és *Kollányi Margit*, a KSH főosztályvezetői, *dr. Marton Ádám* és *dr. Szilágyi György* statisztikai főtanácsosok vettek részt az ülészakon. Hivatalosan felkért és benyújtott előadása volt *dr. Vukovich Györgynek*, a KSH elnökének és *dr. Horváth Róbert* ny. egyetemi tanárnak.

A konferencia jellegében és formájában nem különbözött az utóbbi évek hasonló rendezvényeitől. A program ezúttal is tudományos előadásokból, bizottsági ülésekből, az ISI általános tevékenységéhez kapcsolódó nyilvános találkozók, valamint statisztikai termékeket és szolgáltatásokat (publikációk, adatbankok, szoftver-hardver-tanácsadás stb.) bemutató tudományos kiállításból tevődött össze.

Az ISI-n belül egyre erősödik a szekciók (valójában maguk is önálló társaságok) szerepe. Ezek: a Hivatalos Statisztika Nemzetközi Társasága (International Association for Official Statistics – IAOS), a Mintavételi Statisztikusok Nemzetközi Egyesülete (International Association of Survey Statisticians – IASS), a Nemzetközi Számítógépes Statisztikai Egyesület (International Association for Statistical Computing – IASC), valamint a Bernoulli Matematikai Statisztikai és Valószínűségszámítási Társaság (Bernoulli Society for Mathematical Statistics and Probability).

Az ISI tudományos tevékenységének jelentős része az említett szakosztályokban zajlik, és a mostani, kairói ülészak programját is az általuk tett javaslatok egyeztetése után állította össze a Programkoordináló Bizottság, amelynek *dr. Szilágyi György*, mint az IAOS programbizottságának elnöke, is tagja volt.

A programszervezők munkáját dicséri, hogy a napirenden szereplő témák, előadások mind a statisztikai elemzések, mind a módszertani kérdések terén igen aktuálisak voltak. Külön ki kell emelni, hogy a teljes programban éppúgy, mint a részletes eszmecsere során sok szó esett a kelet-közép-európai országok (transition countries) statisztikájának sajátos problémáiról.

A TUDOMÁNYOS PROGRAM

Az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tudományos üléseket kétféle formában rendezték: a dolgozatok terjedelmét, az ülés külső körülményeit, az előadásokra rendelkezésre álló időt illetően formailag nagyobb rangja az ún. felkért dolgozatok vitájának (Invited Papers Meeting – IPM) van. A szerzők saját kezdeményezésére beterveztett előadásoknak pedig az ún. kiegészítő dolgozatok vitái (Contributed Papers Meeting – CPM) adnak fórumot.

Az ülészak programján 31 (a további hivatkozásokban I-jelű) IPM szerepelt. Ezek tematikai áttekintése is elegendő a program sokféleségének bemutatására:

1. Az ISI elnökének külön felkérésére tartott előadások.
2. Az egészségügy minősége mérésének statisztikai problémái.
3. Mikroadatok terjesztése – az ismeretszerzés joga és a magánélet védelme.
4. A globális környezeti problémák statisztikai aspektusai.
5. Folyamat-ellenőrzés statisztikai módszerekkel.
6. Statisztikai módszerek alkalmazása pénzügyi elemzésekben és üzleti döntésekben.
7. A statisztikai módszerektől a statisztikai tudományig – új irányzatok a statisztikus-képzésben.
8. Az ipari szennyezőanyagok epidemiológiai vizsgálatai.
9. A fertőző betegségek mérésének és elemzésének statisztikai módszerei.
10. Homok- és agyagformázási modellek és statisztikai módszerek.
11. Az életminőség összehasonlító mutatói a fejlődő országokban.
12. A hivatalos statisztika fejlődése Egyiptomban.
13. Új problémák a hivatalos statisztikában.
14. Adatok és módszerek a városok, a régiók és a népesség strukturális változásainak mérésére.
15. Mintavétel a marketingben.
16. A struktúraváltozások társadalmi következményeinek értékelése a háztartás-statisztika segítségével.
17. Válaszmegtagadások (új módszerek és világméretű tendenciák).
18. A felvételek minőségének biztosítása.
19. A piaci dereguláció hatása a gazdaságstatisztika minőségére.
20. A személyi számítógépek és a statisztikai munkahelyek a fejlődő országokban.
21. Felhasználói alternatívák statisztikai programcsomagokhoz.
22. Az 1990. évi népszámlálások feldolgozása.
23. A szervezetek közötti adatáramlás integrációs problémái.
24. Földrajzi információs rendszerek használata a felvételek feldolgozásánál.
25. Információ a statisztikában.
26. Empirikus folyamatok alkalmazásai.
27. Megbízhatóság és helyettesítés.
28. Nem-standard aszimptotikus módszerek.
29. Variancia-függvények és természetes exponencia-családok.
30. A tengerben élő sokaságok megfigyelése és mérése.
31. Bayes-statisztikák és Monte Carlo-módszerek sokdimenziós adatállományok esetén.

Nem kevésbé gazdag a CPM-ek tematikája. Ezekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a témák egy részét a Programbizottság előre kiválasztja, sőt többnyire a téma szervezőjét is kijelöli. Ezek (a további hivatkozásokban C-jelű ülések) a következők voltak:

1. A hivatalos statisztikák marketingje.
2. A krónikus betegségek epidemiológiájának statisztikai módszerei.
3. Klinikai kísérletek tervezése és elemzése.
4. Longitudinális elemzések.
5. Mesterséges intelligencia alkalmazása a felvételi folyamatokban.
6. Idegenforgalmi statisztika.
7. Szolgáltatási statisztika.
8. Külkereskedelmi statisztika.
9. Statisztikusok képzés a fejlődő országokban.
10. Tárgyra orientált adatkezelési technikák és szoftver-fejlesztés.
11. Földrajzi és térbeli adatok szoftverje.
12. Dinamikus és interaktív grafikus módszerek.
13. Új technológiák alkalmazása.
14. „Image”-analízis és intenzív modellillesztés.
15. Fél- és nem-paraméteres modellek.
16. Hogyan növelhetik a statisztikai szervezetek a statisztikai adatok használatát a fejlődő országokban.
17. Grafikus módszerek a statisztika oktatásában.
18. Kognitív és kvalitatív technikák a felvételi technikában.
19. A lakosság AIDS-ismereteiről szóló felvételek statisztikai és módszertani kérdései.

20. A felvételek adatainak elemzése.
21. Totális minőségvizsgálatok.
22. Anyák és gyermekek demográfiai és egészségvizsgálata.
23. A fogyasztói árindexek szórásbecslése.
24. Háztartási jövedelmek és kiadások vizsgálata a fejlődő országokban.
25. Mérési hibának kitett felvételi adatok elemzése.
26. A népesség-nyilvántartás és a népmozgalmi statisztika javításának legújabb akciói.
27. Klaszter-elemzés és távolságmérési módszerek.
28. Mintavételes megfigyelések szerepe a gyermekek jóléti helyzetének mérésére a fejlődő országokban.
29. Modellezés a demográfiai analízisben.
30. Nemzeti számlák.
31. Ipari kísérletek tervezése.
32. Megbízhatóság és minőségellenőrzés.

A többi CPM a különböző szerzők szabadon választott témájú dolgozatait vitatta meg; ehhez a szervezők csoportosították a dolgozatokat viszonylag széles témacsoportok szerint (például: demográfia, társadalomstatisztika, gazdaságstatisztika).

Ismertetésünk további részében a témákból két nagy csoportot emelünk ki: *a)* a hivatalos statisztika, *b)* a mintavételes eljárások körébe tartozó üléseket és dolgozatokat.

A HIVATALOS STATISZTIKA

Ha e témaválasztást elfogadjuk, akkor az az IPM-ülés kívánkozik az élre, amely a két érdekelt szekció – IAOS és IAASS – „A piaci dereguláció hatása a gazdaságstatisztika minőségére” közös vállalkozása, és melynek szervezője és elnöke *Kollányi Margit* volt. Az ülés témájának kiválasztásában az a gondolat jutott kifejezésre, hogy a piaci hatások erősödése kedvezően hat a gazdaság működésére, a központi irányítás visszavonulása azonban hátrányosan érinti a makrogazdasági információs rendszert és a statisztikai hivatalokat.

Bár a dereguláció a világ számos gazdasági térségében jelen van, a folyamat jellege, kiváltó okai és következményei nagyon eltérők. Nem csoda hát, ha az előadók is nagyon különböző aspektusból közelítették meg a problémát. *F. Bos* (Hollandia) az „Európa 92”, vagyis az európai közös gazdaság nézőpontjából világította meg a témát. Az ő szemszögéből a dereguláció a közös piac országai között még meglévő korlátok lebontásának eszközeként jelenik meg. A statisztikára gyakorolt hatások közül a szerző a vámhatárok lebontásának a külkereskedelmi statisztikára gyakorolt hatásával foglalkozott. A vámadatok megszűnése miatt a Közös Piac a külkereskedelmi statisztika új rendszerét, az ún. INTRASTAT-ot dolgozta ki, amelyben az adatszolgáltatók az exportőrök, illetve az importőrök lesznek. Nagy nyomatékkal szólt az előadó arról, hogy mekkora körültekintéssel kell meghúzni azt a határvonalat, ahol a statisztika teljességének és megbízhatóságának követelményei még az adatszolgáltatók túlterhelése nélkül biztosíthatók.

A deregulációnak kiemelkedő jelentősége van a gazdasági átalakulás állapotában levő, közép- és kelet-európai országokban. Ezzel a problémával foglalkozott *dr. Vukovich György* tanulmánya (melyet a szerző távollétében *dr. Szilágyi György* adott elő). Ezekben az országokban a dereguláció szinte a társadalom és a gazdaság valamennyi területét érinti, mivel a közvetlen kormányzati irányítás visszaszorulása, az erős központi szabályozás leépítése szerves részét képezi a gazdaság átalakításának.

A dereguláció közvetlen és közvetett módon hat a statisztikára. Közvetlen hatás például, hogy a dereguláció következtében megszűnnek vagy meggyengülnek olyan adminisztratív nyilvántartások, amelyeket a statisztika adatforrásként használ fel. (Ezek közül részletesebben a könyvvitel és a pénzügyi jelentések egyszerűsítésének a statisztikára gyakorolt hatásával foglalkozott a dolgozat.) Közvetett hatásnak tekinthető, hogy a dereguláció következtében változik a gazdaság felépítése és működési mechanizmusa.

A Statisztikai Hivatalnak megfelelő megoldást kell találnia a dereguláció következményeként megjelenő új gazdasági jelenségek megfigyelésére, illetve ugyancsak a dereguláció következtében megszűnő vagy meggyengülő adminisztratív források pótlására; ha ez nem sikerül, leromlik a gazdaságstatisztika minősége és megbízhatósága.

J. A. Astin (aki korábban az Egyesült Királyság Ipari és Kereskedelmi Minisztériumában irányította a statisztikai tevékenységet, jelenleg pedig az Európai Gazdasági Közösség Statisztikai Hivatalában dolgozik) merőben más nézőpontból, nevezetesen a felhasználó szemszögéből vizsgálta a dereguláció hatását a statisztikára. Az üzleti szférában a nézetek divergenciája figyelhető meg. A legnagyobb cégek és kereskedelmi társaságok nagy jelentőséget tulajdonítanak a statisztikai információknak, és elismerik a statisztikai adatgyűjtések fontosságát. Számukra az adatszolgáltatás terhe kisebb, mint a szükséges információkhoz való hozzájutás előnyei az üzleti életben. Az előnyök és a hátrányok összevetése a kisebb cégeknél másfajta eredményre vezet. Számukra a piaci trendek, az export és az import folyamatok ismerete sokkal kevésbé fontos termelési stratégiáik kialakításához. Sőt az is felvetődik, hogy a statisztikai adatszolgáltatás kifejezetten hátrányos, mert elvonja az energiát a cég belső információs rendszerétől, tehát rontja a cég növekedési esélyeit.

Az alapvető kérdés az, hogy mi legyen a kormányzat magatartása ebben a dilemmában. Az Egyesült Királyság statisztikájának 1979 óta – épp a deregulációs program következményeként – jelentős csökkentéseket kellett elszenvednie. Kisebb lett például a megfigyelt termékek száma és a megfigyelésbe bevont üzleti szereplők köre. A „karcsúsítás” a publikált adatok körét is érintette.

Az utóbbi években azonban változás jelei tapasztalhatók a kormányzat magatartásában. A Confederation of British Industries elnöke például határozottan fellépett a további szűkítések ellen mondván, hogy az üzleti világnak nagy szüksége van megbízható jelzőszámokra, mert a cégek csak ezek ismeretében tudják értékelni saját helyzetüket. Ha másképpen nem jutnak hozzá a szükséges információkhoz, piackutató ügynökségektől fogják megvásárolni. Ez esetben a cég terhei megmaradnak vagy nagyobbak lesznek, az információk minősége pedig gyengébb. Ezen túlmenően az egész ország gazdasági helyzetét ronthatja, ha gyengül a gazdaságstatisztikai információ-rendszer. „Nyilvánvalóan túlzás lenne azt állítani, hogy az Egyesült Királyság gazdasági hanyatlása a gazdasági információk gyengülése miatt következett be, de mindenképpen ez is közrejátszott” – mondja a szerző.

I. Castles, az Ausztrál Statisztikai Hivatal főigazgatója, az IAOS most hivatalba lépő elnöke vezette az „Új problémák a hivatalos statisztikában” c. IPM-et. Az itt elhangzott előadások közül kiemelkedik a luxemburgi *G. Als*-é (Európai statisztikai integráció – a közelmúlt problémái). *Als* véleménye szerint az Európai Gazdasági Közösség keretében megvalósulóban van egy „álom”: az összehangolt nemzetközi statisztika. A közös statisztikai munkáknak az Európa Tanács szabályai, útmutatásai és döntései adnak jogi keretet: jelenleg a statisztikai jogalkotás fontos fázisában vagyunk, amikor számos új jogszabály készül.

A legfontosabb megoldandó problémák között említi *Als* a statisztikai adatok titkosságának újrafogalmazását közösségi keretek között, a GDP számításának egységesítését (amely alapul szolgálhat az országok anyagi hozzájárulásának kiszámításához), valamint a vámhatárok eltörlésének hatását a közösségen belüli külkereskedelem statisztikájára. A statisztika internacionalizálódása és az Európai Gazdasági Közösségnek ebben játszott szerepe olyan akciókban jut kifejezésre, mint a statisztikai oktatás a fejlődő országokban, a különböző nemzetközi intézmények tisztviselői megélhetési költségeinek számítása a világ különböző városaiban, az Európai Szabadpiaci Társulással (EFTA) való statisztikai együttműködés kiépítése, valamint a kelet- és közép-európai országok statisztikájának fejlesztéséhez való hozzájárulás.

1990-ben új statisztikai törvény lépett életbe Olaszországban. Erről adott áttekintést *G. Arangio-Ruiz*, az Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT) vezető munkatársa. A törvény elődjét

1929-ben hozták, így az új szabályozás valóban jelentős változásokat tükröz. A törvény létrehozta a Nemzeti Statisztikai Rendszert, amely az eddigi struktúrához képest decentralizált, az ISTAT azonban továbbra is központi irányítója a statisztikának. A Rendszerbe összesen 962 intézmény, az ISTAT-on kívül többek között a következők tartoznak:

- minisztériumok, önálló hatóságok és vállalatok statisztikai szervei,
- a területi kormányzati szervek statisztikai hivatalai,
- a helyi egészségügyi egységek statisztikai hivatalai,
- a Kereskedelmi Kamara statisztikai hivatala.

Az ISTAT feladatait a törvény a következőképpen határozza meg:

- általános stratégia és koordináció,
- technikai segítség,
- statisztikai szabványok kialakítása,
- adatterjesztés,
- képzés és minősítés.

A statisztika működését hároméves statisztikai program szabályozza, melyet évenként felülvizsgálunk. A programot az ISTAT dolgozza ki, és a „Statisztikai információ koordinációs bizottsága” hagyja jóvá.

Előadás hangzott el továbbá a kanadai társadalomstatisztikáról. Az ülés vitájában többek között kifejezésre jutott, hogy a hivatalos statisztika új problémái aligha tárgyalhatók a kelet- és közép-európai ún. átmeneti országok statisztikai problémái nélkül.

Ha nem is nagyon régi hagyomány, de már néhány éves szokás, hogy az ISI a konferencia egyik IPM-jét a rendező ország hivatalos statisztikájának szenteli. Így volt ez Egyiptom esetében is. Az ülés elnöke *A. M. Hallouda*, a helyi statisztikai hivatal elnökhelyettese volt; az előadások az egyiptomi statisztika különböző aspektusait (reprezentatív felvételek, censusok, számítástechnika stb.) tárgyalták. *M. H. El Guindy* (Oman) azonban szélesebb szemszögből dolgozta fel a témát „A statisztika fejlődése az arab régióban és az egyiptomi befolyás” c. dolgozatában. A szerző szerint a 21 országot felölelő arab világban a statisztika igen különböző fejlettségi szinten áll, és különbözők a vele szemben támasztott követelmények is. Az utolsó harminc évben a legtöbb ország hivatalos statisztikája jelentős lépéseket tett, és mind terjedelemben, mind minőségben számottevő eredményeket mutathat fel. Néhány arab országban azonban „... a statisztika státusza és presztízse még mindig törékeny, és a statisztika fejlesztése olyan kevés támogatást kap, hogy az adathiány már gátolja a gazdasági és társadalmi fejlődést”.

Az egyiptomi hatás legfőképpen a statisztikai oktatásban érvényesül. Az arab világ legrégebbi – modern értelemben vett – egyeteme a Kairói Egyetem (alapítási éve 1908), ahol 1935-ben kezdődött a statisztika oktatása. 1955-ben, Szudánban jött létre a Kairói Egyetem első kihelyezett tagozata. 1947-ben Statisztikai Tanulmányi és Kutató Intézet alakult az egyetemen. Több száz arab statisztikus szerzett itt képesítést, akik ma a különböző arab országok statisztikai intézményeiben dolgoznak.

Meglehetősen szokatlan, hogy a rendező ország statisztikájával foglalkozó szekcióban külföldi szerző is helyet kapjon. Ilyen kivételes helyzetet élvezett *dr. Horváth Róbert* „Statisztikai módszertan és egyiptológia – Akerblad, Young, Champolion” című tanulmánya az egyiptomi statisztikusok dolgozatai között. A tanulmány az egyiptomi hieroglifák megfejtésénél alkalmazott statisztikai módszereket tárgyalja.

A Szolgáltatásstatisztika (C 7) c. CPM-en *Fajth Gáspár* a „Szolgáltatásstatisztika Magyarországon” c. előadásában hangsúlyozta, hogy a statisztikának ez az ága kevésbé fejlett, mint a hagyományos ágazati statisztikák, és felsorolta azokat a problémákat, amelyek a szolgáltatásstatisztika területén különösen súlyosak. A szolgáltatásstatisztika magyarországi helyzetét a statisztika átalakulásának általános kontextusába helyezve megállapította,

hogy a jelenlegi statisztikai rendszer még nem tükrözi a szolgáltatási szféra jelenlegi és jövőbeni fontosságát. Az ülés elnöke, *dr. Kenessey Zoltán* (Egyesült Államok) „A szolgáltatásstatisztika havi forrásai az Egyesült Államokban” c. előadásában azt hangsúlyozta, hogy a szolgáltatások havi indexének becsléséhez igen jól használhatók viszonylag egyszerű, közvetett jellegű mutatók, mint például a ledolgozott órák száma alágazati részletezésben, a villamosenergia-felhasználás, a kórházi felvételek száma stb.

A Gazdaságstatisztika c. CPM-en – melynek *dr. Szilágyi György* volt az elnöke – hangzott el az egyiptomi *Shoeb Nadia* „Oksági kapcsolat az export és a gazdasági növekedés között” c., igen figyelemreméltó előadása. A szerző több oksági modell (Sims, Geweke, strukturális egyenlet) együttes használatával, többoldalú ellenőrzés mellett kimutatta, hogy az egyiptomi gazdaságban egyirányú és visszacsatolás nélküli oksági kapcsolat érvényesül az exportnövekedés mint ok és a GDP növekedése mint következmény között.

REPREZENTATÍV FELVÉTELEK

A konferencia programjában kitüntetett figyelem kísérte a reprezentatív felvételekből származó adatok megbízhatósága, minősége becslésének, valamint az adatok és a belőlük levont következtetések javításának különböző módszereit. A kutató statisztikusok igyekeznek minél részletesebben feltárni azokat a hatásokat és folyamatokat, amelyek egy felvétel végrehajtását befolyásolják, illetve amelyek a kérdező és válaszoló között létrejönnek. Külön IPM (I 17) foglalkozott a nemválaszolás kezelésének új módszereivel, egy másik pedig (I 18) az adatok minőségének növelési lehetőségeivel. Az előadások különböző lakossági adatfelvételekből kiindulva tárgyalták a módszereket. Az előadások lényegében esettanulmányokat mutattak be arról, hogy a regiszterek hiányosságai (lefedés), a nemválaszolás, a meghíúsulás nem véletlen, bizonyos szempontok szerint torzított jelensége az egyes válaszok pontatlansága (nemegyszer a pontatlan kérdésfeltevés vagy éppen a válaszolók érdeklősége miatt) miként befolyásolja a következtetések megbízhatóságát. Fontos annak ismerete is, hogy mely hibák tekinthetők véletlen ingadozásnak, és melyek a szisztematikus torzító hatás eredményei.

S. Linacre (Ausztrál Statisztikai Hivatal) előadása foglalkozott a gazdaságstatisztikai felvételek minőségi problémáival, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy az alkalmazott módszerek bonyolultsága a felhasználók igényétől, illetve az általuk vállalt költségektől függ. Nagy nyomatékkal szólt a megfigyelési egységek hierarchikus rendjének kialakításáról, amelyet csak egy megfelelően felépített és karbantartott üzleti regiszter tud biztosítani. A legfontosabb szempont az osztályozások egyértelmősége, a regiszterek pontossága, az egész felvételi terv részletes kidolgozása, valamint a próbafelvétel. Az előadás foglalkozott a felvétel megszerzésével a tervezéstől a becslésekig, valamint a technikai lehetőségek maximális kihasználásával az automatizált telefoninterjúktól a „laptop” számítógépek alkalmazásáig.

E témához kapcsolható a kérdőívtervezés és a kikérdezés folyamatának vizsgálatával foglalkozó CPM (C 18), amelynek középpontjában a kognitív folyamatok kutatásának a felvételtechnikában való alkalmazása volt. Itt lényegében arról van szó, hogy a feltett kérdésekre válaszoló személyben miként zajlik le a kérdés megértésének és az ahhoz szükséges információk összegyűjtésének, felmérésének folyamata, aminek eredményeként megszületik a válasz. Ezek a kutatások elsősorban személyes kikérdezéseken alapuló felvételekkel foglalkoznak, de értelemszerűen a gazdaságstatisztikai felvételeknél is használhatók, amennyiben már az egész felvétel tervezése során fontos tudni, hogy a feltett kérdésekre a vállalatok, kisebb-nagyobb gazdálkodó szervezetek milyen információs háttérrel rendelkezve tudnak válaszolni. Külön szempont, mintegy mellékága a kutatásoknak az, hogy ki mikor, milyen mértékben érdekelt a válaszok torzításában (társadalmi elvárások, adózási szempontok stb.). A kanadai és az angol előadások konkrét esettanulmányokról számoltak be, amelyek azt

jelezték, hogy a kérdésfeltevés milyen mértékben befolyásolja a megismerés folyamatát, és miként vezet némely esetben torzított válaszhoz. (Nagyon leegyszerűsítve: általában nem ugyanazt a választ kapjuk, ha valamely kérdést negatív módon, tehát a hiányosságok felől, mint ha pozitívan, az előnyök oldaláról közelítünk meg.) A Kanadai Statisztikai Hivatalban külön kérdőívtervező részleg működik, ahol messzemenően használják a kognitív kutatások módszereit. A kérdőívek előkészítése során csoportos beszélgetések, interjúk, különböző formájú kérdésfeltevések segítségével vizsgálják a válaszadók várható reakcióit.

A reprezentatív felvételek adatainak elemzésével foglalkozó CPM (C 20) keretében került sor *dr. Marton Ádám* előadására, amelyben a válaszadási hiba vizsgálatáról volt szó az 1988-as társadalmipresztízs-vizsgálat utóvizsgálatának tapasztalatai alapján. Az előadás hangsúlyozta, hogy a kapott eredmények – amelyek a vizsgálati módszertől természetesen nem függetlenek – a 30 alapvető foglalkozás rangsorolását illetően meglehetősen stabilitást mutattak az egyedi válaszok jelentős szórása ellenére. Az utóvizsgálat eredményeinek elemzése¹ lehetővé teszi a mintavételi terv célszerűbb kialakítását, illetve a megfigyelt eredmények területi és különböző népességcsoportonkénti elemzését. Az előadást követő vita során felmerült, hogy a kapott eredmények szórása mennyiben tulajdonítható véletlen hatásnak vagy valamilyen torzításnak. Az előadó válaszában, az utóvizsgálat tervét felvázolva, kizárta a szisztematikus torzítás lehetőségét. Így végeredményben a kapott eredmények átlaga vélhetően nagyon jól közelíti a vizsgált csoportok presztízsrangsorának várható értékét.

Az árindexszámítás módszertani kérdései a statisztikusok különböző értekezleteinek örökzöld témája. Így volt ez most is, amikor egy külön CPM (C 23) foglalkozott a fogyasztói árindexek megbízhatóságának becslési lehetőségeivel. Az árindexszámítás, illetve az infláció mérésének kérdései más szekciókban is felbukkantak, így például *S. Guckes* a német Statisztikai Hivatalból a kelet-közép-európai „átmeneti” országok árstatisztikai problémáival foglalkozott, míg *Zhang Chang* (Kína) az infláció mérését részben a fogyasztóiár-index alakulásával, részben a forgalomban levő pénz mennyiségével kísérte meg.

A fogyasztóiár-indexek szórásbecslésével kapcsolatban *B. Balk* (Hollandia), valamint *J. Dalen* és *E. Ohlsson* (Svédország) nagyon hasonló megközelítésben tárgyalta a hibabecslés módszertani kérdéseit. Gondolatmenetük a hagyományos megközelítést követte. Eszerint az árindex megbízhatósági határai a háztartás-statisztikából származó súlyokból, a kiválasztott termékek és szolgáltatások egyedi árindexeinek szórásából, valamint az árak megfigyelésére kijelölt boltok variabilitásának tulajdonítható komponensekből számítható ki. A svéd gyakorlat annyiban tér el a holland módszertől, amennyiben nem foglalkozik a háztartás-statisztikából származó súlyok becslésének hatásával, helyette viszont a megfigyelt reprezentánsok és a boltminta kölcsönhatását is vizsgálja. A svéd elemzések olyan különböző tényezők viselkedését is figyelembe veszik, mint amilyen a boltonként különböző árak, eltérő, sokszor nem mérhető engedmények, árjegyzéki árak stb. Ez lényegében a nem mintavételi hibának a körébe tartozó tényezők vizsgálatát jelenti.

Szimulációs kísérletekkel vizsgálták a háztartás-statisztikából származó súlyrendszer, illetve a boltminta módosításának hatását. Hangsúlyozták, hogy tapasztalataik szerint elhanyagolható a nemválaszolásból, illetve a boltminta hiányosságaiból adódó szórás, sőt vizsgálataik nyomán lehetővé vált a boltminta 20 százalékos csökkentése, ami az árindexszámítás költségeit is lényegesen redukálta.

AZ ISI ÉS A SZEKCIÓK HELYZETE ÉS ÁLTALÁNOS TEVÉKENYSÉGE

Az ISI kétévenkénti ülészekai a tudományos vitákon kívül a szervezet belső életének eseményeit – közgyűléseket, bizottsági üléseket stb. – is magukban foglalják. Az ISI hagyó-

¹ Lásd: *Dr. Marton Ádám: A választadási hiba vizsgálata. Statisztikai Szemle. 1990. évi 8–9. sz. 674–689. old.*

mányosan két közgyűlést tart a konferencia folyamán. Az elsőt terjesztik be például a végrehajtó bizottság jelentését a szervezet kétéves tevékenységéről, valamint a pénzügyi jelentést, a második inkább a jövőbeni tervekről szól.

1989 és 1991 között a svéd *G. Kulldorf* állt az Intézet élén, a most hivatalba lépő elnök *F. Mosteller* (Egyesült Államok). Az új végrehajtó bizottság a következő célokat állította maga elé: *a)* az ISI pénzügyi helyzetének áttekintése; *b)* a tagság fogalmának és a tagfelvételi rendszernek újragondolása; *c)* az Intézet általános struktúrája, különös tekintettel a szekciók helyzetére.

A pénzügyi helyzet valóban gyenge pontja az ISI életének. Az anyagi eszközök jelenleg éppen csak a szervezet fenntartására elegendők. A közgyűlés 20 százalékkal felemelte a tagdíjat, ez azonban csak a legszükségesebbek előteremtéséhez lesz elegendő. Ezért a pénzügyi jelentés vitája a szokottnál élénkebb volt, és szükségesnek tartották a szervezet pénzügyeinek az eddiginél szakszerűbb kezelését. Ami a tagsági viszonyt illeti, a közgyűlésen élénk vita alakult ki az Intézet tagfelvételi politikájáról. Sokan érveltek úgy, hogy e tekintetben az ISI-nek nyíltabbá kell válnia. Ennek eredményeképp máris 150-re emelték a két év alatt felvehető tagok számát (az utóbbi időben ez a szám 100 volt). Néhányan még ezen is túl akarnak menni, és úgy vélik, hogy az ISI-nek „nyitottá” kellene válnia. Ha ez megvalósul, akkor a jelenlegi tagok valamilyen megkülönböztető rangot (például „fellow”) kapnának.

Az ISI kairói ülészsaka a különböző szekciók életében is változásokat hozott. E szekciók közül *Marton Ádám* az IASS munkájában vett részt mint a szekció magyarországi képviselője. Ezen túlmenően elnöke volt a Társaság jelölőbizottságának. Munkáját egy héttagú bizottság segítette. 1990 decemberére elkészült a jelöltek listája, és sor kerülhetett 1991 tavaszán a postai úton történő választásra. A bizottság beszámolóját az IASS közgyűlése elismeréssel vette tudomásul.

Az ISI is tervbe vette a közép- és kelet-európai országok támogatását. E támogatás formáinak és lehetőségeinek megvitatására az elnök ún. „nyílt ülést” szervezett. Ezen különböző kedvezmények (mérsékelt tagdíj, mérsékelt részvételi díj stb.) gondolata merült fel, e kérdésben azonban konkrét intézkedést maga után vonó álláspont még nem alakult ki.

TÁRGYSZÓ: Nemzetközi szervezet.

РЕЗЮМЕ

Последняя, по порядку 48-ая сессия Международного Статистического Института состоялась 9 по 17 сентября 1991 года в Каире.

В своей статье авторы подробно останавливаются на программе сессии, конкретно на научных докладах, заседаниях комиссий, открытых заседаниях, связанных с общей деятельностью Института.

SUMMARY

The last (48th) Session of the International Statistical Institute was held in Cairo from 9 to 17 September 1991.

The authors reported on the details of the programme of the Session, namely on the scientific lectures, committee sessions and open meetings associated with the general activity of the ISI.

LAKÁSOK ÉS HÁZTARTÁSOK BUDAPESTEN, 1850—1944 (I.)

DR. FARAGÓ TAMÁS

A fővárosban élő családok és a budapesti lakásviszonyok összefüggéseinek együttes történeti elemzése mindeddig nem kapott méltó teret a kutatásokban. A korábbi vizsgálatok vagy elkülönítve tárgyalták e tényezőket, vagy – mint az alábbiakban bemutatjuk – az úgynevezett „polgári otthon” történeti valóságra csak erős korlátok között alkalmazható ideáltípusának fiktív leírásával helyettesítették ezen összefüggések feltárását. A lakáskérdés történetének kvantitatív megközelítése terén a történészek lényegében máig a statisztikusok 1920-as és 1930-as években készített elemzéseire támaszkodnak.

Maga a budapesti lakásstatisztika is meglehetősen késői keletkezésű, és módszertanilag nem is egységes és következetes, így azután nem is mondható mindig teljesen világosnak és egyértelműnek. Tényleges lakásadataink 1880-tól vannak, a korábbi időpontokra nézve csak a házakról, illetve a háztartásokról (lakófelekről) szóló kimutatásokból lehet a lakásokról bizonyos következtetéseket levonni.¹ Vagyis épp a budapesti társadalom gyökeres átalakulása kezdeti korszakának (1850–1880) adatai pontatlanul rekonstruálhatók.

Minden nehézség ellenére megkíséreljük bemutatni a lakásviszonyok XIX. század közepe és a XX. század közepe közötti alakulásának néhány vonását. Mivel távlati célunk a család- és háztartásviszonyok történeti változásának vizsgálata, nem próbálkozunk meg a lakáskérdés teljes összetettségének bemutatásával. Egyrészt ismereteink, felhasznált forrásaink (döntően a lakásstatisztikák és a népszámlálások), másrészt az itt rendelkezésre álló terjedelem korlátai akadályoztak abban, hogy például a lakáspiac, a lakáskultúra, az ún. lakásügy társadalmi megítélésének kérdéseivel is foglalkozzunk. Bár kétségtelen tény, hogy egyes társadalmi rétegek (különösen a munkásság) esetében a vonzáskörzet lakáshelyzete szorosan összefügg a fővároséval, s ily módon együtt lennének tárgyalandók, de a fenti okok miatt ezúttal ezt sem fejtjük ki. Némileg azonban felmentve érezzük magunkat, minthogy *Gyáni Gábor* megjelenésre váró munkája e kérdéseket részletesen tárgyalja (10). Jelen írásunkban figyelmünket tehát mindössze három részkérdésre: a lakások méretére, infrastrukturális ellátottságára és a különböző jogcímű (státusú) lakócsoportok (főbérlők, al- és ágybérlők) arányainak bemutatására fordítottuk a fent jelzett korszakban.

HÁZAK ÉS LAKÁSOK

A legegyszerűbb és egyúttal a legalapvetőbb jellemzési mód a ház- és a lakásállomány változásának számszerű ábrázolása. (Lásd az 1. táblát.) Ha összevetjük egymással a házak,

¹ Bár lakásadataink csak 1880-tól vannak, a XVIII–XIX. századi „familia-”, illetve „lakófél-” (Wohnpartei) adatok lényegében megegyeznek az úgynevezett „rendes lakások” számával. Az 1880 előtti népszámlálások elsősorban az ideiglenesen jelenlevőket, valamint a nem szabályos lakásokban-házakban (a későbbi úgynevezett „egyéb lakott helyeken”, illetve az „intézeti háztartásokban”) lakókat írták össze hiányosan.

a lakások és a népesség számának hosszú távú alakulását, akkor megállapítható, hogy a vizsgált időszak során, összességében, a három mutató közül a lakások számának növekedése volt a legdinamikusabb. Ezen belül az 1870-es évekig a népesség, majd 1880-tól – eltekintve az 1920-as évek rövid közjátékától, amikor a házak száma hirtelen megugrott – a lakások számának növekedése veszi át a vezetést. Ebből azonban nem arra kell következtetnünk, hogy a XIX. század utolsó negyedétől kezdve folyamatos, dinamikus lakásépítési konjunktúra volt Budapesten. Bár a lakások abszolút számának növekedését eredményezte az a századfordulótól kezdődő tendencia, amely a többcsaládos háztartások szétválásának (egymástól való elkülönülésének) egyre növekvő igényéből következett (6), mégis az új lakások keletkezésének folyamata rendkívül egyenetlen volt. A budapesti lakásépítés öt konjunkturális hulláma (az 1860-as évektől 1873-ig, 1885 és 1890 között, 1897 és 1899 között, 1909 és 1913, végül 1925 és 1930 között) mellett a XIX–XX. század folyamán több visszaesés is bekövetkezett (<21>,<30>). Az 1850-es évek krízisétől eltekintve azonban – amikor is a hatalmas ütemű bevándorlás miatt a népességnövekedés üteme rövid ideig meghaladta az új lakások keletkezését – a lakások száma mindig nagyobb mértékben nőtt, mint a népességé.

1. tábla

A házak, lakások és háztartások számának alakulása

Év	Házak* száma (darab)	Rendes lakások**	Összes tényleges népesség (fő)	Egy házra jutó	
				lakás (darab)	népesség (fő)
1785	5 052	10 563	50 427***	2,15	9,98
1851	8–8500****	33 902	178 062***	3,99– 4,24	20,95– 22,26
1857	40 533	199 500***	.	.
1869	9 351	48 946	280 349	.	.
1880	10 748	68 535	370 767	6,38	34,50
1890	13 066	94 359	506 384	7,22	38,76
1900	16 254	144 125	733 358	8,87	45,12
1910	18 035	169 034	880 371	9,37	48,81
1920	20 020	203 993	928 996	10,19	46,40
1930	25 868	239 508	1 006 184	9,26	38,91
1941	33 841	283 025	1 164 963	8,36	34,42

* Az összeírások általában a telkek adatait adták meg, illetőleg az egyetlen telken álló házakat, épületeket egy háznak tekintették, ennek következtében a „házak száma” 1880 előtt a beépítetlen telkek számbavétele miatt túlregisztrált, a XIX. század végétől kezdődően pedig a valóságosnál némileg alacsonyabb.

** Egyéb lakott helyek (nem lakás céljára épült, de lakott bérlemények) és intézeti háztartások nélkül.

*** Tényleges polgári népesség.

**** Becsült érték.

Megjegyzés: Lásd az 1. lábjegyzetet. Ennek alapján a rendes lakások számán 1785-ben a „famíliák”, 1851-ben, 1857-ben és 1869-ben a „lakófelek” értendők. Ez utóbbi két évre vonatkozó lakásadatok Óbuda nélkül.

Forrás: A szerző számításai az 1785 és 1941 közötti népszámlálások és a Budapest Főváros Statisztikai Évkönyvei, 1894–1944 adatai alapján.

A házak száma növekedési indexének alakulása, vagyis annak a népességnövekedés mögötti elmaradása a lakóházak jellege, a lakóházállomány szerkezete megváltozásának eredménye. Bár – mint mondtuk – a korai épület- és lakásstatisztikák hiányosak és pontatlanok, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a XIX. század közepén a budai és a pesti házak több mint 80 százaléka földszintes volt. Az akkori balparti (pesti) külső kerületek és Buda nagy része csaknem teljesen ilyen házakból állottak. Ezzel szemben a pesti Bel- és Lipótvárosban már a XIX. század első felében is nagyrészt többszintes épületek sorakoztak (14). A város egészét tekintve az 1880 és 1900 közötti évtizedekben alakult át alapvetően az épületállomány „physiognómiája” (mérete és szerkezete), bár Óbuda és Kőbánya még az első világháború után is nagymértékben megőrizte falusias-elővárosias jellegét.

A múlt század közepi házak többsége nemcsak földszintes, hanem kicsi is volt: kétharmadukban kevesebb mint 10 szobát regisztráltak az 1880. évi népszámlálás során, az 5 vagy annál kevesebb lakásos házak aránya az épületállománynak körülbelül 60-65 százalékára becsülhető. Bár ez az arány a századfordulóra 47 százalékra csökkent, az 1940-es évekre ismét majdnem elérte a kétharmadot. A tehetősebb rétegek megindulása, kiköltözése a budai zöldövezetbe, a „tisztviselőtelepek” és egyéb családi házas körzetek létrejötte az egylakásos családi házak számát több mint ötszörösére, arányát pedig több mint kétszeresére növelte. (Ennek köszönhető az is, hogy mind az egy házra jutó lakások, mind az egy házra jutó népesség nagyságát jelző mutatók értékei 1920 után csökkenésnek indultak.) Bizonyos növekedés az épületállomány nagyság szerinti struktúrájának felső részén is volt. A 100 lakásnál nagyobb lakóépületek száma többszörösre (17-ről 65-re), a népességnövekedést meghaladó arányban emelkedett, de ez a kevés számú bérház az összképen már nem módosított lényegesen. Figyelemre méltó viszont a külterület–belterület közötti különbség: míg 1906-ban az öt lakásosnál kisebb házak az összesnek csak egyharmadát tették ki, addig a külterületeken csaknem elérték a házállomány háromnegyedét. Bár az 1941. évi bel- és külterületi adatokat forrásaink nem adták meg, az 1944. évi Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve szerint a döntően külterületeket tartalmazó kerületek – Kőbánya, Óbuda, Zugló – adatai ekkor is hasonló arányokat tükröztek, mint egy generációval korábban.

LAKÓHÁZTÍPUSOK

A budapesti lakóházstruktúra a XIX. század közepén funkcionálisan három alaptípusból és ennek változataiból tevődött össze:

- a) a társadalmi elit nagyméretű, a tulajdonos családján kívül a nagyobb számú, esetenként önálló háztartásokba szerveződött személyzetet is magában foglaló palotájából;
- b) az elsősorban a tulajdonos lakásául szolgáló, lényegében csak egy háztartásra méretezett családi házból;
- c) a lakások bérbeadására szakosodott vállalkozók egy- vagy többszintes, 10–20, de gyakran 50-nél is több lakásos bérházaiból.

Különösen az ún. „családi ház” típus volt az, amely számtalan változatban, altípusban létezett. Meg kell említeni, hogy a belső területeken is – évszázados hagyományként – gyakran eleve úgy építették meg házukat a polgárok, hogy egy részéből akár mint bérlakásból, akár mint kiadott műhelyből, üzlethelyiségből bérjövödelmet nyerhessenek. Az egy-egy háztartás otthonául szolgáló belvárosi családi ház, a műhelyt vagy üzletet is magába foglaló iparos- és kereskedőház mellett pedig volt a családi háznak egy külvárosi, lényegében „parasztház” típusú változata, mely gazdálkodásra, mezőgazdasági művelésre alkalmas kerttel-udvarral rendelkezett.

A XIX. század utolsó harmadában a lakóházstruktúra erőteljes átalakuláson ment át. A legszembetűnőbb a nagy, többszintes bérházak számának és arányának növekedése volt. A XIX. század végi budapesti bérlakásépítés sajátossága a gyors és olcsó megoldásokra törekvés, a jó telekkihhasználás, ezért a viszonylag nagy, 3-4 szintes épületek a költségkímélés, illetőleg a jövedelemmaximalizálás érdekében, a személyzeti lépcsőn kívül, rendszerint csak egy főlépcsőházzal épültek, így a lakások egy része az udvarról, illetve a megközelítés egyetlen lehetőségét biztosító udvari körfolyosóról nyílt. Már korábban kialakult és a századfordulón is tovább élt egy sajátos, kisebb, kevésbé urbanizált forma is, a földszintes, L vagy U alakban épült, rendszerint 3–5 lakást tartalmazó külvárosi bérház.

A budai és a pesti zöldövezetbe való kitelepülés megszorította az elit és a módosabb rétegek elegánsabb, nagyobb méretű, többnyire kerttel övezett családi házainak, villáinak számát. E folyamattal szinte párhuzamosan a „parasztház” jellegű épületek lassan eltűntek, illetőleg a főváros közigazgatási határán kívülre szorultak ((3), (5)).

A nagy bérházak sajátossága volt, hogy társadalmilag különböző rétegekhez tartozó, szerkezetükben, életvitelükben eltérő háztartásokat gyűjtöttek össze egy fedél alá. A jobb minőségű, nagyméretű és előnyösebb (homlokzati, utcai) fekvésű lakásokat a tulajdonos, illetve a magasabb társadalmi státusú és a vagyonosabb lakásbérlők foglalták el, míg a szegényebbek, fiatal házasok, töredékcsaládok rendszerint az olcsóbb bérű, kisebb, gyakran udvari fekvésű vagy pincelakásokat, padlásszobákat lakták. Tehát a bérházak lakásai a lakás mérete, utcai vagy udvari fekvése, valamint a szinteken való elhelyezkedése szerint szociálisan tagolódtak. Ez azonban a XIX. században megszokott jelenség volt Európa többi országában is. A budapesti bérházak a századforduló körül nem is annyira társadalmi heterogenitásukban, mint inkább a szegényes kivitelezés, az egyszerűbb, néhol „vidékiesebb” megoldások, a gyengébb minőségű infrastruktúra, a kisebb átlagos lakásméret és a házankénti nagyobb lakásszám tekintetében különböztek nyugatabbra fekvő hasonmásaiktól.²

A budapesti bérházak építésmódja következtében viszonylag kevés lehetőség adódott az egyének és az együtt élő csoportok egymástól való elkülönülésére. A földszintes, néhány lakásos falusi vagy külvárosi ház kevésbé korlátozta a háztartások mozgásterét, a kert és az udvar révén szabadabb kapcsolattartást tett lehetővé, ugyanakkor az együtt élő kiscsoportoknak ilyen körülmények között viszonylag kevesebb élettevékenységet kellett másokkal kényszerűen megosztaniuk. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy az életmód hagyományos társadalmi kontrollja esetenként nem érvényesült az egyén és a háztartás szinte minden fontosabb tevékenysége felett. Ezzel szemben a költségek minimalizálására törekvés következtében a kisebb komforttal épített budapesti, többemeletes, soklakásos bérházak egy-két szobás kislakásai összeszűkülte térbe zártak viszonylag nagyon sok embert. Eltekintve a néhány luxuslakásban lakó családtól, az ilyen bérházakban élők többségének a közösen használt udvar és a körfolyosó, a közös WC, az egymásra nyíló ajtók és ablakok következtében az intimitásra, a független, mások által nem zavart életvitelre talán még a falusi lakosságénál is kevesebb lehetősége és tere volt.

Az 1920-as évek második felének építkezési konjunktúrája során megjelent az új háztípus, a modern bérház. Ez a korábbiakhoz képest többnyire kevesebb, viszonylag homogénebb nagyságú és felszereltségű lakást tartalmazott. (Például az Újlipótváros és a belső lágymányosi körzetek lakóházai.) Infrastruktúrájuk, építészeti megoldásaik korszerűbbek voltak, körfolyosót, udvari lakást már rendszerint nem találunk bennük (kivéve esetleg egy udvari házmesterlakást). Ez a lakóház típus azonban csak korlátozott mértékben változtatott a bérházakban lakó szegényebb társadalmi rétegek élet- és lakáskörülményein, mivel megjelenése egybeesett a társadalmi szegregációs folyamatok megváltozásával, erősödésével. A módosabb középrétegek az első világháború után fokozott mértékben próbáltak az alacsonyabb státusú csoportoktól elkülönülni, s az új bérház típus tulajdonképpen a szegregációs folyamatnak lett (a zöldövezetekbe való kiköltözés mellett) az eszköze, illetve csatornája. Ugyanis az igényesebben épített, komfortosabb bérházak magasabb építési költségei miatt az új lakások lakbéréi a korábbiaknak majd kétszeresére nőttek, így az alacsonyabb fizetőképességű társadalmi rétegek e házakból eleve kiszorultak (<5>, <26>). Számukra továbbra is csak a régi körfolyosós bérházak, illetve a külváros-városkörnyék olcsóbb, és infrastruktúrával szegényesebben ellátott lakásai maradtak elérhetőek.

A LAKÁSOK BELSŐ SZERKEZETE ÉS INFRASTRUKTÚRÁJA

Az eltérő funkciójú, eltérő típusú házak eltérő méretű és eltérő felszereltségű lakásokat tartalmaztak építési korszaktól, városrésztől függően. Nézzük először az időbeli változásokat. Az adatokkal végigkísérhető időszakban, 1880 és 1941 között a lakások nagyság szerinti

² Megjegyzendő, hogy Hanák Péter <12> és Gyáni Gábor <11> megállapításai szerint Budapesten a nagy bérházak lakói társadalmi összetételének vegyessége meghaladta a nyugat- és közép-európai nagyvárosok átlagát.

összetétele alapján kevéssé változott. Az egész korszakban az igen kicsi, egyszobás és az igen nagy (öt vagy annál több szobás) lakások aránya csökkent, a 2-3 szobásoké pedig lassan emelkedett, de az egyszobások dominanciája, habár arányuk 62 százalékról 54-re esett, azért végig megmaradt.

2. tábla

A rendes lakott lakásoknak és lakóinak szobaszám szerinti megoszlása

Év	Csak konyhából áll	szobás (százalék)					Összesen
		1	2	3	4	5 és több	
A lakások megoszlása (százalék)							
1880	62,0		20,7	8,8	4,1	4,4	100,0
1890	61,7		20,8	8,7	4,4	4,4	100,0
1900	58,8		23,9	9,8	4,5	3,0	100,0
1910	0,3	54,9	24,5	10,8	5,4	4,1	100,0
1920	0,4	52,7	26,6	11,9	5,3	3,1	100,0
1925	0,3	53,8	26,4	11,5	5,1	2,9	100,0
1930	0,3	53,1	26,6	11,7	5,3	3,0	100,0
1935	0,6	53,7	27,2	11,6	4,7	2,2	100,0
1941	0,5	53,9	27,6	11,4	4,5	2,1	100,0
A lakásokban lakó népesség aránya (százalék)							
1880	56,0		21,9	10,2	5,3	6,6	100,0
1900	52,6		25,9	11,1	5,7	4,7	100,0
1920	0,2	47,0	27,5	13,7	6,8	4,8	100,0
1941	0,4	48,6	28,8	13,4	5,8	3,0	100,0
A lakások laksűrűsége (szoba/fő)							
1880	4,51		2,64	1,88	1,60	1,32-1,12	2,51
1900	4,30		2,61	1,82	1,53	1,33-1,09	2,48
1920	-	3,75	2,18	1,61	1,34	0,98-1,21	2,33
1941	-	3,32	1,92	1,92	1,17	0,72-1,01	2,12

Megjegyzés. Az 5 és több szobás lakások laksűrűségi adatai, a szélső értékek.

Forrás: Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1944. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1944. 357 old.

Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy időszakunkban végig Budapest lakosságának mintegy fele egyszobás lakásban lakott, az öt- vagy annál többszobás lakások aránya pedig felére, 6,6 százalékról 3 százalékra esett vissza. A lakáviszonyok átalakulásának trendje tehát azt mutatta, hogy a második világháború időszakára a két-három szobás lakásban élő népesség aránya az 1880-as 32-ről 42 százalékra nőtt. Figyelembe véve a szobánkénti laksűrűséget ez azonban még mindig azt jelentette, hogy noha a gyermekszám és általában a háztartások nagysága a szóban forgó időszakban csökkent, a népesség fele az 1940-es évek elején is több mint harmadmagával, további harmada pedig másodmagával lakott egy szobában. Vagyis Budapest lakásainak többsége még a XX. század közepén is viszonylag kicsi és zsúfolt volt.

A lakások méretében határozott területi különbségek tapasztalhatók. Míg Pestnek a Nagykörút vonalában fekvő kerületei nagyjából az átlagot képviselték, addig a két szélsőséget a pesti belváros (a régi Belváros és a Lipótváros), illetve Óbuda és a már-már Pest belterületének számító Kőbánya jelentette. Az előbbiben már az első világháború után is majdnem ugyanannyi nagy (négy- és többszobás) lakást találunk, mint egyszobást. Az előbbi elsősorban a 2-3 szobás, közepes és a négy szobát meghaladó méretű, nagy lakások uralta városrész volt. Ezzel szemben Óbuda és Kőbánya lakásainak háromnegyed része egyszobás volt. Mint később látni fogjuk, ennek az övezetnek a lakásai méretüket és felszereltségüket tekintve még az 1930-as években is a XIX. század közepi színvonalat őrizték.

Az elmondottak azért érdemelnek különös figyelmet, mert a lakások mérete, az egy személyre jutó lakótér nagysága, a zsúfoltság mértéke sok tekintetben befolyásolta az egyének és együtt élő csoportok életmódját, egymáshoz és másokhoz való kapcsolatukat. Nyilván mások voltak az étkezés, az alvás, a pihenés, a szexuális élet szokásai, körülményei és lehetőségei egy zsúfolt, körfolyosóról nyíló egyszobás lakásban, ahol a ház és a lakás zsúfoltsága egymást erősítették, mint a szükség szerinti elkülönülésre lehetőséget adó nagy lakásokban.

A külvárosi kislakások esetében a zsúfoltságot a külvárosokban némileg ellensúlyozhatta az, hogy a házak mérete is kisebb volt, olykor kert egészítette ki, itt azonban az infrastruktúrállás volt sokkal szegényesebb, mint a főváros belső kerületeiben. Ez azért lényeges, mert nem csak a lakótér mérete határozta meg az együtt élő csoportok életmódját. Az infrastruktúra minősége befolyásolta az otthoni munkavégzés és rekreáció lehetőségeit, sőt bizonyos mértékig a családi-háztartási munkamegosztást is, csakúgy, mint ahogy a lakás helyiségeinek funkcionális tagolódása. Ami az utóbbit illeti, a budapesti lakásokban már a XIX. század első felében is ténylegesen csak a konyha – a főzés és gyakorta az étkezés helye – volt az, amelyik elkülönült a lakótértől. (Lásd a 3. és a 4. táblát.) Sőt a gyors ütemű bevándorlás miatt, melyet a lakásépítés sem mennyiségileg, sem minőségileg nem tudott egy ideig követni, a XIX. század közepén átmenetileg a budapesti lakások külön konyhával való ellátottsága is rosszabb lett, mint a korábbi időszakokban. A lakásokban található külön WC-k aránya csak a második világháború időszakában érte el a kétharmadot, a fürdőszobák kialakítása pedig ezt 20-30 éves lemaradással követte. Még 1941-ben is a fővárosban mindössze 44 százalék volt a fürdőszobás lakások aránya. A századfordulón, bár a vízvezetékekkel ellátott épületek aránya már 80 százalék körül volt, s a vizet a lakások kétharmadába bevezették, a külön vízöblítéses WC-vel rendelkező lakások aránya csak valamivel több mint egyharmad, a fürdőszobás lakásoké pedig még ennél is kisebb, nem egészen 17 százalék volt. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a tisztálkodási kultúra, valamint az elkülönülés lehetősége csak a harmincas évektől kezdve ért el olyan szintet, hogy legalább a lakosság egy része saját, külön WC-hez, illetve fürdőszobához juthatott (9). Feltételezzük, hogy e téren nem pusztán anyagi kérdéssről volt szó, hanem az igényekről is. Erre utal az a tény, hogy bár a cselédtartó háztartások aránya 1910-ben még 28 százalék volt, a különálló cselédszobáké csak 17 százalék, vagyis a cselédeknek körülbelül harmada nem külön térben, hanem többnyire a konyhában, ritkán munkaadója családjával közös helyiségben élt a lakásban.

3. tábla

*A rendes lakások mellékhelyiségekkel
való ellátottsága*

Év	Konyhával	Külön WC-vel	Fürdőszobával	Cselédszobával
	rendelkező lakások aránya (százalék)			
1870	86,0*	.	.	.
1880	83,7	.	.	.
1890	87,1	.	.	.
1900	91,4	.	16,8	16,9
1910	91,2	38,9	24,2	17,0
1920	91,5	50,0	31,9	21,6
1930	90,1	53,8	33,0	22,7
1941	87,7	67,7	44,0	26,8

* Óbuda nélkül, becslés az 1869. évi népszámlálás alapján.

A lakások infrastrukturális színvonala a funkcionális tagolódásnál lényegesen gyorsabban fejlődött. A vezetékes vízzel való ellátottság, mint említettük, már az első világháború

előtt elérte a kétharmados arányt, 1941-re pedig 86 százalékra emelkedett, a villanyárammal való ellátás növekedése pedig még ennél is gyorsabb ütemű volt. 1910-ben még ritkaságszámba ment a villanyvilágítás, egy generációval később viszont már szinte általánossá vált (34).

4. tábla

A rendes lakások infrastrukturális ellátottsága

Év	Vizzel	Gázzal és villannyal	Csak villannyal	Csak gázzal	Telefonnal
	ellátott lakások aránya az összes lakás százalékában				
1910	67,2	10,9	6,7	10,0	.
1920	71,8	25,1	23,9	5,2	.
1930	76,9	36,7	43,0	0,6	.
1941	86,3	.	91,1*	45,9**	17,0

* Összes villannyal ellátott lakás, a gázzal kombinált adatot nem közölték.

** Összes gázzal ellátott lakás, a villannyal kombinált adatot nem közölték.

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten. 1–2. köt. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 126, 147 old., valamint Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1944. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1944. 357 old.

Lassúbb, de egyenletes fejlődést mutatott a gázvezeték-hálózat terjedése. Végül is tehát az infrastruktúrát tekintve a második világháború időszakára Budapest lakásainak fele teljesen, másik fele részlegesen modernizálódott: a vízvezetékkel és villanyárammal való ellátottság gyakorlatilag teljeskörűvé vált, a lakásoknak közel fele gázvezetékkel is rendelkezett, minden hatodik lakás telefonos, ugyancsak közel 50 százalék fürdőszobás volt, kétharmada pedig saját vízöblítéses WC-vel rendelkezett. (Lásd a 3. és a 4. táblát.)

Természetesen a már többször említett regionális különbségek e téren is megmutatkoztak. A részletes adatok szerint a pesti belváros lakásainak infrastrukturális felszereltsége volt a legjobb, már 1930-ban elérte, sőt sok tekintetben meg is haladta az 1941. évi fővárosi átlagot, míg a külterületek lényegesen elmaradottabbak voltak. Buda és a pesti belváros Nagykörúton kívüli része ezúttal is átmeneti helyet foglalt el. (Lásd az 5. és a 6. táblát.) Érdekes, hogy a területi eltéréseknek határozott rangsora volt, legkisebb a különbség a mellékhelyiségekkel (konyha, éléskamra, külön WC, fürdőszoba) való ellátottság terén, már erősebb a víz-, villany- és gázellátottságban, a legnagyobb pedig azokon a területeken, ahol a lehetőségek mellett minden bizonnyal a lakónépesség szokásai is befolyásolták a háztartások életmódját. Míg 1930-ban, összességében, a lakások kevesebb, mint ötödénél maradt meg a hagyományos világítás, addig a fűtés csak körülbelül felerészben, a főzés pedig csak harmadrészben korszerűsödött. Biztos, hogy itt nemcsak pénzügyi problémákkal, hanem megrögzött szokásokkal is számolnunk kell, melyek őrizték a vaskályhát, és részben fenntartották a takaréktűzhelyt a villannyal, gázzal ellátott lakásokban is. A területi különbségek is élesebbek voltak e téren. Míg például a külterületek lakosságának körülbelül harmada hagyományos világítás (petróleumlámpa, esetenként gyertya) mellett ült esténként, kétharmaduk vaskályhával fűtött, és több mint 80 százalékuk takaréktűzhelyen főzte meg vacsoráját, addig a Belvárosban már mindenki villannyal (ritkábban gázzal) világított, a vaskályhák aránya 30 százalékra süllyedt, s a háztartásoknak valamivel több mint a fele gázzal (néhányuk villannyal) főzött. Éppen a város társadalmi topográfiai jellegzetességei miatt a területi különbségek nem mindig választhatók el élesen a társadalmiaktól. A szegényebb néprétegek aránya a külvárosokban lényegesen nagyobb volt, mint a belterületeken, s az adatok szerint épp a szegényebbek által lakott kisebb lakások azok, amelyeknek világítása rosszabb, hagyományörzőbb volt (27).

5. tábla

A rendes lakások mellékhelyiségekkel és infrastruktúrával való ellátottsága övezetenként, 1930

Övezet	Konyhával	Élőkamrával	Külön WC-vel*	Fürdőszobával	Cseléd-szobával
	rendelkező lakások aránya (százalék)				
Buda belterülete	90,2	58,8	58,8	43,0	31,7
Buda külterülete	87,9	57,0	48,2	26,6	17,8
Pest belterülete					
a Körúton belül	91,5	65,5	67,5	50,9	41,5
a Körúton kívül	93,0	55,6	49,4	33,5	23,2
Pest külterülete	85,2	48,9	39,6	12,8	7,0
<i>Budapest összesen</i>	<i>90,1</i>	<i>56,3</i>	<i>51,8</i>	<i>33,0</i>	<i>23,8</i>

* Vizöblítéses.

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten, 1–2. köt. Szerk.: Illyefalvi I. Lajos. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 126, 147 old.

6. tábla

A rendes lakások infrastrukturális ellátottsága övezetenként, 1930

Övezet	Víz-	Villany-	Gáz- és villany-	Központi fűtéssel	Hagyományos világítással*	Vaskályhával**	Hagyományos főzéssel***
	vezetékkel				ellátott lakások aránya az összes rendes lakás százalékában		
Buda belterülete .	74,0	32,7	48,1	7,2	17,1	40,3	52,5
Buda külterülete .	61,7	49,0	17,2	5,5	38,4	61,7	83,0
Pest belterülete							
a Körúton belül	91,1	39,2	55,0	8,8	2,0	31,2	45,7
a Körúton kívül	87,3	46,9	37,3	2,6	13,4	44,6	62,9
Pest külterülete ..	56,4	46,3	18,2	1,3	34,9	73,2	81,4
<i>Budapest összesen</i>	<i>76,9</i>	<i>43,0</i>	<i>36,7</i>	<i>4,3</i>	<i>18,5</i>	<i>46,2</i>	<i>63,6</i>

* Petróleumlámpa és gyertya.

** Az összes kályhával (vaskályha, cserépkályha, kemence stb.) ellátott lakások százalékában. Egy lakásban több, többféle kályha is előfordulhat.

*** Elsősorban takaréktűzhely.

Forrás: Lásd az 5. táblánál.

Budapest már a századfordulótól kezdve a beépítettség, a házak és lakások mérete és felszereltsége, infrastrukturális ellátottsága tekintetében többé-kevésbé világosan elhatárolható övezetekre tagolódott, melyek nemcsak az urbanizáció eltérő színvonalával és a belvárostól való távolsággal, hanem a társadalom topográfiai rétegződésével is szoros kölcsönhatásban álltak. Mint már korábban említettük, a pesti és a budai belvárosokban, illetőleg a budai zöldövezetben (kisebb mértékben a pesti Zuglói kertvárosban) lényegesen nagyobb arányban laktak a magasabb státusú és vagyonosabb iparosok, kereskedők, tisztviselők, míg a külvárosok domináns lakónépességét a munkásság és az „altiszt” kategóriába tartozók alkották.

Ha a lakások méretére és fekvésére vonatkozó mutatókat nem topográfiai rendben, hanem társadalmi rétegekre bontva elemzzük, akkor ugyancsak szembejövő különbségeket találunk. Míg a munkások és altisztek jellegzetes lakástípusa az egyszobás udvari lakás volt, addig az önálló kereskedők és a különböző tisztviselő rétegek körülbelül 40–40 százaléka két-, illetve három- vagy annál több szobás lakásokban lakott. Az önálló iparosok lakásai e két lakásnagyságcsoporthoz helyezkedtek el, valószínűleg ez a réteg sem vagyoni, sem életmódjában, sem háztartásszerkezetében nem volt homogén.

A lakások mérete mellett hasonlóképpen éles különbségek láthatók funkcionális szerkezetük és infrastrukturális ellátottságuk között is társadalmi-foglalkozási csoportonként. (Lásd a 7. és a 8. táblát.)

7. tábla

A rendes lakások mellékhelyiségekkel való ellátottsága társadalmi rétegenként, 1930

A főbérlő társadalmi helyzete	Konyhával	Éléskamrával	Külön WC*-vel
	rendelkező lakások aránya (százalék)		
Munkás	82,9	29,8	23,0
Altiszt	93,2	49,8	37,5
Önálló iparos	95,3	58,7	52,4
Önálló kereskedő	97,3	79,7	79,0
Magántisztviselő	95,8	80,7	79,5
Köztisztviselő	94,8	83,0	82,5
Összesen	90,7	56,4	51,8

* Vizöblítéses.

Forrás: Lásd az 5. táblánál.

8. tábla

A rendes lakások infrastrukturális ellátottsága társadalmi rétegenként, 1930

A főbérlő társadalmi helyzete	Víz-	Villany-	Gáz- és villany-	Központi fűtéssel	Hagyományos világitással*	Vaskályhával**	Hagyományos főzéssel***
	vezetékekkel						
	ellátott lakások aránya az összes rendes lakás százalékában						
Munkás	57,2	51,5	9,3	0,8	38,3	86,4	90,5
Altiszt	64,8	58,7	16,5	3,2	24,1	85,6	82,8
Önálló iparos	85,0	51,1	38,3	3,5	9,8	46,9	61,9
Önálló kereskedő	94,1	28,9	67,0	7,2	3,7	27,1	33,1
Magántisztviselő	94,1	32,0	63,8	8,8	3,7	32,7	35,6
Köztisztviselő	94,1	31,9	64,8	7,1	3,6	32,8	34,6
Összesen	77,1	43,1	36,8	4,3	19,5	46,3	.

* Petróleumlámpa és gyertya.

** Az összes kályhával (vaskályha, cserépkályha, kemence stb.) ellátott lakások százalékában. Egy lakásban több, többféle kályha is előfordulhat.

*** Elsősorban takaréktűzhely.

Forrás: Lásd az 5. táblánál.

A budapesti társadalom lakásviszonyai és az ezzel összefüggő életmódbeli jellemzők szempontjából 1930 körül lényegében három nagyobb csoportra szakadt. A számban legnagyobb réteget kitevő munkások lakásai funkcionálisan kevésbé tagolódtak (a szoba-konyhás lakás két-három helyiségében ez természetes), infrastrukturális ellátottságuk alacsony színvonalú volt, a főzésnél és a fűtésnél a hagyományos, XIX. századi módszereket alkalmazták, sőt közel 40 százalékuk még a petróleum-, illetve gyertyavilágítással sem tudott szakítani.³ Ezzel szemben a tisztviselő- és kereskedő-háztartások 2-3- vagy még több szobás lakásai 80 százalékban az összes szükséges mellékhelyiséggel rendelkeztek. E háztartások kétharmada

³ A századforduló viszonyaihoz képest – ha a beteggyógyező munkáslakás-felvételét reprezentatívnak tekintjük (4) – a munkáslakások színvonalának fejlődése elsősorban a villany- és vízvezetékekkel való ellátás terén mutatkozott meg. Maguk a lakások méretei és az ezzel szorosan összefüggő differenciálatlanság, illetőleg a szokásokkal-életmóddal összefüggő alkalmazott háztartási technikák viszonylag kevésbé változtak.

már gázzal vagy villannyal főzött, és ugyanilyen arányban felváltotta lakásukban a vaskályhát a központi fűtés vagy – az esetek jelentős százalékában a cseléd által fűtött – cserépkályha. E tekintetben a kisiparosok és az altisztek átmenetet képeztek a két előbbi csoport között. Az altisztek lakásainak színvonala a munkásokéhoz állt közel, bár némileg jobb infrastruktúrával. Sok volt közöttük ugyanis az olyan háztartás, mely korszerűbb épületben (bérházban) levő szolgálati lakásban élt (többnyire mint házmester). Adataink alapján azonban megállapítható, hogy életvitelük (gondolunk itt elsősorban a főzés, a fűtés és a világítás módjára) majdnem azonos volt a munkásokéval. A kisiparosok lakásviszonyai közelebb álltak a kereskedő-tisztviselő rétegekéhez, de egyes mutatóik rosszabbak voltak. Ez vélhetőleg azal magyarázható, hogy egyrészt gazdasági okokból lényegesen többen laktak külvárosi városrészek között, másrészt hagyományos kézművesek és modern kisvállalkozók (szegények és módosabbak) egyaránt megtalálhatók voltak körükben, és mindezek életmódjukban és lakásviszonyaikban is tükröződtek.

(A tanulmány II., befejező részét a *Statsztikai Szemle* következő száma közli.)

SZOCIÁLIS VISZONYOK

Lakóház- és lakásviszonyaink 1920-ban és 1930-ban.

Les conditions de maisons d'habitation et de logement en Hongrie en 1920 et 1930.

Résumé. Les tableaux pris pour base afin d'examiner par catégories de villes et de communes les chiffres des statistiques de maisons d'habitation et de logements distinguent pour 1920 et 1920—1930, Budapest, les 10 autres villes autonomes, l'ensemble des villes autonomes et des comitats, et la Hongrie entière, faisant état encore pour 1930 des villes départementales, de l'ensemble des villes (autonomes et départementales), des communes de plus de 10.000 habitants, de celles de moins de 10.000 habitants et de l'ensemble des communes. — D'après le tableau 1, le nombre des maisons d'habitation, y compris les bâtiments semblables, accuse pour toutes les catégories envisagées, un accroissement (24·7% pour la Hongrie entière) dépassant considérablement l'augmentation du nombre des occupants (8·3% pour la Hongrie entière). — On a bâti un très grand nombre de petites maisons d'habitation. Cela ressort aussi de la baisse du nombre moyen des occupants (en 1920, 6·8% par maison d'habitation; en 1930, 5·9) et du tableau 2, indiquant la haute proportion des maisons d'habitation basses, laquelle (en 1930, 98·2% pour la Hongrie entière) n'a changé que pour un dixième. Malgré la pénurie des bons matériaux de construction, c'est le nombre des maisons d'habitation de murs solides et de toit réfractaire qui a augmenté le plus de 1920 à 1930 (tableau 2). Surtout en province, il y a bien des maisons manquant ou insuffisamment pourvues de cave: le nombre de ces maisons a fort grandi (tableau 3). Par contre, on voit quant aux latrines une forte progression, bien que dans la province la proportion de celles à système découvert soit toujours trop élevée. Le tableau 4 montre les différences en partie naturelles, qui existent entre Budapest et les autres catégories de villes et de communes pour les maisons pourvues de puits (ou de conduite d'eau), de gaz et d'électricité. — D'après le tableau 5, de 1920 à 1930 la proportion des nouveaux logements (+19·6%), pareillement à ce qu'on voit pour les maisons d'habitation, a fort dépassé celle de l'accroissement du nombre des occupants. Mais elle a été inférieure à celle de la production des maisons d'habitation; cela indique que c'est surtout le nombre des maisons à 1 logement qui a grandi. Ce qui saute le plus aux yeux à côté de l'accroissement proportionnellement fort des logements situés à des étages (et aujourd'hui encore, peu nombreux), c'est que les logements de rez-de-chaussée, les plus fréquents en Hongrie, ont

encore gagné du terrain. — Il ressort de l'accroissement des locaux d'habitation (tableau 6), que le nombre des pièces et cuisines (quoique accusant une augmentation très considérable) a relativement moins monté que celui des autres locaux d'habitation, par exemple des salles de bains (cependant, maintenant encore ces dernières sont peu nombreuses, sauf à Budapest). — Selon le tableau 7, concernant les planchers des locaux, c'est le nombre des pièces et chambres de domestique d'un plancher en planches ou en bois qui a augmenté particulièrement: signe favorable. — Les données sur les logements privés pourvus de conduite d'eau, de gaz et d'électricité montrent entre Budapest et la province des différences pareilles à celles observées en général pour les maisons d'habitation. — Le tableau 8 présente, quant aux logements privés, la proportion des occupants pour 100 logements, indiquant en quelle qualité ils y habitaient. On y voit qu'à Budapest, où comme en général dans les grandes villes, il y a relativement peu de familles nombreuses, la proportion des membres de famille est essentiellement inférieure à celle observée par exemple pour les communes d'un caractère particulièrement provincial, celles de moins de 10.000 habitants. Par contre, c'est à Budapest qu'il y a le plus d'employés de ménage, de sous — locataires et de locataires de lit. — Bien que la densité moyenne d'habitation (calculée sur cinq sortes de base) indique des conditions peu favorables, les logements étant souvent surpeuplés, on a vu à cet égard, entre 1920 et 1930, une amélioration marquée

*

Az 1930. évi népszámlálás nemcsak az 1920. évinek lakóház- és lakásstatisztikai feldolgozásait ismételte meg jóformán teljes terjedelemben, hanem azokat több új szempontból ki is bővítette. A lakásstatisztika néhány legfőbb adatán¹⁾ kívül a Szemle lapjain eddig csak a városok és 10.000-nél népesebb községek részletes lakásstatisztikai feldolgozásáról számoltunk be.²⁾ Most tehát kiegészítőleg nem csupán a megfelelő országos adatokat érdemes idézni.

¹⁾ V. ö. A lakások és háztartások Magyarországon 1930-ban. M. Stat. Szemle 1937. évf. 1—6. l. — Adatok és becslések a háztartások és családok 1930. évi számáról. M. Stat. Szemle 1937. évf. 67—70. l.

²⁾ L. M. Stat. Szemle 1937. évf. 705—724. l.

hanem a Szemlében még egyáltalában nem tárgyalt lakóház-statisztikai és általános lakásstatisztikai feldolgozások 1920. és 1930. évi eredményeinek egybemérésére is kiterjeszkedhetünk. Törvényhatósági részletezés nélkül¹⁾ ezúttal is csupán a jellegzetes város- és községkategóriák adatainak táblázatokba foglalásáról és néhány kísérő megjegyzéssel való megvilágításáról lehet szó. Sajnos, az 1920. évi népszámlálásról csak Budapest, a többi 10 tj. város és a vármegyék adatsorai állottak az összehasonlításra alkalmas formában²⁾ rendelkezésre; bár így a tízévi eltolódások mérlegét csak ezekről a tagolási főcsoportokról lehetett elkészíteni, a viszonyok jobb megvilágítása céljából a táblázatok 1930-ra vonatkozó szakaszai a megyei városok és a 10.000-nél népesebb, valamint az ennél kisebb lélekszámú községek kategóriáit is felölelik. A legszembeesőbb, de a lehetőségek, az adottságok figyelembevételével szinte természetesen a különbség végig az egész vonalon egyrészt Budapest, másrészt a vidék adatai közt mutatkozik; e különbségeket az országos és a fővárosi viszonyokat tükröző rajzok is szemléltetik. Egyébként a községek szerinti részletezésben készült eredeti feldolgozási táblákban rejtőző adatanyag terjedelmét és gazdagságát a megjelölt gyűjtőcsoportokba vont eredmények közti tallózás természetesen csupán egészen hozzávetőlegesen jellemezheti s a lakóház- és lakásvizonyoknak is csak vázolására alkalmas.

1. A lakóházak száma és építkezési viszonyai.

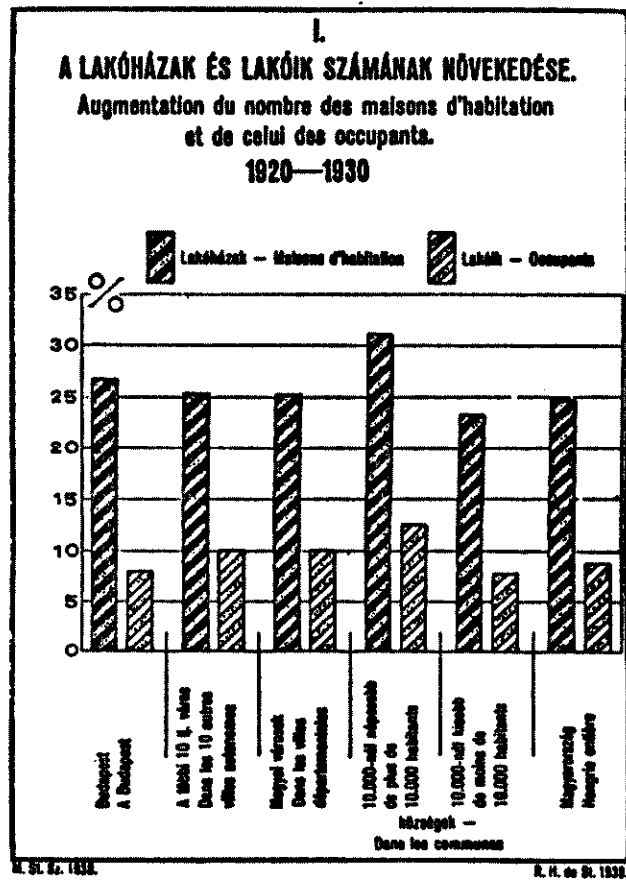
A legfontosabb lakóház-statisztikai alapadatokat az 1. sz. tábla közli; egyúttal a lakóházakban és az ugyancsak idesorolt lakóház-jellegű épületekben lakók összes és átlagos számát is bemutatja.³⁾ Ebből az összeállításból elsősorban az tűnik ki, hogy a tíz év alatt közel 300.000-es lakó-

¹⁾ Törvényhatóságunknál a főbb adatokat „Az 1930. évi népszámlálás. IV—V. rész.” c. kiadvány (M. Stat. Közlemények, Új sorozat, 96. kötet) közölte.

²⁾ Az összehasonlítást csak lényegesenül zavarná az a körülmény, hogy az 1. tábla kivételével az 1920—1930 közötti közigazgatási és egyéb területi változások figyelembevételére nem volt mód.

³⁾ Az 1920., valamint az 1920—1930. évi adatokat és az egyes táblák adataiban mutatkozó különbségeket illetően v. ö. az 1. sz. tábla 2. jegyzetét. Megjegyzendő, hogy az 1930. évi adatok az elvileg részben másként körülhatárolt feldolgozások közti különbségek, valamint a számítási alapok eltérése miatt nem egyeznek meg minden esetben a Szemle korábbi állításainak közlésekkel.

házzaporulat jóval gyorsabb ütemű — 24,7%-os — volt, mint a csupán 8,3%-os lélekszámemelkedés. 1920-tól 1930-ig nemcsak a háború miatt elmaradt építkezések pótolóttak, hanem a kiosztott házhelyeken is számos új falusi lakóház épült. Az építkezési mozgalom különösen az évtized közepe után volt igen élénk.⁴⁾ Aránylag a legtöbb új lakóház a 10.000-en felüli községekben keletkezett; ez nem meglepő, tekintettel arra, hogy több budapestkörnyéki település és néhány kisebb ipari és bányagóc-pont is ebbe a kategóriába tartozik s a népesség száma szintén itt nőtt meg 1920—1930 folyamán a legjelentékenyebben. Egyébként a lakóházszaporulat arányszámai a többi kategóriákban is elég egyenletesek és mindenesetre jóval élénkebb építkezési mozgalomra mutatnak, mintsem azt az ugyancsak meglehetősen egyenletes népességfejlődési százalékok alapján várni lehetett volna (l. az I. grafikont is). Kétség-

kívül a családi lakóház típus elterjedésére vet fényt, hogy a lakosok házankinti átlagos száma végig az egész vonalon csökkent és a közel másfélmillió lakóház mindegyikére átlagosan 1930-ban már alig hat (ho-

⁴⁾ L. Morolovszky Sándor dr.: Tájékoztató adatok az 1920—1930. évek közötti lakóháztermelésről. M. Stat. Szemle 1932. évf. 470—474. l.

1. A lakóházak¹⁾ és lakók száma.
Nombre des maisons d'habitation¹⁾ et de leurs occupants.

Város- és községsorozat <i>Catégories de villes et de communes</i>	A lakóházak <i>Maisons d'habitation</i>				A lakóházak lakóinak ²⁾ <i>Occupants des maisons d'hab.²⁾</i>					
	száma <i>leur nombre</i>		számának növekedése 1920-1930-ban ³⁾ — <i>augmentation de leur nombre en 1920-30³⁾</i>		száma <i>nombre des occupants</i>		lélekszámnövekedése 1920-1930-ban ³⁾ — <i>augmentation en 1920-30³⁾</i>		átlagos száma <i>nombre moyen des occupants</i>	
	1920-ban ⁴⁾ <i>en 1920⁴⁾</i>	1930-ban <i>en 1930</i>	szám <i>en nombre</i>	%	1920-ban ⁴⁾ <i>en 1920⁴⁾</i>	1930-ban <i>en 1930</i>	szám sz. <i>en nombres</i>	% ⁴⁾	1920-ban <i>en 1920</i>	1930-ban <i>en 1930</i>
Budapest sz. v. (1) <i>Budapest, la capitale (1)</i>	18.507	23.444	4.037	26,7	928.401	1.068.562	140.161	15,2	30,2	31,3
A többi 10 t. város (2) <i>Les 10 autres villes autonomes (2)</i>	75.123	94.186	10.063	25,4	608.710	669.378	60.668	10,0	8,1	7,1
Tj. városok együtt (1+2) <i>Ensemble des villes autonomes (1+2)</i>	93.630	117.630	24.000	25,6	1.537.111	1.737.940	200.829	13,0	16,4	13,9
Megyei városok (3) <i>Villes départementales (3)</i>	180.566	201.249	40.683	25,3	1.089.906	1.198.753	108.847	10,0	6,3	6,0
Városok együtt (1+2+3) <i>Toutes les villes (1+2+3)</i>	254.198	318.879	64.683	25,4	2.627.017	2.936.693	309.676	11,8	10,3	9,9
10.000-en felüli községek (4) <i>Communes de plus de 10.000 hab. (4)</i>	130.000	170.561	40.492	31,1	747.000	840.042	93.042	12,5	3,8	4,9
10.000-en aluli községek (5) <i>Communes de moins de 10.000 hab. (5)</i>	702.770	978.480	185.707	23,4	4.588.745	4.947.521	360.776	7,9	3,8	3,1
Községek együtt (4+5) <i>Ensemble des communes (4+5)</i>	922.848	1.149.047	226.199	24,5	5.335.745	5.787.563	453.818	8,5	3,8	3,0
Vármegyék együtt (3+4+5) <i>Tous les comitats (3+4+5)</i>	1.083.414	1.350.296	266.882	24,6	6.423.651	6.986.316	562.665	8,8	3,6	3,2
Magyarország összesen <i>Hongrie entière</i>	1.177.044	1.467.930	290.886	24,7	7.000.763	7.624.250	623.487	8,8	6,6	5,9

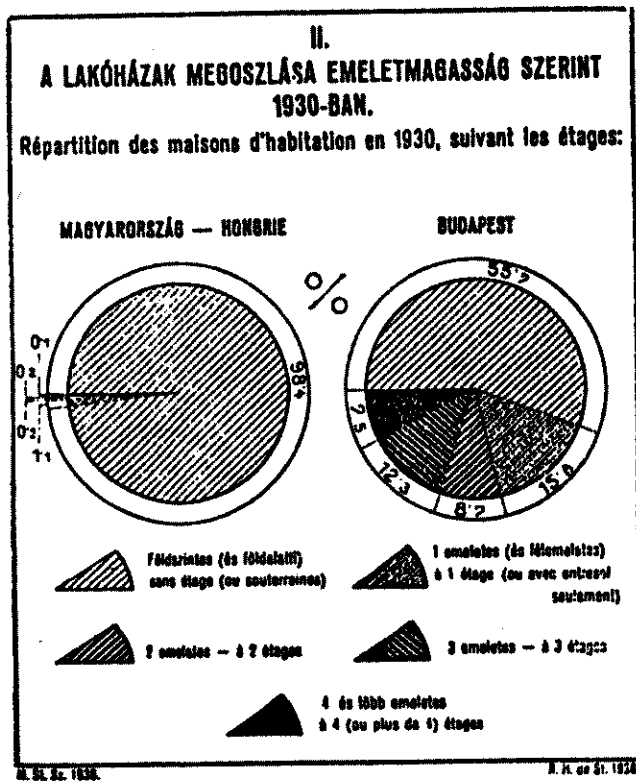
¹⁾ A lakóházjellegű épületekkel együtt. — *Avec les bâtiments d'un caractère de maison d'habitation.* ²⁾ Az ország egész lélekszáma 1920-ban 7.990.202, 1930-ban pedig 8.688.319 volt (a nem lakóházakban megszámított népesség lakásviszonyaival itt nem foglalkozunk; közülük 1930-ban 42.258 egyén egyéb épületekben, 16.027 konyhákban és bódékban, 2.708 hajókban és hajómalomokban, 2.117 barlangokban lakott, 863 pedig átvonuló egyén volt). — *En 1920, la Hongrie avait 7.990.202 habitants; en 1930, 8.688.319.* — ³⁾ A mai területre az 1920 óta történt országhatárváltozások (az 1920. évi visszakerült községek és községrészek) ill. az egyéb (belső) közigazgatási változások figyelembevételével kiigazított adatok; az eltérést a további táblák 1920. (1920—1930.) évi adataival szemben az indokolja, hogy azokban a közigazgatások nem történtek meg. — *Chiffres rectifiés en tenant compte des modifications de frontières faites depuis 1920. Ils diffèrent de ceux des tableaux suivants relatifs à 1920—1930, qui n'ont pu être rectifiés.* — ⁴⁾ Az egész (tehát nemcsak a „lakóházakban” lakó népesség száma 1920—1930-ban Budapesten 8,2, a többi 10 t. városban 8,3, együtt a t. városokban 8,8, a megyei városokban 10,0, a városokban együtt 9,3, a 10.000-en felüli községekben 12,5, a 10.000-en aluli községekben 7,8, a községekben együtt 8,3, a vármegyékben 8,7 és országosan 8,7%-kal gyarapodott. — *De 1920 à 1930, la population totale (y compris les individus n'habitant pas des „maisons d'habitation”, a augmenté: de 8,2% à Budapest; de 9,5% dans les 10 autres villes autonomes; de 8,8% dans l'ensemble des villes autonomes; de 10,0% dans les villes départementales; de 9,3% dans l'ensemble des villes; de 12,5% dans les communes de plus de 10.000 habitants; de 7,8% dans les communes de moins de 10.000 habitants; de 8,3% dans l'ensemble des communes; de 8,7% dans les comitats; de 8,7% dans la Hongrie entière.* — ⁵⁾ 1930-ban a nem lakóházaszerű „egyéb” épületekben stb. lakó népesség külön mutatóval ki, míg 1920-ban a lakóházak stb. lakosságában bennefoglalított. 1920-as — tehát az összehasonlításhoz alkalmasabb — alapon Budapesten a lakosság 1930-ban 1.001.603, az 1920—1930. évi különbség 73.202, ill. 7,9% a az átlagos lakosság 43,7 volt. A többi város- és községek adatait ez a különbség elhanyagolható mértékben befolyásolja, a Budapestet is felőlértékezők azonban már észrevehetőbben módosulnak; így a t. városoknál együtt az 1930-as lakosság 1.672.064, az 1920—1930. évi különbség 134.953, ill. 8,8%, az átlagos lakosság 14,2; a városoknál együtt az 1930. évi lakosság 2.873.656, az 1920—1930. évi különbség 246.639, illetőleg 8,1%, az átlagos lakosság 9,0; Magyarországon összesen pedig az 1930. évi lakosság 8.666.514, a különbség 706.752, ill. 8,9% a az átlagos lakosság 5,9. — *Les individus qui habitent des „autres” bâtiments d'un caractère de maison d'habitation ont été enregistrés séparément en 1930, mais ils furent compris en 1920 dans la population des maisons d'habitation.*

lott 1920-ban még közel 7) lakos jutott. Az átlagszámok azt is igazolják, hogy nagyobb épületobjektumai révén egyedül Budapest jellege valóban városias, míg egyebütt közismerten a kislakóház az uralkodó típus.

Országosan¹⁾ a lakóházak építkezési viszonyairól csupán a magasságra (az emelet szerinti megosztásra), valamint a falazat és tetőzet anyagára vonatkozó adatok állanak rendelkezésre és közöltettek a 2. sz. táblázaton. A falusias építkezési jelleg uralkodó voltát ez a tábla (és az országos és budapesti végszámokat szembeállító II. grafikon) igen jól tükrözi. Hiszen a lakóházaknak és a lakóház-jellegű épületeknek

¹⁾ Budapestről ugyanis a Székesfevárosi Statisztikai Hivatal feldolgozásaiban igen bő további részletanyag is rendelkezésre áll.

1930-ban mindössze 1,6%-a nem volt földszintes. Ez az arányszám egy árnyalattal még a tíz évvel azelőttinél is alacsonyabb. Régebben a hányadosoknak ez a kis eltérése is kedvezőtlennek tűnt volna fel, hiszen a világháború előtt rendszerint az emeletes lakóházak gyarapodása számított a városiasodás, a gazdasági élet előbbrelendülése egyik jelzőjének. Amióta azonban a közlekedési lehetőségek rohamos fejlődése következtében a horizontális város- és községfejlődés is erőteljesebben megindult és külterjes volta ellenére sok szempontból igen előnyösnek, sőt szükségesnek is mutatkozott, a földszintes házak számának szép emelkedését a jobb vagy legalább is viszonylag kielégítőbb jelenségek közé sorozhatjuk. Ezzel szemben a

földalatti (földbevéjt) „lakóházak“ létszámának 1920 óta mutatkozó megduzzadása kifejezetten kedvezőtlen tünetnek számít, bár az aránylag nagy különbséget nem csekély részben az is előidézheti, hogy az 1920. évi népszámlálás idevonatkozó adatai hiányosak voltak. Tudvalevő, hogy az 1930-as népszámlálás óta eltelt években erőteljes akció indult az ezekben az egészségre is ártalmas s egyébként is káros házakban lakók megfelelőbb elhelyezése érdekében; ennek ellenére a lakáspolitikai ezen a téren, valamint az e cikk keretei közt nem tárgyalható egyéb ideiglenes jellegű objektumokban (bódékban stb.) meghúzódók emberséges otthonhoz juttatása terén hőszégesen található megoldásra váró feladatokat. *Város- és községkategóriák szerint* vizsgálva adatainkat megállapítható, hogy a földszintes lakóházak térfoglalása éppen Budapesten volt a legerőteljesebb; székelyfővárosunkban tudvalevően az igénytelenebb, olcsó családi házak a külterlen szinte gombamódra megszorodtak. Igaz viszont, hogy ugyancsak a fővárosban a legmagasabb épülettípus viszonylag ennél is nagyobb mértékben terjeszkedett, bár szám szerint még 1930-ban is csak kevés lakóház tartozott ide. Némelyik emeletmagasság-kategóriában a vidéki tj. városokban is igen megnőtt — aránylag — a lakóházak száma; ezekben az esetekben is a legtöbbször csupán egészen kevés lakóházzal van szó. A megoszlási százalékok közül szembeötlő még, hogy

1930. évi adataink szerint a földszintes (s földalatti) lakóházak hányadosa még Budapesten (55.7%) is meghaladta az 50%-ot; a vidéki tj. városokban ez az arány már 94.7%, míg a megyei városokban 98.0%-ra nőtt, a 10.000-nél népesebb és kisebb községekben pedig 99.6%-ot ér el; vagyis bennük jóformán egyáltalában nem is fordul elő más, mint földszintes lakóház. A mai Magyarország építkezési viszonyainak ez kétségteljesen egyik legerősebben kiütőköző — sok szempontból természetszerű — jellegzetessége.

Az épületek falazatára és tetőzetére vonatkozó adatok a megfelelő építkezési nyersanyagok, a kő, a fa közismerten igen nagyfokú hiányára mutatnak. A mai Magyarország e szempontból kedvezőtlen természeti adottságaira való tekintettel ezeket az egyébként önmagukban hátrányosnak látszó adatokat nem is szabad túlszigorúan megítélni; annál is inkább, mert pl. az elemi közegészségügyi feltételek szem előtt tartásával a megfelelően felépített vályogház is — kivált a másféle építkezésre kevés módot nyújtó tanyavidéken — egy-egy családnak kielégítő otthont adhat. Figyelembevéve a lakosság általában igen szerény, sőt gyakran szűkös anyagi erejét s a múlt évtized folyamán kiosztott házhelyek beépítésének aránylag rövid terminusát stb., a kő- vagy téglafalazattal ill. alappal, valamint a megfelelőbb tetőborító anyagokkal épült lakóházak számának igen tekintélyes emelkedése örvendetes. A szilárd falazatú és tűzbiztos tetőzetű lakóépületek aránya azonban még mindig csak a székelyfővárosban kielégítő. Több szempontból, így az árvízvédelem nézőpontjából sem előnyös, hogy a többi város- és községkategóriában a csak részben megfelelő silányabb építési anyagok szerepe a dominánsabb, amiben persze (a mindenképpen alapvető anyaghiány mellett) a külterületi települési jellegnek és bizonyos építkezési népszokásoknak is nagy a részük. Éppen ezért az itt-ott a dolog természeténél fogva könnyebben előforduló összeírási hibák miatt is erősebben ingadozó adatoknak részletes helyi feldolgozása a viszonyok kellő felvilágosítása érdekében szükséges és tanulságos volna. Erre ezúttal nem térhetünk ki s csupán a legfőbb községi adatokat megfelelő tagolásban közreadó népszámlálási forrásműre utalhatunk.¹⁾

¹⁾ Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. M. Stat. Közlemények, Új sorozat, 83. kötet.

2. A lakóházak emeletmagasság,
Etages, hauteur, murs et toits

Év, időszak Város- és községcsoport	Lakóházak Összesen Nombre total des maisons d'habitation	Maisons d'habitation								
		Föld- alatti souter- raines	Földszintes sans étage	Fél- sele- ment avec entresol	É t a g e s					5 és több à 5 ou plus de 5
					1	2	3	4		
					à 1 étage	à 2	à 3	à 4		
e m e l e t e s										
l a k ó h á z a k										
a) 1920-ban szám szerint:										
Budapest szfőv.	18.429	—	9.484	—	2.917	1.972	2.743	852	461	
A többi 10 tj. város	78.618	97	69.010	326	3.522	588	64	6	—	
Tj. városok együtt	92.042	97	78.494	326	6.439	2.560	2.807	858	461	
Vármegyék együtt	1.083.296	247	1.076.589	322	6.880	839	18	—	1	
Magyarország összesen	1.175.338	344	1.155.083	648	12.269	2.899	2.825	858	462	
b) 1930-ban szám szerint:										
Budapest szfőv.	28.444	—	18.062	250	3.462	3.037	2.879	1.025	729	
A többi 10 tj. város	94.186	181	89.048	240	3.795	824	144	8	1	
Tj. városok együtt	117.830	181	102.105	490	7.257	2.861	3.023	1.033	780	
Megyei városok	201.249	25	197.168	201	3.341	457	54	2	1	
Városok együtt	818.879	156	299.278	691	10.598	3.818	3.077	1.035	781	
10.000-en felüli községek	170.561	10	169.817	26	670	38	4	1	—	
10.000-en aluli községek	978.486	2.481	971.751	297	3.854	144	7	1	1	
Községek együtt	1.149.047	2.441	1.141.568	323	4.524	177	11	2	1	
Vármegyék együtt	1.850.296	2.466	1.838.736	524	7.865	634	65	4	2	
Magyarország összesen	1.467.920	2.507	1.440.841	1.014	15.122	3.495	3.088	1.037	732	
c) 1920-ban %-ban:										
Budapest szfőv.	100,0	—	51,5	—	15,8	10,7	14,9	4,6	2,5	
A többi 10 tj. város	100,0	0,1	93,8	0,4	4,8	0,8	0,1	0,0	—	
Tj. városok együtt	100,0	0,1	85,3	0,4	7,0	3,8	3,0	0,9	0,5	
Vármegyék együtt	100,0	0,0	99,5	0,0	0,5	0,0	0,0	—	0,0	
Magyarország összesen	100,0	0,0	98,3	0,1	1,0	0,3	0,2	0,1	0,0	
d) 1930-ban %-ban:										
Budapest szfőv.	100,0	—	55,7	1,0	14,8	8,7	12,3	4,4	3,1	
A többi 10 tj. város	100,0	0,1	94,6	0,3	4,0	0,9	0,1	0,0	0,0	
Tj. városok együtt	100,0	0,1	86,8	0,4	6,3	2,4	2,6	0,9	0,6	
Megyei városok	100,0	0,0	98,0	0,1	1,7	0,2	0,0	0,0	0,0	
Városok együtt	100,0	0,0	93,9	0,3	3,3	1,0	1,0	0,4	0,2	
10.000-en felüli községek	100,0	0,0	99,6	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	—	
10.000-en aluli községek	100,0	0,3	99,3	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
Községek együtt	100,0	0,2	99,4	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
Vármegyék együtt	100,0	0,2	99,2	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	
Magyarország összesen	100,0	0,2	98,2	0,1	1,0	0,2	0,2	0,1	0,0	
e) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban szám szerint:										
Budapest szfőv.	5.015	—	3.578	250	545	65	136	173	263	
A többi 10 tj. város	20.578	84	20.033	86	273	286	80	2	1	
Tj. városok együtt	25.583	84	23.611	164	318	301	216	175	269	
Vármegyék együtt	267.000	2.219	262.197	202	2.035	295	47	4	1	
Magyarország összesen	292.583	2.253	285.808	360	2.853	506	263	179	270	
f) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban %-ban:										
Budapest szfőv.	27,2	—	37,7	—	16,7	3,3	5,0	20,3	68,1	
A többi 10 tj. város	27,9	35,1	39,0	26,4	7,8	40,1	125,0	33,3	—	
Tj. városok együtt	27,8	35,0	30,1	50,3	12,7	11,8	7,7	20,4	58,4	
Vármegyék együtt	24,6	898,4	24,4	62,7	34,9	87,0	261,1	—	100,0	
Magyarország összesen	24,9	654,9	24,7	56,5	23,9	20,6	9,3	20,9	58,4	

¹⁾ Vagy fogyás (—).

falazat és tetőzet szerint.
des maisons d'habitation.

Lakóházak — Maisons d'habitation							Années, périodes Catégories de villes et de communes
dont les murs étaient				dont le toit était			
kő- v. téglá- de pierre ou de brique	kő- v. téglá- siappal, vá- lyog- v. sár- de terre bai- lue ou de bons, avec fondement de pierres ou de briques	vályog- v. sár- de terre battue ou de bons	fa- v. fával vegyesen más anyagú de bois ou de bois mé- lés d'autres matériaux	pala-, cso- rúp- v. bád g- d'ardoise, de tuiles ou de fer- blanc	zsindely- v. deszka- de bardeaux ou de planches	nád- v. zsúp- de roseaux ou de chaume	
falazattal				tetőzettel			
17.465	228	257	479	16.880	2.050	19	En 1920, en nombres : Budapest, la capitale Les 10 autres villes autonomes Ensemble des villes autonomes Tous les comitats
24.093	17.888	80.227	1.405	45.695	10.849	17.069	
41.558	18.116	80.484	1.884	62.055	12.899	17.088	
209.709	263.061	579.144	81.382	580.833	86.168	466.795	
251.267	281.177	609.628	83.266	592.888	90.067	483.883	Hongrie entière
							En 1930, en nombres :
22.075	712	159	498	22.236	1.201	7	Budapest, la capitale
23.103	22.184	85.906	990	73.136	3.865	17.685	Les 10 autres villes autonomes
57.181	22.896	86.065	1.488	95.372	4.568	17.692	Ensemble des villes autonomes
64.304	42.817	92.178	1.955	149.941	7.106	44.202	Villes départementales
121.435	65.718	128.238	3.443	245.818	11.672	61.894	Toutes les villes
22.155	22.497	109.755	2.154	115.215	4.676	50.670	Communes de plus de 10.000 hab.
202.765	273.604	474.458	21.659	652.917	80.023	295.548	Comm. de moins de 10.000 hab.
234.920	306.101	684.218	23.818	768.132	84.699	346.216	Ensemble des communes
299.234	348.918	676.386	25.768	918.073	41.805	390.418	Tous les comitats
336.405	371.814	712.451	27.256	1.018.445	46.371	405.110	Hongrie entière
							En 1920, %:
94.9	1.2	1.4	2.6	88.8	11.1	0.1	Budapest, la capitale
83.7	24.3	41.1	1.9	62.1	14.7	23.2	Les 10 autres villes autonomes
45.2	19.7	33.1	2.0	67.4	14.0	18.6	Ensemble des villes autonomes
19.4	24.3	53.4	2.9	48.9	8.0	43.1	Tous les comitats
21.4	23.9	51.9	2.8	50.4	8.4	41.2	Hongrie entière
							En 1930, %:
94.2	3.0	0.7	2.1	94.9	5.1	0.0	Budapest, la capitale
37.3	23.5	38.1	1.1	77.6	3.6	18.8	Les 10 autres villes autonomes
48.6	19.5	30.7	1.2	81.1	3.8	15.1	Ensemble des villes autonomes
32.0	21.3	45.8	0.9	74.5	3.5	22.0	Villes départementales
35.1	20.6	40.2	1.1	76.9	3.7	19.4	Toutes les villes
15.3	19.0	64.4	1.3	67.5	2.8	29.7	Communes de plus de 10.000 hab.
21.3	25.0	48.5	2.2	60.7	3.0	30.3	Comm. de moins de 10.000 hab.
20.5	26.6	50.3	3.1	66.9	3.0	30.1	Ensemble des communes
22.2	25.8	50.1	1.9	68.0	3.1	28.9	Tous les comitats
24.3	25.3	48.5	1.9	69.0	3.2	27.8	Hongrie entière
							Augmentation¹⁾ en 1920-30,
							en nombres :
4.610	484	— 98	19	5.876	— 849	— 12	Budapest, la capitale
11.018	4.296	5.879	— 415	27.441	— 7.484	616	Les 10 autres villes autonomes
15.623	4.780	5.581	— 398	88.317	— 8.333	604	Ensemble des villes autonomes
89.515	85.857	97.242	— 5.614	887.740	— 44.363	— 76.377	Tous les comitats
105.189	90.637	102.823	— 6.010	421.057	— 52.696	— 75.773	Hongrie entière
							Augmentation¹⁾ en 1920-30,
							%:
26.4	212.3	— 33.1	4.0	35.9	— 41.4	— 63.2	Budapest, la capitale
45.7	24.0	18.8	— 29.5	60.0	— 69.0	3.6	Les 10 autres villes autonomes
37.6	26.4	18.3	— 21.0	53.7	— 64.6	3.5	Ensemble des villes autonomes
42.7	32.6	16.8	— 17.9	73.1	— 51.5	— 16.4	Tous les comitats
41.2	32.2	16.9	— 18.1	71.1	— 53.2	— 15.7	Hongrie entière

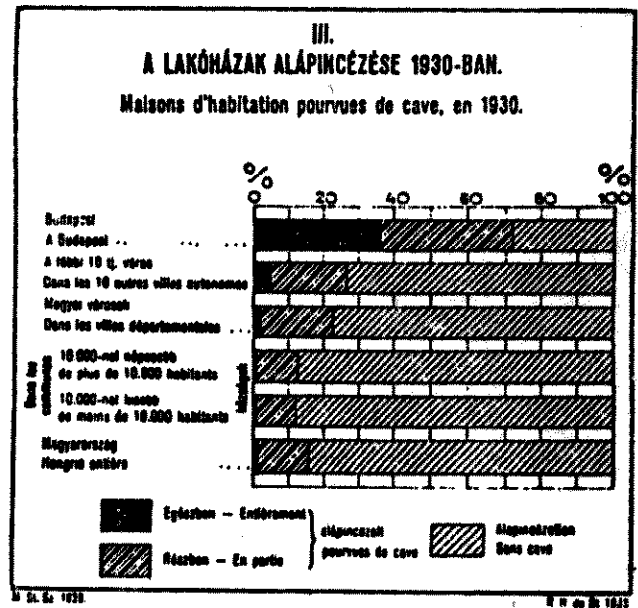
¹⁾ Ou diminution (—).

2. A lakóházak közegészségügyi viszonyai és berendezése.

Lakóház-statisztikánk a közegészségügyi viszonyok alakulásának ellenőrzésére aránylag meglehetősen szerény adatanyagot bocsát a kutató rendelkezésére. Kovács Alajos dr. egyévtizedelőtti Szemle-cikkéhez¹⁾ hasonlóan elsősorban az alapincézettségre, valamint az árnyékszékekre vonatkozó adatokat sorozhatjuk ide, míg az 1930. évi népszámlálás alkalmával elsősorban elkészült néhány további összeállításnak a kúttakkal, továbbá a víz-, gáz- és villanyvezetékekkel való ellátottságot mutató eredményeit az egészségügyi vonatkozásokon kívül *kényelmi, lakásigény, kultúrtnívó* stb. szempontból is tanulságos bonckés alá venni.

A 3. sz. tábla elsősorban arra derít világot, hogy a népszámlálások időpontjában a lakóházállomány mekkora része volt többé-kevésbé megfelelően *alapincézve*. Kétségtelen ugyan, hogy az alapincézés kérdésénél az eltérő talajviszonyoktól, a talajvíznek, talajnedvességnek nagyságától és fokától is rendkívül sok függ. Végsősorban valóban egészséges lakásnak mégis csak az tekinthető, mely nem épült közvetlenül a talajra, nem érintkezik a földdel; vagyis a nedves rétegtől pincével van elválasztva. A megfelelő elszigetelés a népbetegségek közül egyedül a gümőkór elleni védekezésre való tekintettel is rég ismert jelentőségű egészségügyi követelmény. Az emeleteken lévő lakások természetesen alapincézetteknek számítanak; a 2. sz. táblából kitűnően azonban a lakóházaknak csak egy töredéke emeletes, a 3. sz. összeállítás tehát ezt a körülményt figyelembevéve is az *alapincézés nélküli lakások túlságosan nagy számára* szintén rámutat. Mindenképpen szomorú pl., hogy az ország 1.47 millió lakóházából csupán 26.270 (1.8%) volt teljesen, 205.909 (14.0%) pedig részben alapincézve az 1930. évi népszámlálás megállapításai szerint. S míg a házak száma az 1920 után elszállt tíz év alatt több mint 290.000-rel nőtt meg, az egészben alapincézett épületeknél a többlet csupán 3.000 és a részben alapincézettekénél is alig több 37.000-nél; a háborút követő tíz év anyagi eszközök és sokszor az irányítást, az ellenőrzést is nélkülöző lázas építkezéseinek ki nem elégtő voltát mi sem bizonyítja job-

¹⁾ L. Kovács Alajos dr.: Lakásviszonyaink a közegészségügy szempontjából. M. Stat. Szemle 1926. évf. 655—661. l.

ban, mint az a tény, hogy országosan, sőt a t.j. városok mindkét tétele szerint, valamint a vármegyékben is *megnőtt az alapincézett lakóházak aránya.*¹⁾ Súlyosbítja a helyzetet, hogy az 1930-ban 232.000 egészben vagy részben alapincézett lakóház közül a lakott részek csupán 190.000-nél voltak kisebb-nagyobb részben alapincézve. Vagyis abból indulva ki, hogy az alapincézett és az alapincézetlen lakóházakban a földszinti lakások száma átlag egyenlő (ami a valóságnak alighanem nem felel meg teljesen), megállapítható, hogy a lakóházak földszinten lévő lakásainak — s az összes lakásoknak zöme a földszinten terül el — csupán $\frac{1}{8}$ -a (12.9%) volt többé-kevésbé (1.9% egészben, 1.8% nagyrészt, 9.2% viszont csak kismérvényben) alapincézve. Adataink szerint az alapincézés terén látványosan Budapest lakóházállománya sem felel meg teljesen a közegészségügy követelményeinek; nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy éppen Budapesten az adatsor a viszonyoknak csupán torz tükörképe, tekintettel arra, hogy a fővárosi lakásoknak jelentős hányada az emeletekre jut. S ha az is kétségtelen, hogy higiénikus szempontból nem feltétlenül szükséges, hogy a lakásnak *mindegyik* helyisége alá legyen pincézve, az a körülmény, hogy azoknak a lakott épületeknek az aránya, amelyekben a lakási célt szolgáló részek kisebb vagy nagyobb mértékben alá vannak pincézve, a tízezernél több és kevesebb lakost számláló községekben egyaránt 10%

¹⁾ Ezt az 1930. évi népszámlálás alkalmával pontosabb adatvállomás és ellenőrzés valószínűleg csak kisebb részben indokolhatja.

3. A lakóházak alapincézettisége és árnyékszékkel való ellátottsága.
Maisons d'habitation pourvues de caves et de latrines.

Év, időszak Város- és község- csoport Années, périodes Catégories de villes et de communes *)	Maisons d'habit.			Egészben vagy részben alapincézett lakóházak (együtt) — Total des mai- sons d'hab. entièrement ou en partie pourvues de caves	Alapincézett lakóházak *) Maisons d'habitation *) dont les locaux habités					Lakóházak, amelyekben (vagy amelyek- hez tartozó) árnyékszék Maisons d'habit.		A lakóházban lévő vagy a lakóháshoz tartozó Latrines (intérieures ou ext.) de maisons d'habitation :					
	Egészben entièrement	Részben non entièrement	Alapincézetlen — sans		étaient					van avec latri- nes	nincs sans latri- nes	Összes árnyékszék total	Árnyékszék közül dont				
					egészben entièrement	nagy részben — pour une grande partie de leur longueur	hátrésben — pour une petite partie de leur longueur	alapincézett au-dessus de	alapincézetlen — n'avaient pas de				sárt à sys- tème dit convert	nyitott à système dit dé- convert			
	alapincézett pourvues de	Alapincézetlen — sans			lakott részekkel — caves												
a) 1920-ban szám szerinti:																	
Budapest szőlv.	8.256	6.402	3.771	14.658	7.442	3.492	2.506	1.128	17.727	702	172.244	157.543	-14.701				
A többi 10 tj. város	3.453	10.177	63.983	19.630	3.575	3.153	11.512	1.300	55.674	17.939	87.793	27.414	60.379				
Tj. városok együtt	11.709	22.579	67.754	34.288	11.017	6.645	14.108	2.518	73.401	18.641	260.037	184.957	75.080				
Vármegyék együtt	11.438	146.111	925.747	157.549	11.856	14.965	104.978	25.750	785.085	315.261	851.826	44.743	808.883				
Magyarország összesen:	28.147	168.690	988.501	191.887	23.873	21.610	119.096	28.268	841.496	333.902	1,111.003	339.700	861.903				
b) 1930-ban szám szerinti:																	
Budapest szőlv.	8.473	8.322	6.649	16.795	8.818	3.755	3.031	501	23.331	113	198.723	189.123	9.600				
A többi 10 tj. város	4.526	20.554	69.106	25.080	4.687	4.064	12.802	2.887	40.688	13.560	124.801	42.429	82.372				
Tj. városok együtt	12.999	28.876	75.755	41.875	13.505	8.419	16.493	3.458	103.967	13.663	323.524	231.552	91.972				
Magyar városok	3.842	41.269	156.138	45.111	4.002	6.147	23.770	6.102	174.083	27.166	223.522	39.939	183.583				
Városok együtt	16.841	70.145	231.893	86.986	17.507	14.566	45.203	9.650	278.050	40.829	547.046	271.491	275.555				
10.000-en felüli községek	1.248	20.821	148.402	22.069	1.333	1.415	13.718	5.003	144.320	26.241	159.934	6.245	153.684				
10.000-en aluli községek	8.181	114.643	865.362	123.124	8.658	10.918	76.176	27.372	806.894	171.592	861.808	23.356	841.452				
Községek együtt	9.429	135.464	1.008.864	145.193	9.991	12.333	89.894	32.975	951.214	197.833	1,024.747	29.601	995.146				
Vármegyék együtt	13.271	177.033	1,159.902	190.304	13.003	18.480	118.004	39.167	1,125.207	224.999	1,248.299	69.540	1,178.759				
Magyarország összesen:	36.970	205.009	1,235.747	239.170	27.496	26.890	135.157	42.025	1,239.204	298.002	1,571.793	301.098	1,270.701				
c) 1920-ban %-ban :																	
Budapest szőlv.	44.8	34.7	20.5	79.3	40.4	18.9	14.1	6.1	96.2	3.8	100.0	91.5	8.5				
A többi 10 tj. város	4.7	22.0	73.3	26.7	4.9	4.3	15.6	1.9	75.6	24.4	100.0	31.2	68.8				
Tj. városok együtt	12.7	24.3	62.8	37.2	12.0	7.2	15.3	2.7	79.7	20.3	100.0	71.1	28.9				
Vármegyék együtt	1.1	13.3	85.4	14.6	1.1	1.4	9.7	2.4	70.9	29.1	100.0	5.3	94.7				
Magyarország összesen	3.0	14.3	83.7	16.3	2.0	1.8	10.1	2.4	71.6	28.4	100.0	20.7	79.3				
d) 1930-ban %-ban :																	
Budapest szőlv.	36.1	35.5	28.4	71.6	37.6	16.0	15.5	2.5	99.5	0.5	100.0	95.2	4.8				
A többi 10 tj. város	4.8	21.8	73.4	26.6	5.0	5.0	13.6	3.0	85.6	14.4	100.0	34.0	66.0				
Tj. városok együtt	11.1	24.5	64.4	35.6	11.5	7.2	14.0	2.9	85.4	14.6	100.0	71.6	28.4				
Magyar városok	1.9	20.3	77.6	22.4	2.0	3.0	14.3	3.1	86.5	13.5	100.0	17.9	82.1				
Városok együtt	5.3	22.0	72.7	27.3	5.5	4.6	14.2	3.0	87.2	12.8	100.0	49.6	50.4				
10.000-en felüli községek	0.7	12.2	87.1	12.9	0.8	0.8	8.0	3.3	84.6	15.4	100.0	3.9	96.1				
10.000-en aluli községek	0.8	11.8	87.4	12.6	0.9	1.1	7.8	2.8	82.8	17.2	100.0	2.7	97.3				
Községek együtt	0.8	11.8	87.4	12.6	0.9	1.1	7.8	2.8	82.8	17.2	100.0	2.9	97.1				
Vármegyék együtt	1.0	13.1	85.9	14.1	1.0	1.4	8.8	3.4	83.3	16.7	100.0	5.6	94.4				
Magyarország összesen	1.3	14.0	84.2	15.3	1.9	1.8	9.2	3.9	83.7	16.3	100.0	19.2	80.8				
e) Növekedés *) 1920—1930-ban szám szerinti:																	
Budapest szőlv.	217	1.920	2.978	2.137	1.376	263	1.035	- 587	5.604	- 589	28.479	31.580	- 5.101				
A többi 10 tj. város	1.073	4.377	15.123	5.450	1.112	1.511	1.350	1.477	24.962	- 4.349	37.008	15.016	21.992				
Tj. városok együtt	1.290	6.297	18.001	7.587	2.488	1.774	2.845	940	30.566	- 4.978	63.487	46.546	16.941				
Vármegyék együtt	1.833	30.922	234.248	82.754	2.137	3.516	18.646	18.417	897.268	- 90.262	896.648	24.797	871.846				
Magyarország összesen:	3.128	37.319	266.246	40.349	4.035	5.289	16.071	14.957	897.828	- 95.940	460.180	71.398	888.782				
f) Növekedés *) 1920—1930-ban %-ban:																	
Budapest szőlv.	2.6	30.0	76.3	14.6	18.5	7.5	39.9	- 47.6	31.6	- 33.9	15.4	29.0	- 34.7				
A többi 10 tj. város	31.1	27.1	28.0	27.6	31.1	47.9	17.7	106.3	44.8	- 24.5	42.2	54.8	30.4				
Tj. városok együtt	11.0	27.9	31.2	23.7	22.6	26.7	16.9	37.3	41.6	- 26.7	24.4	25.2	22.9				
Vármegyék együtt	16.0	21.2	25.3	20.8	18.0	23.5	13.0	52.1	46.5	- 23.6	40.6	53.4	46.1				
Magyarország összesen	13.5	22.1	25.6	21.0	20.2	24.3	13.5	50.3	46.1	- 28.5	41.6	31.1	44.1				

*) Pour la traduction française des parties latérales, voir le tableau 2.

*) Vagy fogyás (-). — On diminution (-). — *) E rovatkban az „Egészben vagy részben alapincézett lakóházak (együtt)” rovatban kimutatott lakóházak részletezetnek (a megoszlási %-ok azonban az egész lakóházállományból való részesedési arányt mutatják). — Details pour les maisons d'hab. indiquées sous la rubrique concernant celles (entièrement ou en partie) pourvues de caves.

alatt marad, egyfelől rendkívül elszomorító, másfelől azt az utat is megmutatja, melyen az új. építkezéseket gondosan ellenőrző lakáspolitikánknak, ha áldozatok árán is, de feltétlenül lényegesen előbbre kell haladnia.

Aránylag valamivel kedvezőbb viszonyokra mutat, hogy a lakóházaknak 1920-ban még csak 71,6, 1930-ban azonban már 83,7%-ában volt (helyesebben volt ill. tartozott hozzájuk) árnyékszék. Még így is 1930-ban 239.000 lakóház nem felelt meg ebből a szempontból a legelőnyösebb egészségügyi követelményeknek, mert teljesen hiányzott belőlük vagy mellőlük az árnyékszék; igaz viszont, hogy 10 évvel előbb az árnyékszék nélküli lakóházaknak a száma még 334.000 volt. Budapest e szempontból már 1920-ban is kielégítő helyzetére való tekintettel érthető, hogy a javulás ezen a téren a vidéken mutatkozott lendületesebbnek; az árnyékszék nélküli lakóházak 0,5%-os budapesti arányával szemben azonban 1930. évi hányadosuk a táblában feltüntetett legalsóbb községkategóriában még mindig 17,5% volt. De az árnyékszékek minőségse tekintetében is nagy a különbség. Budapesten ugyanis 95,2, míg a többi tj. városban 34,0, a megyei városokban 17,9, a mammutközségekben 3,9, a 10.000-nél kevesebb lakosú településeken pedig csak 2,7%-uk volt zárt. A nyitott árnyékszékek aránya tehát a falvakban szinte kizárólagos a vidéki városokban is dominál. Hogy azután az országosan 300.000 zárt árnyékszék közül 96,9% vízőblítéssel volt ellátva, ez a házi vízvezetékek és nem folyóvízes egyéb berendezések valószínűleg nem túlzottan jelentős számára való tekintettel arra is mutat, hogy ebből a szempontból elsősorban csak a vízvezetékekkel ellátott települések felszereltsége megfelelő. A zárt árnyékszékek berendezésére vonatkozólag rendelkezésre álló 1920. és 1930. évi adatokat egyébként külön összeállítás is szemlélteti (a köv. hasábon).

1930-ban a házigyűjtőív az ivóvizet adó kúttal (vízvezetékcsapokkal) ellátott lakóházak számát és az ivóvízszállítás (kút-távolság) jellemző adatait is tudakolta. Az idevágó adatoknak ugyan csupán tájékoztató értéket tulajdoníthatunk, mindenesetre figyelmet érdemel azonban az a tény, hogy azoknak a lakóházaknak az aránya, amelyek telkén ivóvizet szolgáltató kút találtatott (vagy amelyekbe a vízvezeték be volt vezetve) összesen

Év, időszak Város- és község- csoport	A víz- öblítés	A tözeg- szórás	A víz- öblítés	A tözeg- szórás
	zárt árnyékszék			
	szám szerint		%-ban	
1920-ban :				
Budapest	157.314	229	99,9	0,1
A többi 10 tj. város .	26.442	972	96,5	3,5
Vármegyék	87.278	7.465	83,3	16,7
Magyarorsz. össz.	221.034	8.666	96,9	3,1
1930-ban :				
Budapest	188.566	557	99,7	0,3
A többi 10 tj. város .	41.717	712	98,3	1,7
Megei városok . . .	34.859	5.030	87,3	12,7
10.000-en felüli községek	5.706	539	91,1	8,9
10.000-en aluli községek	21.097	2.259	90,3	9,7
Vármegyék együtt . .	61.882	7.878	88,7	11,3
Magyarorsz. össz. .	291.945	9.147	96,9	3,1
1920—1930-ban növekedés vagy fogyás (—)				
Budapest	31.252	328	19,9	143,2
A többi 10 tj. város .	15.275	—260	57,8	—26,7
Vármegyék	24.384	418	65,4	5,5
Magyarorsz. össz. .	70.911	481	82,1	5,6

csupán 57,2%-ra rúgott. Budapesten ez a hányados 92,9%. A 10.000-nél több lakost számláló községekben viszont csak 46,9%-ot ér el, itt tehát a lakóházak több mint felének telkén nincs ivóvizet szolgáltató kút, nem is beszélve arról, hogy a népszámlálás alkalmával nem lehetett meggyőződni afelől, hogy vajjon a kútvíz egészségügyi szempontokból az emberi fogyasztásra megfelelő-e. Ugyancsak a népszámlálási házigyűjtőív nyert megállapítást az is, hogy azokba a lakóházakba, amelyek telkéről a kút hiányzott, mekkora távolságról kellett az (ismét csak kérdéses minőségű) ivóvizet szállítani. A város- és községcsoportonként (a főváros kivételével) elég egyenletes megoszlásról tanuskodó adatok idézését mellőzve itt csak arra utalunk, hogy országos végeredményben 205.000 lakóházba (tehát az összes lakóházak 14,0%-ába) 50 m-nél kisebb távolságról hordták a vizet; 94.000 lakóháznál (6,4%) már 50—100 m-re feküdt a vizet szolgáltató kút, 239.000 lakóháznál (16,2%) pedig 100—500 m, sőt 91.000-nél (6,2%) félkilométernél nagyobb távolság bejárása kellett az ivóvízszükséglet biztosítására. Hogy ez főleg olyan helyeken, ahol a lakosság az esetleges mélyfúratú (ártézi) kútak

4. A lakóházak ivóvizet szolgáltató kúttal és víz-, gáz- s villanyvezetékekkel való ellátottsága 1930-ban.

Maisons d'habitation pourvues de puits, de conduite d'eau, de gaz, d'électricité, en 1930.

Város- és községcsoport <i>Catégories de villes et de communes</i>	Lakóházak összesen <i>Total des maisons d'habitation</i>	Lakóházak, amelyek telkén ivóvizet szolgáltató kút <i>Maisons d'habitation</i>						<i>Maisons d'habitation pourvues de conduite</i>		
		van <i>ayaní un puits fournis-sant de l'eau potable</i>	nincs és az ivóvizet n'ayaní pas de puits d'eau potable, et l'on apportait de l'eau d'une distance				nincs (együtt) <i>nombre total de celles qui n'avaient pas de puits d'eau potable</i>	Víz- <i>d'eau</i>	Gáz- <i>de gaz</i>	Villany- <i>d'électricité</i>
			50 m-nél kisebb <i>de moins de 50 m.</i>	de 50—100 m.	de 100—500 m.	500 m-nél nagyobb <i>de plus de 500 m.</i>				
a) Szám szerint: — <i>En nombres:</i>										
Budapest szűv. <i>Budapest, la capitale</i>	28.444	21.786	368	317	754	229	1.658	19.976	11.697	19.421
A többi 10 tj. város <i>Les 10 autres villes autonomes</i>	94.186	55.298	11.800	6.833	17.809	3.823	38.948	18.844	4.732	38.600
Tj. városok együtt <i>Ensemble des villes autonomes</i>	117.630	77.024	11.748	6.653	18.153	4.052	40.606	38.819	16.429	57.981
Megyei városok <i>Villes départementales</i>	201.249	104.753	19.401	11.014	49.518	16.566	98.494	27.189	1.057	76.476
Városok együtt <i>Toutes les villes</i>	318.879	181.779	31.149	17.667	67.666	20.618	137.100	65.958	17.486	134.457
10.000-en felüli községek <i>Communes de plus de 10.000 habitants</i>	170.561	79.957	16.780	10.808	40.428	22.783	90.604	3.651	25	84.120
10.000-en aluli községek <i>Communes de moins de 10.000 hab.</i>	978.486	577.353	157.257	66.015	130.559	47.322	401.133	12.269	382	88.979
Községek együtt <i>Ensemble des communes</i>	1.149.047	657.310	174.017	76.823	170.987	70.110	491.737	15.920	407	123.060
Vármegyék együtt <i>Tous les comitats</i>	1.850.296	782.053	193.418	87.637	220.500	86.876	688.231	43.059	1.464	199.575
Magyarország összesen <i>Hongrie entière</i>	1.467.925	889.089	206.108	94.200	338.058	90.798	688.887	61.876	17.893	267.586
b) Százalékban: — %:										
Budapest szűv. <i>Budapest, la capitale</i>	100-0	83-9	1-5	1-4	3-2	1-0	7-1	85-2	49-9	83-9
A többi 10 tj. város <i>Les 10 autres villes autonomes</i>	100-0	58-6	12-1	6-7	18-5	4-1	41-4	20-0	3-0	40-9
Tj. városok együtt <i>Ensemble des villes autonomes</i>	100-0	65-5	10-0	5-7	15-4	3-4	34-5	33-0	14-0	40-3
Megyei városok <i>Villes départementales</i>	100-0	53-0	5-7	5-5	24-6	8-2	48-0	13-5	0-5	35-0
Városok együtt <i>Toutes les villes</i>	100-0	57-0	6-8	6-5	21-2	6-5	43-0	20-7	5-5	43-1
10.000-en felüli községek <i>Communes de plus de 10.000 habitants</i>	100-0	46-9	6-8	6-3	23-7	13-4	53-1	2-1	0-0	20-0
10.000-en aluli községek <i>Communes de moins de 10.000 hab.</i>	100-0	59-0	16-1	6-8	13-3	4-8	41-0	1-3	0-0	9-1
Községek együtt <i>Ensemble des communes</i>	100-0	57-3	15-1	6-7	14-9	6-1	42-8	1-4	0-0	10-7
Vármegyék együtt <i>Tous les comitats</i>	100-0	56-4	14-3	6-5	16-4	6-4	43-6	3-2	0-1	14-8
Magyarország összesen <i>Hongrie entière</i>	100-0	57-1	14-0	6-4	16-3	6-3	43-3	3-6	1-3	17-5

vízének rendszeres használatához nem szokott hozzá, a gyakorlatban egészségügyi szempontokból milyen ártalmas kényezermegoldásokra (rossz és állottvíz fogyasztás stb.) adhat alkalmát, azt talán nem felesleges külön is hangsúlyozni.

Új kérdésként szerepelt még 1930-ban a házigyűjtőíven a vízzel, gázzal és villanyal való ellátottság tudakolása. A gázszolgáltatás a mai Magyarországon tudvalevőleg kevés helyre koncentrálódik. Országos arányának minimális volta (a lakóházak mindössze 1-2%-ában — Budapesten ellenben csaknem 50%-ában — találtatott gázfelszerelés) a lakások korszerű berendezéseinek mérlegelésénél nem is esik súlyosabban latba. Az ország sfkterületű, meglehetősen

vízszegény s a löbbnyire kisebb magasság különbségek miatt is lassan folyó folyókkal és patakokkal átszelt, egyben szétszórt településekben gazdag, szegényebb néposztályok lakta vidékein sajnos a vízvezetékekkel való ellátottság sem igen lehet megfelelő. Budapest ebből a szempontból is egészen különálló világ, hiszen itt a lakóházak 85-2%-ában van vízvezeték, míg pl. a vidéki tj. városokban az ily lakóházak arányszáma csupán 20, a megyei városokban pedig alig 13-5%-ra rúg, sőt a községekben mindössze 1—2%-ot ér el. Az ugyan-csak mutatózó nagy hiányok ellenére is lényegesen kedvezőbb állapotokat találunk a villanyvilágítás terén. A házakba való bevezetése természetesen nemcsak tarifális

körülményektől és a lakosság anyagi, kulturális stb. helyzetétől függ, hanem legelőbb az áramfejlesztőtelepek területi számától és elhelyezkedésétől s az elektrifikálási munkálatok előrehaladásától is. Az arányszámok közt mutatkozó igen jelentős eltéréseket tehát csupán mindennek figyelembevételével szabad bírálattal tárgyává tenni. Budapest ismét kimagasló 83%-os aránnyal a kategorizálásból; a többi 10 tj. városban ellenben a lakóházaknak már csak 41%-a volt 1930-ban villannyal ellátva. Az épületeknek ez az arányszáma a megyei városokban sem sokkal alacsonyabb (38,0%), a 10.000-nél népesebb községekben viszont csupán 20%-ot tett, sőt a kisebb községekben a 10% alá (9,1%-ra) zuhant. Vagyis még 1930-ban Budapesten tíz lakóház közül legalább nyolcban volt villanyvezeték, a legkisebb községtípusokban alig minden tizedik lakóházban égett villanyfény.¹⁾ Természetesen kétségtelen, hogy a belterület és a külterület különválasztása lényegesebben megváltoztatná a vidéki városainkról a végszámok alapján kialakuló elég kedvezőtlen képet. És az is tagadhatatlan tény, hogy e téren mutatkozó elmaradottságunkból az 1930 után is folytatott célszerű elektrifikálási akció eredményeképpen azóta igen jelentős lépéssel kerülhettünk előbbre. Feladat azonban e téren is éppen elég maradt. Köztük persze a lakosság anyagi helyzetének megjavítása a legelső köze való, hiszen nemcsak a berendezési hiányok, hanem általában a közegészségügyi visszasságok eltüntetésének is ez az egyik *legfontosabb* feltétele.

3. A magánlakások száma és fekvése.

Bevezetőben már említettük, hogy a városok és a 10.000-nél népesebb községek lakásstatisztikájáról az 1930. évi népszámlálás idevágó részletes kombinatív feldolgozása alapján a Szemle hasábjain már behatóbb ismertetés jelent meg.²⁾ A lakásokra vonatkozó adatokkal tehát ezúttal csak rövidebben foglalkozhatunk. Elsősorban az 1920. és 1930. közti változások, az országos végeredmények, a 10.000-nél keve-

¹⁾ A villanyvilágításnak a házakba való bevezetését a villanyáramszolgáltatással ellátott községekben külön is érdemes volna megfigyelni; egyúttal meg kellene állapítani azt is, hogy a mutatkozó hiányokból mekkora rész esik ezekre a községekre és mekkora a villanyáramszolgáltatásba még egyáltalában be sem kapcsolt községekre.

²⁾ L. 1937. évf. 705—724. l. (A cikk adatai feldolgozótechnikai stb. okokból részben eltérnek a most közöltektől.)

sebb lakosú községeknek a korábbi cikkben nem ismertetett lakásstatisztikai eredményei és néhány eddig még szintén nem méltatott részletadat egészíthetik ki hasznosan a Szemleben már közreadott anyagot.

1920-ban a magánlakások összes száma (l. 5. sz. tábla) a mai Magyarországon 1,825.565 volt; a két népszámlálás közti decennium alatt kifejtett építkezési mozgalom 357.692 új lakással szaporította a lakásállományt, mely így 1930-ig 2,183.257 lakásra emelkedett.³⁾ Figyelembevételét, hogy 1920-tól 1930-ig a magánlakásokban számbavett egyének száma 7,849.298-ról 8,562.793-ra nőtt, tehát 9,1%-kal szaporodott meg, a tíz év alatti lakástermelés 19,6%-os arányszáma világosan arra mutat, hogy hazánk a közismert életkoreltolódási jelenségek miatt is megnőtt létszámú családoknak saját lakással való ellátása terén elég határozott lépést tett előre. Érdekes a lakásszaporulat arányszámának a lakóházzaporulat hányadosával való összevetése is: előbbi 19,6, az utóbbi viszont (l. 1. tábla) ennél lényegesen több, 24,7% volt. Ez is azt bizonyítja, hogy az 1920—1930. évi építkezési mozgalom — kivált a vidéken — elsősorban egyalakos családi házak előállítására törekedett. Ezt az alábbi összeállítás is szépen igazolja, mely Budapest, a többi 10 tj. város és a vármegyék lakóháznagyságtípusainak részben elég lényeges különbözőségeit szintén bemutatja:

Város- és községcsoport	Száz lakóháza jutott magánlakás		
	1920-ban	1930-ban	az 1920—1930. években épült lakóházakban
Budapest	1.163	1.091	827
a többi 10 tj. városban	199	188	150
a vármegyékben	185	180	107
Magyarországon	155	149	122

A magánlakások lakóira vonatkozó (s részben a korábbi cikkünkben közölt eredményektől némileg eltérő) főbb adatok az alábbi összeállításban sorakoznak:

Város- és községcsoport	A magánlakások lakói				100 magánlakásra jutott lakos	
	Összesen		számának növekedése 1920—1930-ban		1920	1930
	1920	1930	szám szerint	%-ban		
Budapest	882.650	971.426	88.778	10,1	412	380
A többi 10 tj. város	576.760	647.423	71.664	12,4	393	366
Magyarországon	1.459.410	1.618.849	159.439	10,9	405	386
10.000-en felüli községek	888.082	983.252	95.170	10,7	380	366
10.000-en aluli községek	4.933.252	5.585.597	652.345	13,2	408	397
Vármegyék együtt	6.300.870	6.943.842	642.972	10,2	436	397
Magyarország összesen	7.849.298	8.562.793	713.495	9,1	430	392

³⁾ Az adatokban az intézeti lakások (háztartások) nem foglaltnak; számuk 1930-ban 3.332 volt.

5. A magánlakások száma és fekvése.
Nombre et situation des logements dits privés.

Év, időszak Város- és községcsoport <i>Années, périodes Catégories de villes et de communes</i>	Magánlakások összesen — Nombre total des logements privés	Lakott		Logements										
		Lakott	Nem lakott és üresen álló	Logements privés										
				Logements privés		Földalatti részek	Földalatti részek	Étage				Több emeleti soron — à plusieurs étages	Padlások — de grenier, mansard.	
		hablítás	non-hablítás, üres	Pincében	Alagsoron			I.	II.	III.	IV.			
magánlakások		fekvő lakások												
a) 1920-ban szám szerinti:														
Budapest szfv.	214.338	211.804	2.474	1.525	968	93.478	3.743	46.101	34.931	24.704	6.683	1.867	112	136
A többi 10 tj. város	146.369	143.238	3.071	2.037	435	131.709	849	9.258	1.800	239	14	—	—	27
Tj. városok együtt	360.707	355.042	5.545	3.562	1.403	225.187	4.592	55.449	36.731	24.943	6.697	1.868	112	163
Vármegyék együtt	1.464.858	1.484.904	20.054	807	87	1.450.897	589	11.436	908	45	—	2	28	50
Magyarország összesen:	1.825.565	1.798.980	26.584	4.399	1.489	1.676.984	5.181	66.884	37.640	24.988	6.697	1.870	140	232
b) 1930-ban szám szerinti:														
Budapest szfv.	265.818	261.073	4.743	1.631	2.466	112.268	4.946	62.183	40.127	28.577	9.485	3.543	472	184
A többi 10 tj. város	177.130	170.429	6.701	1.423	688	162.541	686	9.302	2.141	420	20	4	4	55
Tj. városok együtt	432.948	421.502	11.444	3.054	3.154	274.809	5.431	61.485	42.268	29.008	9.505	3.547	476	239
Megyei városok	321.117	307.233	13.884	378	293	312.119	374	6.639	1.144	158	1	—	3	38
Városok együtt	754.065	728.736	25.328	3.472	3.406	586.928	5.805	68.074	43.412	29.161	9.506	3.547	479	277
10.000-en felüli községek	220.379	211.258	9.121	42	76	219.286	51	361	51	2	—	—	—	8
10.000-en aluli községek	1.208.816	1.162.957	45.859	288	95	1.204.032	189	3.369	139	5	11	8	2	34
Községek együtt	1.429.195	1.374.215	54.980	330	171	1.422.970	237	4.290	187	7	11	8	2	42
Vármegyék együtt	1.750.312	1.681.448	68.964	708	434	1.736.089	611	10.569	1.531	165	12	8	5	80
Magyarország összesen:	2.183.287	2.102.949	80.338	3.803	2.577	2.016.989	6.048	72.964	43.588	29.166	9.517	3.556	481	319
c) 1920-ban %-ban:														
Budapest szfv.	100-0	98-3	1-2	0-7	0-3	43-6	1-8	21-3	10-3	11-5	3-1	0-9	0-0	0-1
A többi 10 tj. város	100-0	97-9	2-1	1-4	0-3	90-0	0-6	6-3	1-2	0-2	0-0	0-0	—	0-0
Tj. városok együtt	100-0	98-5	1-5	1-0	0-4	67-4	1-3	15-4	10-2	9-9	1-9	0-5	0-0	0-0
Vármegyék együtt	100-0	98-0	2-0	0-1	0-0	99-0	0-0	0-8	0-1	0-0	—	0-0	0-0	0-0
Magyarország összesen:	100-0	98-1	1-9	0-2	0-1	91-8	0-3	3-7	3-0	1-4	0-4	0-1	0-0	0-0
d) 1930-ban %-ban:														
Budapest szfv.	100-0	98-1	1-9	0-6	1-0	43-9	1-9	29-4	13-7	11-3	3-7	1-4	0-2	0-0
A többi 10 tj. város	100-0	98-2	2-8	0-8	0-4	91-8	0-3	5-3	1-2	0-2	0-0	0-0	0-0	0-0
Tj. városok együtt	100-0	97-4	2-6	0-7	0-7	63-5	1-3	14-3	9-8	6-7	2-2	0-8	0-1	0-1
Megyei városok	100-0	95-7	4-3	0-1	0-1	97-2	0-1	3-1	0-4	0-0	—	—	0-0	0-0
Városok együtt	100-0	96-6	3-4	0-3	0-4	77-8	0-2	9-0	3-8	3-9	1-2	0-5	0-1	0-0
10.000-en felüli községek	100-0	93-9	6-1	0-0	0-0	99-6	0-0	0-4	0-0	0-0	—	—	—	0-0
10.000-en aluli községek	100-0	98-2	1-8	0-0	0-0	99-7	0-0	0-3	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Községek együtt	100-0	96-1	3-9	0-0	0-0	99-7	0-0	0-3	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0	0-0
Vármegyék együtt	100-0	96-1	3-9	0-0	0-0	99-2	0-0	0-7	0-1	0-0	—	—	0-0	0-0
Magyarország összesen:	100-0	96-3	3-7	0-2	0-2	92-1	0-3	3-3	2-0	1-3	0-4	0-2	0-0	0-0
e) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban szám szerinti:														
Budapest szfv.	41.477	30.208	2.269	106	1.487	18.785	1.202	5.942	5.196	3.878	2.802	1.679	360	48
A többi 10 tj. város	30.761	27.131	3.630	— 674	253	30.832	— 363	44	341	187	6	3	4	28
Tj. városok együtt	72.238	61.339	8.899	— 468	1.740	40.617	839	5.986	5.537	4.065	2.808	1.679	364	76
Vármegyék együtt	285.454	246.544	38.910	— 90	347	285.192	22	— 566	422	120	12	0	— 23	21
Magyarország összesen:	367.692	318.532	44.909	— 467	2.087	284.809	961	5.420	5.969	4.190	2.890	1.686	641	97
f) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban %-ban:														
Budapest szfv.	19-1	13-5	91-7	7-0	153-6	20-1	32-1	12-9	14-9	19-7	41-9	89-8	321-4	35-9
A többi 10 tj. város	21-0	18-9	118-3	— 28-2	58-2	23-4	— 42-8	0-5	13-9	7-2	62-9	300-0	—	103-7
Tj. városok együtt	20-0	18-7	106-4	— 13-1	124-0	22-0	— 18-3	10-8	13-1	10-3	41-9	89-9	323-0	46-6
Vármegyék együtt	19-5	17-2	129-9	— 12-3	398-8	19-7	— 5-7	— 5-0	49-4	266-7	—	300-0	— 82-1	33-6
Magyarország összesen:	19-6	17-5	129-2	— 13-0	140-1	20-0	16-6	8-1	13-8	10-7	42-1	80-1	243-6	43-7

¹⁾ Pour la traduction française des parties latérales, voir le tableau 2.

²⁾ Vagy fogyás (—). — Ou diminution (—).

Mint hogy a magánlakások száma több mint kétszer olyan nagymértékben nőtt meg, mint a lélekszám, a nyers laksűrűségi átlagszám, a száz magánlakásra jutó lakosok száma elég lényegesen (430-ról 392-re) lepadt. A csökkenés csaknem mindegyik közigazgatási csoportban igen erőteljes. de

csupán részben örvendetes, mert nemcsak az egyszobás lakások nagysága miatt kétségtelen zsúfoltság enyhülésére mutat, hanem a családnagyság-zsugorodás előjeleit is tükrözi. Az arányszám visszacsése egyébként valamivel még nagyobb mértékű volna, ha a viszonyítást a nem lakott és üresen

álló lakások kikapcsolásával végeznők el. Számuk ugyanis a háborúvégi lakáshiány fokozatos eltüntetésére következtében 1920 és 1930 közt ugrásszerűen szűkött fel. Az üresen álló és nem lakott lakások együttes aránya ennek ellenére 1930-ban is csupán 3·7%-ra rúgott,¹⁾ ami a normális lakáspiaci követelményeknek kb. megfelel és egymagában még semmiesetre sem igazolja azt, hogy 1930-ig a lakóházépítkezések terén lényegesebb túltermelésről lett volna szó.

Az 5. sz. táblának a lakások fekvésére vonatkozó részletes adatsorai a lakásstatistika alapján már megemlített jelenséget, a földszintes lakóházak térfoglalását erősítik meg. 1930-ban a magánlakásoknak 92·5 %-a: több mint 2 millió lakásegység a földszinten feküdt (a pince- és alagsori lakásokat is idevéve), holott tízévvvel előbb a földszinti stb. lakások száma csupán 1·68 millió, százaléka pedig 92·1 volt. A földszinten elterülő magánlakásoknak rendkívül magas száma és némi térhódítása önmagában véve még távolról sem kedvezőtlen tünet; kedvezőtlenebbé, sőt sok szempontból hátrányossá csak azáltal válik, hogy — mint láttuk — az alápincézetlen házak száma főleg a vidéken roppant magas. A kétféle adat pontos egybevetésére nem igen nyílik mód; egészen hozzávetőleges becslés szerint azonban a 2·18 millió magánlakás közül alighanem 75—80% (kb. 1·7 millió lakás) minden alápincézés nélkül közvetlenül a talajra van építve. Tekintettel arra, hogy éppen ezekben a lakásokban a lakosok átlagszáma magasabb, mint az országos végeredmény szerint, a számok e nyers összehasonlításából egyúttal az is kitűnik, hogy népünk mintegy négyötöd részének alá nem pincézett lakásban van egészségügyi nézőpontokból alig megfelelő otthona.

A lakásfekvés részletei közül említést érdemel még a két véglet: Budapest, ahol a földszinti stb. lakások hányadosa 45·5% és a 10.000-nél kevesebb lakosú községek, melyekben viszont ez az arány (99·7%) hajszálra megközelíti a 100%-ot. Érdekes továbbá, hogy a földszinten fekvő lakások száma a kimutatható mindegyik csoportban átlagon felül mértékben gyarapodott meg. Így Budapesten is, bár viszonylag itt, valamint a vidéken is a magasabb emeleteken fekvő — kisszámú — lakások

¹⁾ A szám szerint 80.308 idesorozott lakás közül 24.360 „nem lakott”-nak mutatott ki és 55.948 volt kifejezetten üresen álló (kiadatlan); az utóbbi szám alapján az arányszám még alacsonyabb volna.

száma növekedett meg a legerőteljesebben. A pincelakások száma Budapest kivételével mindenütt örvendetesen megfogyott; a vármegyékben ezenkívül az elsőemeleten elterülő lakások száma is visszaesésről tanuskodik, ami azonban a valóságnak aligha felelhet meg s valószínűleg valamelyik népszámlálás adatösszeírásai hibájának eredménye.

4. A magánlakások helyiségei, közegészségügyi viszonyai és berendezése.

Népszámlálásaink lakásstatisztikai feldolgozásai országos keretben a lakásnagyságviszonyok tisztázására eddig nem tértek ki. Idevágó részletes adatokat 1930-ból is csak a városok és 10.000-nél népesebb községek másutt ismertetett külön feldolgozása produkált. Mind 1920-ról, mind 1930-ról rendelkezésre áll azonban a magánlakások helyiségeinek száma és megoszlása s a nagyságviszonyok megítélésére bizonyos támpontokat ez a részletezés is nyújt. Sajnos az 1920. és az 1930. évi népszámlálás az „egyéb” helyiségek kimutatása terén nem járt el egészen egyöntetűen. Ha tehát a 6. sz. összeállítás első rovata arról rajzol képet, hogy a lakóhelyiségek összes száma 1920 és 1930 közt 5·76 millióról 7·44 millióra duzzadt, másszóval 29·2%-kal, vagyis a lakóház- és lakázzaporulatnál gyorsabb ütemben nőtt meg, ezt az adatot éppen a feldolgozás különbözősége miatt nem tekinthetjük teljes értékűnek. A helyesebb adat a második számoszlopban foglal helyet s a lakóhelyiségek számának 23·1%-os — a lakázzaporulat arányát (19·6%) még mindig jelentősen meghaladó mérvű — növekedéséről számol be. A szaporulat Budapesten, a többi tj. városban és a megyei törvényhatóságokban egyaránt meghaladja a lakások számának már taglalt gyarapodási százalékait. Érdekes, hogy míg a lakószobák és a konyhák állománya aránylag valamivel szerényebb mértékben lett csak nagyobb, a lakóháztermelés a többi lakóhelyiségek állományát ha nem is egyenletes, de jóval nagyobb mértékben emelte. Úgy lát-szik tehát, hogy a számos új egyszobás lakás mellett viszonylag elég sok, a helyiségek szempontjából komplett lakás is létesült. Mánthogy ez a kétirányú építkezési tevékenység hatásaiban meglehetősen kiegyenlített egymást, a lakások átlagos nagyságának emelkedése nem állapítható meg teljes határozottsággal. A lakóhelyiségek száz lakásra jutó át-

6. A magánlakások helyiségei.
Parties des logements privés.

Év, időszak Város- és községcsoport <i>Années, périodes Catégories de villes et de communes</i>	Lakóhelyiségek <i>Logements d'habitation</i>		Szoba <i>Pièces propres dites</i>	Hálószoba <i>Chambres à coucher</i>	Cselkészoba <i>Chambres de domestique</i>	Szoba, hálószoba és cselkészoba <i>Sobas, habitables et cuisines (ensemble) — Pièces propres, dites, alcôves et cham- bres de domest. (ensemble)</i>	Konyha és tűzhelyes pítvar <i>Cuisines ; salles à manger four</i>	Élőszoba és pítvar (tűzhely nélkül) — <i>Antichambres ; se- salles (sans four)</i>	Élőkamra <i>Offices</i>	Fürdőszoba <i>Salles de bains</i>	Egyéb helyiség <i>Autres locaux</i>	
	Össze- sen ¹⁾ total ¹⁾	az „egyéb” helyiségek nélkül ²⁾ — azaz les „autres locaux” ³⁾									Össze- sen ⁴⁾ total ⁴⁾	csak lakott üzleti és gazdasági helyiségek ⁵⁾ — locaux commerciaux, in- dustriels et agric. habit. ⁵⁾
a) 1920-ban szám szerint:												
Budapest szfv.	(887.687)	887.687	381.774	9.068	45.435	436.277	196.093	82.207	109.643	82.169	.	1.298
A többi 10 tj. város	(457.200)	457.200	215.817	1.876	5.805	223.493	131.103	19.458	74.564	8.161	.	475
Tj. városok együtt	(1.344.887)	1.344.887	597.591	10.944	51.240	659.770	327.196	101.675	184.207	70.330	.	1.773
Vármegyék együtt	(4.417.821)	4.417.821	2.048.820	9.200	22.018	2.060.038	1.330.650	98.852	884.661	18.118	.	10.702
Magyarország összesen:	(5.762.777)	5.762.777	2.646.411	20.144	73.958	2.739.818	1.667.846	106.237	1.068.968	88.448	.	12.478
b) 1930-ban szám szerint:												
Budapest szfv.	1.103.711	1.094.781	456.007	10.000	50.042	525.649	228.511	107.518	142.749	82.653	16.631	7.701
A többi 10 tj. város	909.551	581.249	288.310	2.012	8.917	274.239	159.140	33.236	98.881	14.683	29.372	1.070
Tj. városok együtt	1.713.262	1.676.030	719.317	12.012	68.959	799.888	387.651	140.754	241.630	97.336	46.008	8.771
Megyei városok	1.077.866	1.080.262	463.308	2.792	9.623	475.693	298.407	47.155	200.523	16.400	49.688	2.084
Városok együtt	2.791.128	2.706.292	1.182.625	14.774	78.182	1.275.581	676.058	187.909	442.153	113.786	95.691	10.855
10.000-en felüli községek	718.110	677.291	297.244	981	8.110	301.835	199.209	18.155	151.087	5.412	42.962	2.143
10.000-en aluli községek	3.933.590	3.711.108	1.707.707	5.830	16.818	1.730.416	1.122.885	85.074	784.961	17.394	242.861	20.374
Községek együtt	4.651.700	4.388.399	2.005.011	6.811	19.928	2.031.750	1.322.094	103.229	885.968	22.808	285.823	22.517
Vármegyék együtt	6.729.560	6.418.656	2.468.314	9.573	29.551	2.507.443	1.610.501	150.384	1.088.521	89.206	335.511	21.601
Magyarország összesen:	7.442.829	7.094.630	3.187.630	21.583	93.110	3.307.331	1.908.152	291.138	1.328.151	130.542	331.514	33.879
c) Növekedés 1920—1930-ban szám szerint:												
Budapest szfv.	(216.024)	207.094	74.238	932	14.297	89.372	32.418	25.311	38.106	20.484	.	6.403
A többi 10 tj. város	(172.282)	123.990	47.493	130	3.112	50.741	28.037	13.768	24.317	6.522	.	565
Tj. városok együtt	(388.306)	331.074	121.726	1.068	17.310	140.113	60.455	39.079	57.423	27.006	.	6.968
Vármegyék együtt	(1.311.745)	1.000.835	419.499	373	7.533	427.406	279.851	56.732	201.890	21.088	.	13.999
Magyarország összesen:	(1.680.051)	1.331.909	541.225	1.441	24.852	507.519	340.306	95.811	259.228	48.094	.	20.807
d) Növekedés 1920—1930-ban %-ban:												
Budapest szfv.	(24.3)	23.4	19.4	10.3	31.3	20.5	16.5	30.8	30.2	32.9	.	493.5
A többi 10 tj. város	(33.3)	27.1	22.0	7.3	53.6	22.7	21.4	70.7	32.6	79.9	.	125.3
Tj. városok együtt	(27.4)	24.6	20.4	9.8	33.8	21.2	18.5	38.4	31.2	38.4	.	394.7
Vármegyék együtt	(29.7)	22.6	20.5	4.1	34.2	20.5	21.0	60.6	22.8	116.4	.	129.9
Magyarország összesen:	(29.2)	23.1	20.5	7.2	33.9	20.7	20.5	49.1	24.3	54.4	.	167.8
e) Száz lakásra jutott(*) 1920-ban:												
Budapest szfv.	(413)	413	178	4	21	203	91	38	51	29	.	1
A többi 10 tj. város	(312)	312	147	1	4	157	90	13	51	6	.	0
Tj. városok együtt	(373)	373	166	3	14	183	91	28	51	20	.	0
Vármegyék együtt	(302)	302	140	1	2	143	91	6	60	1	.	1
Magyarország összesen:	(315)	315	145	1	4	150	91	10	58	5	.	1
f) Száz lakásra jutott(*) 1930-ban:												
Budapest szfv.	430	427	178	4	23	205	89	42	56	32	6	3
A többi 10 tj. város	344	328	149	1	5	155	90	18	56	8	17	1
Tj. városok együtt	398	387	166	2	16	184	90	32	56	23	11	2
Megyei városok	336	321	144	1	3	148	90	15	62	5	16	1
Városok együtt	370	359	157	2	10	169	90	25	59	15	12	1
10.000-en felüli községek	326	307	135	0	1	136	91	8	69	2	20	1
10.000-en aluli községek	325	307	141	1	1	143	93	7	61	1	20	2
Községek együtt	326	308	140	1	1	142	93	7	62	2	20	2
Vármegyék együtt	327	309	141	1	1	143	92	9	62	2	19	1
Magyarország összesen:	341	325	146	1	4	151	92	13	61	6	18	2

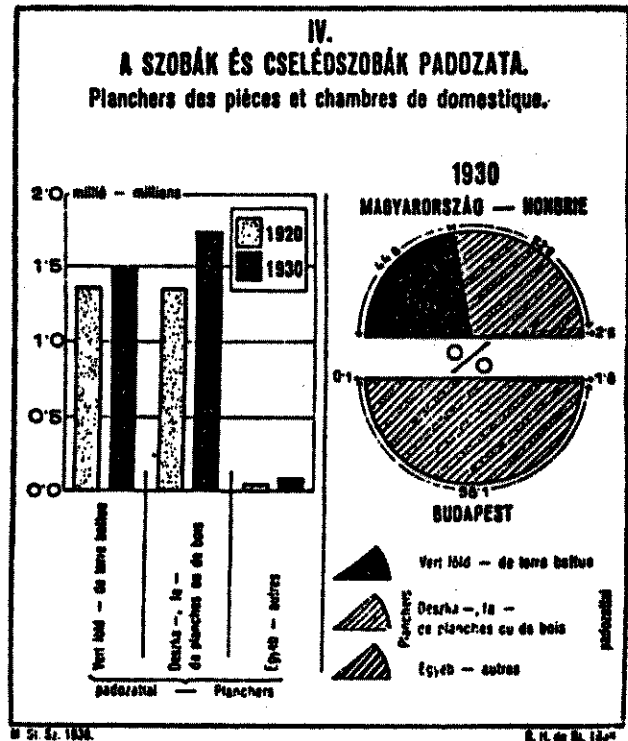
) Pour la traduction française des parties latérales, voir le tableau 2. — () (Pour 100 logements).
 1) A kimutatott összes egyéb (és lakott üzleti és gazdasági) helyiségekkel; 1920-ban kimutatásuk nem volt teljes, az 1920. és 1930. évi adatok összehasonlítása tehát nem felel meg teljesen a valóságnak amit a zárójel is jelez. (Az adatok a korábbi Szemle-cikkben közöltektől eltérnek, mert ott a lakott üzleti és gazdasági helyiségek nincsenek számbavéve; emiatt a helyiségek száz magánlakásra jutó aránya is eltérő.) — Y compris les autres locaux (et les locaux commerc., ind. et agricoles habités) indiqués dans le tableau; comme ils n'ont pas été tous enregistrés en 1920, la comparaison avec 1930 ne reflète pas exactement la réalité, ce que nous marquons d'ailleurs par parenthèse. 2) De a lakott üzleti és gazdasági helyiségek beszámolásával. — Mais y compr. les locaux commerc., ind. et agricoles habités. 3) A lakott üzleti és gazdasági helyiségekkel együtt. — Y compris les locaux commerc., ind. et agricoles habités. 4) Tehát a tulajdonképeni „egyéb” helyiségek levonásával. — Donc, en ne tenant pas compte des „autres locaux”.

lugszáma ugyan a helyesebb szembeállítás szerint 1920 óta 315-ről 325-re szökkent, a lakószobáké azonban csaknem változatlan maradt, mert az 1920-as átlagszám (145) tíz esztendő leforgása után csupán egy ponttal lett magasabb (146). Az utóbbi átlagadat egyben arra is enged következtetést, hogy Magyarországon az egyszobás lakás az uralkodó típus s mellette legfeljebb a kétszobás lakásoknak jut még némi szerep (ezt egyébként a vidéki városok és 10.000-es községek más alkalommal taglalt statisztikája is megmutatta). Ha a többi adat közt tallóznunk, azt is megállapíthatjuk még, hogy cselédszoba Budapesten is csak minden 4—5. lakáshoz tartozik, a vidéken viszont alig fordul elő; az előszoba is inkább csak a városi lakások egy részének tartozéka, konyha azonban csaknem egyöntetűen a lakásoknak mintegy $\frac{1}{10}$ -ed részében megtalálható.¹⁾ A fürdőszobák terén ismét más a helyzet, mert míg száz lakás közül a székesfővárosban 32-nek volt fürdőszobája, a vidéki tj. városokban csupán 8-ra, a megyei városokban 5-re, a 10.000-nél népesebb községekben 2-re, a kisebb lélekszámú községi tömörüléseken pedig 1-re jutott ez a nemcsak kényelmi, hanem tisztasági és egészségügyi szempontokból is fontos helyiség. Az egyéb lakóhelyiségek számának kimutatása 1920-ban és 1930-ban — mint jeleztük — nem történt meg egyöntetűen; az itt látható nagyobb szaporodás egyébként is részben csak látszólagos, miután az 1930-ban kimutatott lakott üzleti stb. helyiségek egy része 1920-ban minden valószínűség szerint a lakószobák közé soroztatott. (Ezért azután a lakószobák számának gyarapodása is nagyobb lehetett valamivel a táblában jelzetnél.)

Közegészségügyi nézőszögből elsősorban a magánlakások szobáinak és konyháinak padozatára vonatkozó adatok tanulságosak (l. 7. sz. tábla). A megoszlási százalékok éppen eléggé kedvezőtlenek, hiszen országos végeredményben a szobáknak, cselédszobáknak és hálófülkéknek még 1930-ban is 44,8%-a vertföld-padozattal bírt; míg Budapesten a földespadlójú lakószobák aránya csupán 0,1%-ot tett, tehát egészen minimális maradt, a 10.000-nél népesebb községek csoportjában az 50, a tízezer aluli kategóriában pedig a 60%-ot is meghaladta (64,4%). Eszerint az ország lakosságának (legalább is Budapest népes-

¹⁾ Nem beszélve arról, hogy a „lakószoba” elég gyakran együttal konyha is.

sége nélkül) még mindig közel fele egyetlen földespadlójú szoba lakója. Ez és az alapincézés már említett hiánya lakásviszonyainkról elég sívár, az egészségügyi és szociális követelményeknek egyaránt csak igen kevésbé megfelelő képet ad. Lényegesen kedvezőbb tanulsága a 7. sz. táblázatnak, hogy a vertföldpadozattú szobák száma aránylag és abszolúte véve is jóval csekélyebb mértékben emelkedett, mint a deszka- és fapadlóval bíró szobáké (l. a IV. grafikon); továbbá, hogy míg 1920-ban a meg-

felelő padlózatú szobák arányát a földespadlójú szobáké egy árnyalattal meghaladta, 1930-ban a deszka- és fapadlózatúak száma abszolút túlsúlyra emelkedett. A konyháknak (tűzhelyes pítvaroknak) ugyan még mindig 54,2%-a volt vertföldpadlójú, itt azonban ez a padlónem az egészségre távolról sem oly ártalmas, mint a lakószobáknál, melyek közismerten éppen a rossz padlózat (valamint a megfelelő méretű ablakok, a szellőztetés stb. hiánya) miatt lehetnek könnyen súlyos betegségek és járványok melegágyai. Említést érdemel végül, hogy 1920 óta a cement- és betonpadlóval bíró konyhák száma igen erőteljesen — és tegyük hozzá örövendetesen — megnövekedett.

Fentebb már megemlékeztünk arról, hogy kivált a vidéken a lakásoknak csak egy parányi részéhez tartozott fürdőszoba. A lakóház-statisztikai részben viszont azt láttuk, hogy az árnyékszékkel való ellátottság terén tíz év alatt jelentős javulás követ-

7. A magánlakások szobáinak és konyháinak padozata és a lakások víz-, gáz- s villanyvezetékekkel való ellátottsága.

Planchers des pièces et des cuisines dans les logements privés, avec indication des logements pourvus d'eau courante, de gaz et d'électricité.

Év, időszak Város- és községsorozat Années, périodes Catégories de villes et de communes	Vert föld-	Deszka-, fa-	Tégla-, v. kö-	Co-ment-, beton-	Egyéb	Vert föld-	Deszka-, fa-	Tégla-, v. kö-	Co-ment-, beton-	Egyéb	Logements privés pourvus		
	<i>Pièces, chambres de domestique et alcôves</i> — padozatú szobák, cseledtszobák és hálófülkék					<i>Cuisines (et vestibules avec four)</i> padozatú konyhák (tűzhelyes pitvarok)					Víz -- d'eau courante	Gáz -- de gaz	Villany d'électricité
	sz. plancher, ayant au lieu de carreaux, de la terre battue	avec plancher de bois	avec pl. de briques ou de pierre	avec pl. de ciment, de béton	avec un plancher d'autre sorte	sz. plancher, ayant au lieu de carreaux, de la terre battue	avec plancher de bois	avec pl. de briques ou de pierre	avec pl. de ciment, de béton	avec un plancher d'autre sorte	vezetékekkel ellátott ¹⁾ magánlakások		
a) 1920-ban szám szerint:													
Budapest szföv.	508	424.325	584	754	158	400	18.841	65.477	114.054	2.321	Adatok nem állanak rendelkezésre Il n'y a pas de données		
A többi 10 tj. város	51.554	180.847	4.410	1.707	1.980	42.241	18.969	49.930	19.782	181			
Tj. városok együtt	55.060	505.172	4.944	2.481	2.138	42.841	32.810	115.407	133.836	2.502			
Vármegyék együtt	1.262.902	747.157	30.311	7.852	1.716	925.775	33.730	213.448	101.680	739			
Magyarország összesen:	1.817.966	1.842.329	35.255	10.418	3.854	968.416	121.540	323.885	236.790	3.241			
b) 1930-ban szám szerint:													
Budapest szföv.	613	515.820	3.243	5.129	735	408	12.859	59.740	155.055	449	196.945	96.069	204.744
A többi 10 tj. város	80.948	201.144	7.959	2.577	1.611	47.585	22.981	51.339	36.784	501	30.704	11.657	71.407
Tj. városok együtt	61.561	716.973	11.302	7.708	2.348	47.993	35.840	111.079	191.789	950	227.649	107.728	276.151
Megyeli városok	148.226	311.095	11.695	3.091	1.588	110.551	36.833	69.885	70.488	650	33.377	1.733	118.176
Városok együtt	209.787	1.028.068	22.907	10.797	3.932	158.544	72.073	180.964	262.277	1.600	66.026	109.459	394.328
10.000-en felüli községek	157.414	136.706	4.978	1.558	670	118.634	18.931	35.085	26.102	397	6.391	10	43.572
10.000-en aluli községek	1,114.083	576.540	28.693	8.671	2.423	806.151	81.825	132.333	121.112	1.464	13.099	170	111.043
Községek együtt	1,271.502	713.246	33.671	10.229	3.102	924.785	80.756	167.418	147.274	1.861	19.490	188	154.615
Vármegyék együtt	1,419.728	1,024.341	45.368	13.320	4.684	1,035.336	117.580	237.303	217.762	2.511	67.867	1.919	272.790
Magyarország összesen:	1,481.280	1,741.314	56.008	21.026	7.014	1,063.329	153.429	348.338	409.551	3.401	255.510	109.645	548.941
c) 1920-ban %-ban:													
Budapest szföv.	0.1	99.6	0.1	0.2	0.0	0.2	7.1	33.4	58.1	1.2	Adatok nem állanak rendelkezésre Il n'y a pas de données		
A többi 10 tj. város	2.4	71.9	2.0	0.8	0.9	32.2	14.5	33.1	15.1	0.1			
Tj. városok együtt	3.3	90.2	0.8	0.4	0.3	13.0	10.0	35.3	40.9	0.8			
Vármegyék együtt	62.2	35.9	1.4	0.4	0.1	69.5	6.7	16.0	7.7	0.1			
Magyarország összesen:	49.2	49.0	1.3	0.4	0.1	38.5	7.3	19.8	14.2	0.2			
d) 1930-ban %-ban:													
Budapest szföv.	0.1	98.1	0.6	1.0	0.2	0.2	5.6	26.1	67.9	0.2	77.0	37.6	80.0
A többi 10 tj. város	22.2	73.4	2.9	0.9	0.6	29.9	14.5	32.2	23.1	0.3	17.3	6.6	40.3
Tj. városok együtt	7.7	39.6	1.4	1.0	0.3	12.4	9.3	28.6	49.5	0.2	52.6	2.0	63.8
Megyeli városok	31.1	65.5	2.5	0.6	0.3	33.4	12.8	24.2	24.4	0.2	12.0	0.0	36.8
Városok együtt	16.4	80.6	1.8	0.9	0.3	23.4	10.8	26.8	33.8	0.2	35.3	14.5	52.3
10.000-en felüli községek	52.2	45.4	1.7	0.5	0.2	59.5	9.5	17.6	13.2	0.2	2.9	0.0	19.8
10.000-en aluli községek	64.4	33.3	1.7	0.5	0.1	71.8	5.5	11.8	10.8	0.1	1.1	0.0	9.2
Községek együtt	62.6	35.1	1.7	0.5	0.1	70.0	6.1	12.7	11.1	0.1	1.4	0.0	10.8
Vármegyék együtt	56.6	40.9	1.8	0.5	0.2	64.3	7.3	14.7	13.5	0.2	3.3	0.1	15.6
Magyarország összesen:	44.5	52.6	1.7	0.7	0.2	54.2	7.7	17.4	20.5	0.2	13.1	5.0	25.1
e) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban szám szerint:													
Budapest szföv.	107	81.504	2.800	4.975	577	8	982	-5.737	41.001	-1.872	Adatok nem állanak rendelkezésre		
A többi 10 tj. város	6.304	40.207	3.540	870	300	5.344	4.012	1.400	16.952	320			
Tj. városok együtt	6.501	121.801	6.348	5.245	208	5.352	3.030	-4.328	57.953	-1.552			
Vármegyék együtt	126.826	277.184	15.955	5.968	2.972	109.561	23.859	23.857	115.802	1.772			
Magyarország összesen:	133.837	399.938	21.418	10.618	3.150	114.913	31.889	19.520	173.758	220			
f) Növekedés¹⁾ 1920—1930-ban %-ban:													
Budapest szföv.	21.1	13.8	526.0	530.2	365.1	2.0	7.1	-8.8	35.9	-30.7	Il n'y a pas de données		
A többi 10 tj. város	11.7	25.1	80.5	51.0	-18.6	12.7	21.1	2.8	35.7	176.8			
Tj. városok együtt	11.8	20.4	128.6	213.1	4.7	12.6	9.2	3.8	43.3	-62.0			
Vármegyék együtt	9.8	37.1	49.7	67.5	173.2	11.8	32.5	11.2	113.3	239.8			
Magyarország összesen:	9.9	29.7	60.7	101.9	82.5	11.9	26.2	5.9	73.7	6.8			

¹⁾ Pour la traduction française des parties latérales, voir le tableau 2.
²⁾ Vagy fogyás (-).
³⁾ Néhány adat feldolgozástechnikai stb. okokból eltér a Szemle korábbi cikkében közöltől. — Pour des raisons d'ordre technique concernant le dépeillement, etc., quelques données diffèrent de celles publiées dans un article précédent de cette Revue.

kezett be. Hogy azonban a vidéki viszonyok itt sem felelnek meg eléggé az egészségügyi, kulturális és kényelmi követelményeknek, azt nemcsak a nyílt árnyékszék már kimutatott magas százaléka, hanem az alábbi összeállítás is igazolja, mely azt mutatja meg, hogy 1930-ban mekkora volt azoknak a lakásoknak a száma, amelyeknek *szorosan vett lakóhelyiségei között* (tehát amelyekben) *árnyékszék is számbavétellett:*

Város- és községsorozat	Lakások, amelyekben árnyékszék volt	
	szám szerint	az összes lakások %-ában
Budapest	186.818	53,5
a többi 10 tj. városban	25.820	14,6
a megyei városokban	82.089	10,0
a 10.000-nél népesebb községekben	4.916	2,2
a 10.000-nél kisebb községekben	19.153	1,6
Magyarországon	218.791	10,0

A lakás egészségügy terén tíz év alatt bekövetkezett *eltolódások* jellemzésére felemlítjük még, hogy Budapesten a magánlakások száma 41.477-tel nőtt meg s közülük 20.484-hez tartozott *fürdőszoba*;¹⁾ a vidéken viszont a 316.000 új lakás közül csupán nem is egészen 28.000 volt fürdőszobás. Az 1920—1930 folyamán előállított új lakások minőségének ez a nagy területi különbsége kétségkívül nem meglepő, hiszen attól még igen messze vagyunk, hogy falusi, tanyai lakóházaktól is megkívánhassuk azt, hogy fürdőalkalmatossággal legyenek felszerelve; sajnos azonban a vidéki városokban, mégpedig kétségkívül a belterületen is köztudomás szerint csupán szórványosabban épült fürdőszobás, tehát a korszerű igényeknek teljesen megfelelő új lakás (amit a kislakásépítkezés és az Alföldön nagyon is lényeges vízhiány elég jelentős részben megmagyaráz).

Az 1930. évi népszámlálás házigyűjtőve a magánlakásokra vonatkozólag is először tudakolta a víz-, villany- és gázvezetékekkel való ellátás kérdését. Minthogy a Szemlében a városok és nagyobb községek idevonatkozó viszonyait más alkalommal²⁾ már lakásnagyságcsoportok szerint is méltathattuk, ehelyt csak arra utalunk, hogy

országos végösszegben a 2·18 millió magánlakás közül 285.516-ban (13·1%) volt vízvezeték, 109.645-ben (5·0%) találtatott gázfelszerelés, a villanyvilágítás pedig 548.941 (25·1%) lakásba volt bevezetve. Budapestet e háromféle szempontból mérő földes távolság választja el a többi települési típustól, kiváltképen a 10.000 főnél kisebb lakosságú községektől, melyekben a székesfővárosról kimutatott 77·0, 37·6 és 80·0%-os arányokkal szemben a háromféle hányados mindössze 1·1, 0·0 és 9·2% volt. Bármekkora is lehetett főleg villanyvilágítás szempontjából a fejlődés 1930 óta, az a tény, hogy a legutolsó népszámlálás a kisebb községek csoportjában 10 lakás közül 9-ben nem talált villanyégőt, az e téren mutatkozó hiányokat éppen eléggé híven szemlélteti.

5. A magánlakások lakói és lakosságviszonyai.

Az 1930. évi népszámlálás házigyűjtővének lakásstatisztikai része a lakásokban *összelrt egyéneknek a lakásban-tartózkodás címe szerint való részletezését is felölelte.* Mint a Szemlében az országos eredmények korábbi tárgyalásánál³⁾ már jeleztük, ez az adatanyag nemcsak a háztartások számának és összetételének kielégítően pontos megállapítására alkalmas, hanem bizonyos keretek között családstatisztikai vizsgálódásokra is módot nyújt. Minthogy ily jellegű becslések és számítások a jelen cikkbe nem illeszthetők be, a 8. sz. tábla az abszolút számok felsorolása nélkül *csupán a százmagánlakásra számított arányszámokat*⁴⁾ közli. Ebből a táblából, valamint az V. ábrából elsősorban az tűnik ki, hogy „*családfő*” a városok és községek mindegyik kategóriájában a lakásoknak meglehetősen egyenletesen kb. 95—98%-ában⁵⁾ találtatott (a távollévő családfők az 1930. évi népszámlálásnál nem soroztattak a lakás és háztartás tagjai közé és hasonlóképen a többi távollévő sem számított ide). A „*feleség*”-ek arányszáma már jóval ingadozóbb; Budapesten pl. 100 magánlakásra csak 64, a 10.000-en aluli községekben pedig a családi háztartások nagyobb száma miatt (és talán

¹⁾ Itt, mint fentebb a lakásban lévő árnyékszék adatainál is nem vettük figyelembe azt a körülményt, hogy egy lakáshoz esetleg egynél több fürdőszoba (árnyékszék) is tartozott, mert adatainkat ez alig befolyásolja.

²⁾ V. ö. 1937. évf. 712—714. l.

³⁾ V. ö. 1937. évf. 1—6. és 67—70. l.

⁴⁾ A csak a lakott magánlakásokra viszonyított (tisztább) arányszámok az egész vonalon alacsonyabbak az itt kimutatottinál.

⁵⁾ A lakott magánlakásokhoz viszonyítva az arány még jobban megközelíti a 100%-ot.

8. A magánlakások lakóinak (a háztartások tagjainak) a magánlakásokra jutó aránya a lakásban tartózkodás címe szerint; a magánlakások laksűrűsége 1930-ban.

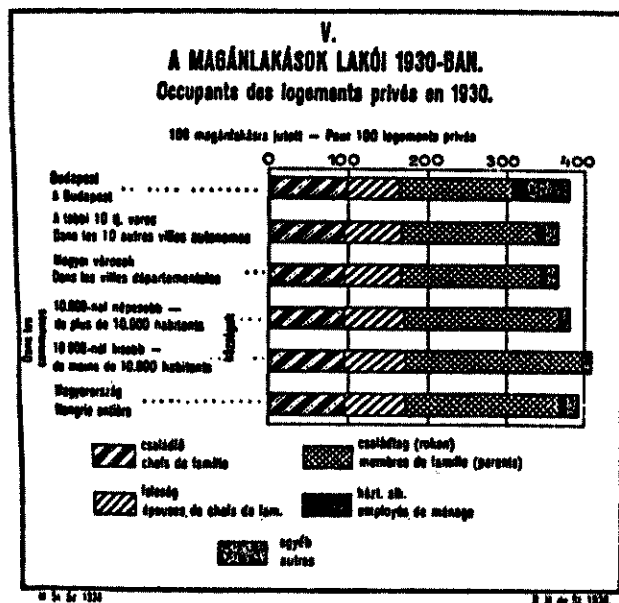
Proportion des occupants (membres de ménage) dans les logements privés, qualité en laquelle ils y habitaient et densité d'habitation des logements privés, en 1930.

Város- és községcsoport Catégories de villes et de communes	Száz magánlakásra jutott Proportion, pour 100 logements privés,								Száz — Proportion pour 100					
	családfej — des chefs de famille	feleség — des épouses de chefs de famille	családtag (rokon) — des membr. de fam. (parents)	háztartási alkalmazottak — des employés de ménage	albérlő — chefs de famille	családtag — membrs de famille	családtag — chefs de famille	ágyrajáró — membrs de famille	egyéb címen a lakásban lakó vagy ideiglenesen ott tartózkodó — des autres personnes ont y habit. temporairement	magánlakásokban összesen jelenlévő (lakos) együtt — des personnes recensées comme présentes (habit.) dans les logements privés	lakóhelyiségek — locaux d'habitat.	lakószobák — pièces ¹⁾	lakó- és cseléd-szobák — pièces ¹⁾ et chambres de domestique	lakó- és cseléd-szobák és konyhák — pièces ¹⁾ , chambres et cuisines.
Budapest szűv. Budapest, la capitale	98	64	141	22	20	11	18	2	9	380	88	208	185	129
A többi 10 tj. város Les 10 autres villes autonomes	95	69	174	11	4	2	1	0	10	366	106	244	236	149
Tj. városok együtt Ensemble des villes autonomes	97	66	154	18	13	8	8	1	9	374	95	221	202	136
Megyei városok Villes départementales	95	70	177	8	8	2	1	0	9	365	109	252	247	154
Városok együtt Toutes les villes	96	68	163	14	9	5	5	1	9	370	100	233	219	143
10.000-en felüli községek Communes de plus de 10.000 hab.	95	75	194	6	1	1	0	0	8	380	117	281	278	167
10.000-en aluli községek Comm. de m. de 10.000 hab.	95	76	223	4	1	1	0	0	8	408	125	288	285	173
Községek együtt Ensemble des communes	96	76	218	4	1	1	0	0	8	404	124	287	284	172
Vármegyék együtt Tous les comitats	96	75	211	5	1	1	0	0	8	397	121	280	277	169
Magyarország összesen Hongrie entière	96	73	199	8	3	2	2	1	8	392	115	267	259	161

¹⁾ A hálófülkék (alkóvok) beszámításával. — Y compris les alcôves.

a budapesti adatokat e szempontból zavaró albérlési rendszer hiánya következtében is) ennél jóval több: 76. Hogy egyébként a feleségek arányszáma a száztól elég mesz-

sze marad, annak több magyarázata lehet. Így pl. az, hogy a férjes asszonyok egy (kisebb) része családfő, valamivel nagyobb része a közös háztartásoknak a világháború után kétségkívül megnőtt száma miatt családilag, az olyan lakásoknak száma pedig, amelyekben magánosan lakó férfiak és nők, özvegyasszonyok, elváltak élnek, szintén nem csekély stb. Családi szempontból is jellegzetes különbség mutatkozik a családtagok (rokonok) 100 lakásra eső hányadosában: ez Budapesten mindössze 141, a 10.000-nél kevesebb lakosú községekben ellenben 223; s ha ebben az adatsorban is mutatkoznak zavaró tünetek, kétségtelen, hogy az elég nagy különbségben a nagyvárosban és vidéken olyannyira elűtő gyermekszám is kifejezésre jut. Hasonlóképpen családstatistikai tájékoztató értékű az első három rovat összevonása is. Eszerint országos végeredményben 100 magánlakásra 368 családfő, feleség és családtag (rokon) jutott; a kisebb községek kategóriájában ez

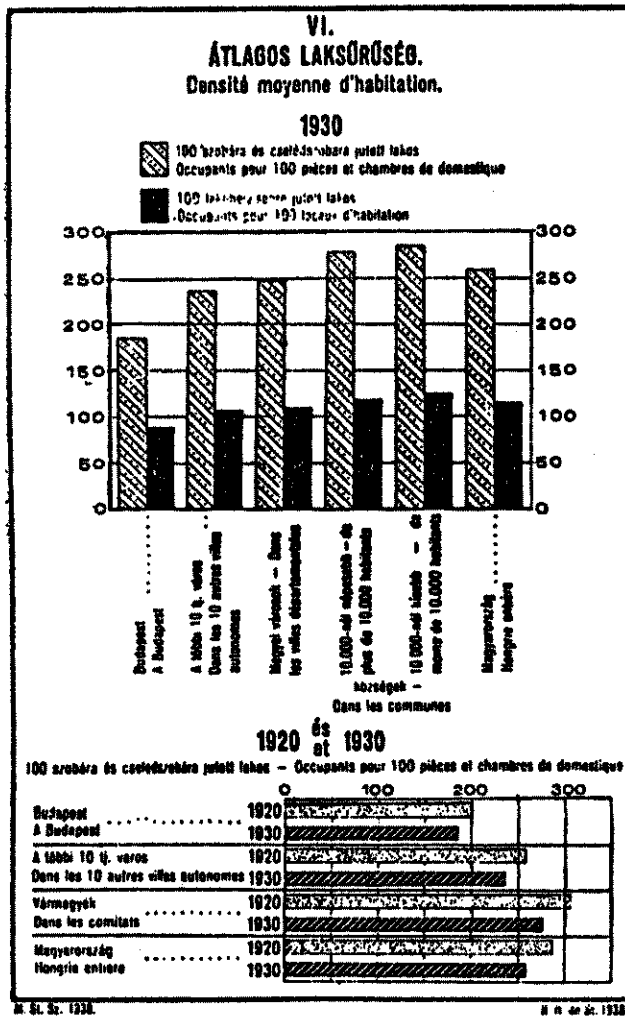
az arányszám 394, a székesfővárosban ellenben csak 303. Ez adataink korlátozott értéke mellett is arra mutat, hogy a kisebb településeken a legalább kétgyermekes családtípus az uralkodó, sőt a fiatal házasságok számát és a családi kötelékből már kivált leszármazottak lélekszámát is figyelembevéve az átlagos gyermekszám ennél feltétlenül magasabb is, míg Budapesten az egygyermekesség látszik dominálóbbnak, habár a jelzett körülmények figyelembevétele a gyermekszámot itt is valamivel valószínűleg magasabbra emelné.¹⁾ A foglalkozási, társadalmi rétegződés eltérése következtében a háztartást alkalmazottak hányadosa fokról-fokra erősen apad, minél egyszerűbb agrárjellegű város- vagy községkategória vizsgálatára térünk át. A két végletet ismét csak Budapest és a tízezren aluli községek alkotják: előbbiben legalább minden ötödik, utóbbiakban azonban csupán minden 25. lakásban található házcsoport. A Szemlében már megemlékeztünk arról, hogy az *albérlő, ágybérlő* kérdés jóformán kizárólag csak a fővárosban ismeretes; a vidéken inkább közös háztartások (család- és háztartásközösségek) fordulhatnak gyakrabban elő. A családtól legidegenebb albérlőkre vonatkozólag tapasztaltakat a 8. sz. tábla adatai is kiválóan szemléltetik. Fentebb láttuk, hogy a szorosabban vett családtagok aránya szerint a tábla részletkategóriái között a vidék: a kisebb községek javára elég nagy különbség mutatkozik. A háztartáshoz sorozható házi cselédség, valamint a lakásban élő idegen elem beszámításával ez a differencia meglehetősen kiegyenlítődik, mint ezt a magánlakásokban összeirt jelenlévőknek 100 lakásegységre jutó arányszámsora beszédesen igazolja.

A lakások benépesültségéről, a *laksűrűségről* az imént felsorolt adatok csupán egészen hozzávetőleges képet nyújtanak. A lakások megfelelően lakottságáról vagy zsúfoltságáról a 8. sz. tábla további arányszámai élesebben és a valóságnak is inkább megfelelően számolnak be. Ezek közül az arányszámok közül a legkisebb értéke a je-

lenlévők 100 lakóhelyiségre mért hányadosának van, mely Budapesten 88 volt, a többi kategóriánál azonban lépésről-lépésre emelkedett és a tízezres határ alatt sorakozó községekben már 125-re nőtt, országos végeredményben pedig 115-öt tett. E szerint az adatsor szerint a laksűrűség még nem látszik túlzottnak. A hazánkban sajnos igen gyakori *zsúfoltság*, a népesség széles rétegeinek egy lakószobába szorítottsága a következő adatsorok világánál azonban már sokkal határozottabban megfigyelhető. Hiszen 1930-ban 100 lakószobára még Budapesten is 208 lakos jutott; a következő kategóriában (vidéki tj. városok) ez a viszonyszám ugrásszerűen 244-re, majd a megyei városokban 252-re nő, azután a mammutközségekben egy ismételt ugrással 281-re szökik és tetőpontját a 10.000-es lélekszámot meg nem érő községekben 288-cal éri el. Az utóbbi adat nyers átlagban szobánként csaknem 3 lakost jelent, holott a *zsúfoltság* alsó normális határa minden más tényezőtől (szobanagyság, a népesség nemek szerinti összetétele, családi kapcsolata, a felnőtt és gyermek-családtagok száma stb.) eltekintve is 2-nél kezdődik. Ehhez képest pedig már az országos végülag (100 lakószobára 267 jelenlévő) is felettébb kedvezőtlennek látszik. Minthogy a cselédszoba a lakásoknak kétségtelenül lakószoba-jellegű tartozéka, számításainknál tulajdonképpen erre a lakóhelyiségre is ki kellene terjeszkedni (a VI. grafikon ezen az alapon készült). A 8. tábla megfelelő arányszámoszlopából kiviláglóan azonban a *laksűrűségi jelzőszámokat a cselédszobáknak a lakószobák közé sorozása a székesfőváros kivételével csak egészen szerény mértékben, árnyalatszerűen enyhíti*. A lakosok száz lakóhelyiségre jutó magas aránya csupán akkor csökken lényegesebben, ha a lakó- és cselédszobákhoz a *konyhákat*²⁾ is hozzávesszük (l. 8. sz. tábla utolsó oszlopa). Ennek azonban csak korlátozott a *jogosultsága*, bár kétségtelen, hogy éppen a szegényebb néprétegek körében a mindennapi élet nem csekély része itt zajlik le és a hálókelyek

¹⁾ Igaz, hogy a „rokonok” levonásával a vidéki és fővárosi arányszámok valamivel ismét csökkennének.

²⁾ Az előszobák, pítvarok beszámítása valamivel még jobban (országosan 161-ről 153-ra) enyhítene a laksűrűségi arányszámot.

egy része is sokszor ezekbe, sőt az arra még kevésbé alkalmas egyéb helyiségekbe szorul ki. Tudvalévő, hogy a népesség lakásviszonyairól: a megfelelő, a tűrhető és a zsúfoltanlakottság kérdéséről csak a lakás-nagyságkategóriánkénti tisztább számítások s az ú. n. lényeges laksűrűségi stb. adatok rajzolnak kellő pontosságú képet. A városok és 10.000-nél népesebb községek külön lakásstatisztikai feldolgozása ennek bemutatására módot is nyújtott. A kevésbé részletes országos lakásstatisztikai feldolgozás során ily adatok nem készülhettek, tehát a 8. sz. tábla ismertetése során bemutatott adatok valóságos értékének illusztrálására és megítélésére csak a Szemlében más alkalommal¹⁾ közölt részletanyagra utalhatunk. Az 1920 óta bekövet-

¹⁾ L. 1937. évf. 717—722. l. (Az adatok a feldolgozások eltérő elvi körülhatárolása stb. miatt nem egyeznek meg teljesen az itt közöltekkel.)

kezett és ha nem is túlnagy mértékű, de határozottan kedvező eltolódásokat azonban a VI. rajz idevonatkozó része és az ötféle nyers laksűrűségi arányszámok szembeállítására is jól jellemezheti:

Laksűrűségi mérőszám ¹⁾	Év	Jutott jelenlévő (lakos)				
		Budapest	A többi 10 új város	Tj. városok (együtt)	Vármegyék	Magyarország
Száz lakásra	1920	412	398	404	438	430
	1930	880	868	874	897	892
Száz szobára ²⁾	1920	226	264	240	310	294
	1930	208	244	221	280	267
Száz szobára ²⁾ és cseléd-szobára	1920	202	258	221	307	288
	1930	185	236	202	277	259
Száz szobára ²⁾ , cseléd-szobára és konyhára	1920	140	162	148	187	178
	1930	129	149	136	169	161
Száz lakóhelyiségre	1920	99	126	108	145	136
	1930	88	106	95	121	116

¹⁾ Az adatok feldolgozástechnikai okokból eltérnek a Szemlében már korábban közlöttől.
²⁾ Ideértve a hálófülkéket (alkóvokat) is.

Természetesen a laksűrűségi számításoknál, mint általában az épület- és lakásstatisztika egész területén az adatok bel- és külterület s a települések jellege (városias, iparforgalmi, vegyes és agrártelepülések), továbbá a földrajzi fekvés szerint való szétbontása a viszonyok és a lehetőségek s adottságok mérlegelése szemszögéből rendkívül tanulságos volna.

Az 1920. és 1930. évi lakóház- és lakásstatisztika főbb eredményeinek egybevetésén nyugvó vázlatos helyzetrajz végső mérlege távolról sem kielégítő és néhány nem előnyös időbeli eltolódásra utal. De több adat, kivált a cikk végén felsorolt nyers laksűrűségi mérőszámok a viszonyok kétségbevonhatatlan és elég jelentékeny javulására vetnek fényt. Egyben azt az irányt is megmutatják, amelyen a lakóháztermelési és lakáspolitikai a legtöbb eredmény reményével törhet előbbre. A javítás módjainak és irányainak határozottabb kijelölése természetesen már csak az egyre inkább közelgő 1940. évi népszámlálás feladata lehet.

Thirring Lajos dr.

РЕЗЮМЕ

Настоящее сообщение серии «По следам исчезнувших статистик» содержит богатую разработку данных переписей населения 1920 и 1930 годов о жилых домах и жилищной статистике относительно Будапешта и других городских и негородских поселений страны.

Настоящая статья знаменитого статистика Лайоша Тирринга предоставляет комплексную картину о количественном и качественном состоянии фонда зданий и квартир тогдашней Венгрии.

SUMMARY

The recent publication of the series entitled „In Search of Lost Statistics” includes residential building and housing statistics of the population censuses of 1920 and 1930 in extensive cross-tabulation for Budapest and for other towns and villages of the country.

The study of the famous statistician Lajos Thirring provides an overall picture of the quantitative and qualitative conditions of the building and housing stock of Hungary in the period 1920-1930.

A SZEGÉNYEK LAKÁSHELYZETE

Egyre több szó esik a szegénységről, annak mértékéről, elterjedéséről, de viszonylag kevés reprezentatív felmérés áll rendelkezésre e témában. Az 1989. évi háztartási költségvetési felvétel adatai, melyek 12 000 háztartás feljegyzésén alapulnak, lehetővé teszik, hogy képet kapjunk a szegények¹ életkörülményeit meghatározó néhány fontos tényezőről, így például a lakáshelyzetről.

Sajnos, a felmérések – jellegükből adódóan – nem terjednek ki a hajléktalan, nem tipikus, rendezetlen életvitelű, szegény családokra, valamint azokra, akik koruk vagy egészségi állapotuk miatt nem képesek a „Háztartási napló” vezetésére. Ez különösen a lakáshelyzet vizsgálatánál jelent veszteséget, mert a helyzetet a ténylegesnél jobbnak mutatja. E korlát ismeretében kell az adatokat értelmezni.

A lakások tulajdonjellegeinek vizsgálatakor megállapítható, hogy összességében a szegények kisebb arányban élnek tanácsi bérlakásban, mint az átlagos jövedelműek. E téren eltérés tapasztalható az aktív és a nyugdíjas háztartások között. Az aktív keresős létminimum alatt élő háztartásoknak az átlagosnál kissé magasabb aránya él tanácsi bérlakásban, míg a nyugdíjasoknál fordított a helyzet: a kedvezőbb jövedelmi helyzetűek jóval nagyobb arányban élnek bérlakásban. Így nem állíthatjuk, hogy a szegények általában tanácsi bérlakásokban élnek.

A lakások nagyságában, akár az alapterületet, akár a szobák számát tekintjük, igen mérsékeltek a különbségek, bár a szegények az átlagosnál valamivel kisebb lakásokban laknak. Ebben az játsza a fő szerepet, hogy hosszú ideig szinte kizárólag kis lakások épültek.

A háztartások lakáshelyzetének néhány jellemzője

Megnevezés	Az aktív		Az inaktív	
	átlagos jövedelmű (7500–8000 forint/fő)	létminimum alatt élő	átlagos jövedelmű (6600–7000 forint/fő)	létminimum alatt élő
	háztartások			
Átlagos lakásnagyság (négyzetméter)	74,4	68,4	67,9	59,2
A lakások aránya (százalék), ahol				
nincs szoba	0,2	0,6	0,0	0,3
1	6,9	14,2	21,9	25,8
2	45,5	46,7	51,9	43,6
3	37,5	33,2	23,3	26,2
4 és több szoba van	9,9	5,3	2,9	3,5
Bérlakások aránya (százalék)	17,6	19,0	28,0	19,1
Fürdőszobás és WC-s lakások aránya (százalék)	88,2	64,1	81,6	40,9
Fürdőszoba és WC nélküli lakások aránya (százalék)	6,5	30,6	13,2	48,1
Folyóvízzel ellátott lakások aránya (százalék)	95,4	73,8	92,0	63,1
Telefonnal ellátott lakások aránya (százalék) ..	18,6	5,3	19,4	7,1
Hagyományos fűtésű lakások aránya (százalék)	19,7	46,3	34,7	69,1

A laksűrűség a szegényeknél jóval kedvezőtlenebb, mint az általános jövedelműeknél. Ez első sorban a nagyobb családnagysággal függ össze, s a lakások méretkülönbsége kevésbé meghatározó, mivel az aktív háztartásoknál jelenleg Magyarországon a 2-3 szobás, a nyugdíjasoknál pedig az 1-2 szobás lakás a jellemző.

¹ A szegények meghatározásánál a KSH által 1989. évre megállapított aktív és nyugdíjas háztartásokra vonatkozó létminimum-összegeket vettük alapul, s az e szint alatt élőket tekintettük szegényeknek.

A lakások minőségét vizsgálva elmondható, hogy a szegények az átlagos szinten élőkénél rosszabb minőségű lakásokban élnek. A folyóvízzel, fürdőszobával, korszerű fűtéssel rendelkező lakások aránya a szegények körében jóval kisebb, mint az átlagos jövedelműeknél. A létminimum alatti inaktív háztartások lakásminőségi mutatói még kedvezőtlenebbek: lakásaiknak csaknem kétötödében nincs folyóvíz, csaknem felében nincs sem fürdőszoba, sem WC, és a helyiségeknek 70 százaléka hagyományos fűtésű.

Ez a tény valószínűleg összefügg azzal, hogy a nyugdíjasok körében a szegénység eléggé korszpecifikus: a létminimum alatt élők között csaknem kétszer akkora a 70 év felettek aránya, mint az átlagos jövedelemmel rendelkező nyugdíjas családokban. Az átlagos jövedelműeknél 23, a szegények körében 38 százalék. Az idősebb nyugdíjasok lakásaira viszont általában az a jellemző, hogy azok minősége, komfortossága, nagysága a 20-30 évvel ezelőtti szinten maradt, amikor még aktív keresőként lehetőségük volt lakásaikra költönni. (Nyugdíjba vonulásuk óta inkább lakáshelyzetük további romlása tapasztalható, elsősorban annak állagát illetően.) Ez azonban nem a teljes nyugdíjas rétegre értendő, mert az átlagos szinten élő „fiatalabb” nyugdíjasok lakásának minősége az elmúlt 5-10 évben kedvezőbbre fordult.

S. P.-né

A STATISZTIKATÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLY XXVIII. VÁNDORÜLÉSE SZÉKESFEHÉRVÁROTT

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztika-történeti Szakosztálya 1991. október 9-én Székesfehérvárott tartotta újjáalakulása utáni első, fennállása óta sorrendben XXVIII. vándorülését, a Fejér Megyei Levéltár patinás tanács-termében.

Dr. Kupcsik József egyetemi tanár, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektor-helyettese, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke megnyitó szavaiban köszöntötte a résztvevőket, emlékeztetett a szakosztály eredményekben gazdag múltjára, a közelgő évfordulós megemlékezésekre: 1992-ben lesz 125 éves a magyar hivatalos statisztikai szolgálat, és közeledik a Magyar Statisztikai Társaság megalapításának 70. évfordulója.

A munkaülést megnyitó elnöki köszöntő után az első előadás Agrártörténet – Agrárpolitika címmel hangzott el. Az előadó *dr. Tóth Tibor* egyetemi tanár, a Földművelésügyi Minisztérium helyettes államtitkára bevezetőjében némi személyes hangú nosztalgiával szívesen emlékezett vissza az egykor volt vándorülésekre, mint gazdaságstatisztikai-agrártörténeti kutatási eredményeinek egyik első fórumára. Előadásában ezután másfélszáz esztendő gazdaságpolitikáinak agrárszempon-tú tanulságait foglalta össze. Véleménye szerint az 1867 utáni gazdaságpolitikán belül az agrár-fejlődés nagymértékben elősegítette az illeszkedést az európai, ezen belül a közép-európai iparosodottabb térségekhez. Ez az agrármodernizációt is magával hozó illeszkedés azonban a gazdasági katasztrófát jelentő trianoni döntés következtében szétesett. Nem kis részben az akkori nemzetközi körülmények következtében háttérbe szorultak a komparatív költségelnyökkel járó gazdasági kapcsolatokra való törekvések, és a nemzetgazdasági függetlenség elérésének vágya – szűklátókörűen – a gazdaság teljes ágazati kifejlesztését célzó autarkia-ra, önellátásra berendezkedő gazdaságpolitikát favorizálta. Ennek következményei, a piaci szempontokat figyelmen kívül hagyó etatista beavatkozások, a folyamatos erőforrás-veszteségek, az erőforrások belső arányeltolódásai napjainkig érzékelhetők.

Az előadó a máról szólva kifejtette, hogy mivel a magyar és általában a közép-európai agrártárság gazdasági pótlólagos erőforrások nélkül az alacsony megtérülési ráta miatt működésképtelenek, folyamatos külső erőforrás-bevonásokra van szükség. Ha ezeket a külső erőforrásokat a komplex gazdaságszerkezet fejlesztésére fordítjuk, és a Nyugaton válságba került ágazatokból kivont tőkét újra és újra az illeszkedésre kevésbé képes hazai iparba fektetjük, akkor abból rendre veszteséget termelünk, ráadásul növekszik a gazdaság pótlólagos tőkeigénye is. Az elmúlt évtizedek erre számos példával szolgáltak. Az erőforrástöbbleteket a térség sajátosságainak leginkább megfelelő élelmiszer-gazdaságba, a hozzá igazodó iparba és infrastruktúrába kellene befektetni.

Kapcsolódva korábbi – a regionális gazdaság- és társadalomföldrajzi, illetve az urbanizációt vizsgáló – kutatások megállapításaihoz, miszerint a regionális különbségek tartósak a magyar településszerkezetben, az előadó rámutatott a rurális térségek jellege megváltoztatásának keserves következményeire, az alacsony bérekkel legfeljebb bérrentábilis, de kevésbé profitorientált gazdaság megújításának elkerülhetetlen szükségességére.

A második előadó *dr. Dányi Dezső*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatója a két világháború közötti magyar statisztika nehézségeit, erőfeszítéseit és eredményeit tekintette át a trianoni békeszerződést követő és a harmincas évek válságos korszakában. Kiemelte, hogy a modern állami statisztika tevékenységét és színvonalát három tényező, a tudomány, a politika és a hierarchikusan szervezett apparátus kölcsönös egymásrahatása, együttműködése szabályozta. Ez a három tényező, az elemzett válságos években szerencsés módon megerősítette a magyar statisztika szerepét, súlyát és tekintélyét. Az 1929. évi statisztikai törvény, az Országos Statisztikai Tanács felállítása, a Központi Statisztikai Hivatal szervezetének megerősödése, a társadalmi és tudományos statisztikai szervezetek megalakulása felfrissítette és megteremtette az ország politikai és gazdasági irányításához

múlhatatlanul szükséges statisztikai tevékenység alapjait, kereteit. Ez a folyamat azonban nem volt zökkenőmentes. A gyáripari, vetésterületi, külkereskedelmi, ár- és pénzügyi ágazatok kétségtelen előrehaladását a társadalmi, szociális statisztika elmaradottsága kísérte, a mezőgazdasági statisztikai összeírás pedig több mint egy évtizedet késlekedett. Nem tagadható azonban, hogy a Fővárosi Statisztikai Hivatal szociográfiai jellegű statisztikai munkássága, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE, amely a *Széchenyi István* kezdeményezésére 1825-ben létrejött Első Lőtenyésztő Egyesületből alakult 1835-ben a földbirtokos gazdák érdekképviselői szerveként) üzemi számtartási statisztikája, a gazdaságkutató intézmények és más szervezetek európai szintű statisztikai tevékenysége hasznosan egészítette ki a Központi Statisztikai Hivatal erőfeszítéseit. Az előadó rövid áttekintését *Teleki Pál* gondolatával zárta, aki szerint a tudományos kutatásban a tévedés megbocsátható, de a politikus számára nyújtott statisztikai tájékoztatásban nem.

A harmadik előadást *dr. Kralovánszky Alán*, a Nemzeti Múzeum osztályvezetője és *dr. Éry Kinga*, a Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa közösen tartották. „A székesfehérvári királybazilika embertani leleteinek előkerülése – A feldolgozás kérdései” címmel a régészeti és

a történeti antropológia tudományának magyarországi kutatási eredményeit ismerhették meg a hallgatók. Az épületegyüttes történetének és funkciójának ismertetése után az előadók ismertették a korábbi kutatásokat. A székesfehérvári bazilika régészeti feltárásának megkezdése *Érdy János* nevéhez fűződik, miután 1848-ban csatornaásás során sírokra bukkantak. *Henszlmann Imre* akadémikus 1862 után közadakozásból több évtizeden át rendszeres kutatómunkát végzett. Újabb feltárás 1936–1937-ben *Lux Kálmán* vezetésével folyt. 1965 és 1972 között az előadók és munkatársaik végeztek ásatásokat e területen. Ekkor került elő a Szent István-sírhely és -kultusz hely a templom középvonalában, a királyi trónszék emelvénye, a kórus és a szószék alapozása, a Mátyás-sírkápolna újabb részletei. A legutóbbi kutatások különböző állomásait színes diapozitívekkel bemutató hatásos és rendkívül érdekes előadások, valamint az ezt követő helyszíni ismertetés a székesfehérvári XXVIII. vándorülést sokáig emlékezetessé tették.

Az ülés *dr. Faragó Tamásnak*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény igazgatójának, a Szakosztály elnökének zárásával ért véget.

Körmendi Gábor

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

JOHN KOMLOS:

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
MINT KÖZÖS PIAC

Maecenas Könyvkiadó. Budapest. 1990. 364 old.

Őszintén be kell vallanom, hogy a fenti címmel (Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században alcímmel) megjelent könyv¹ kritikai ismertetését igencsak vonakodva vállaltam el, több ok miatt. Először azért, mert lenyűgözött, bíráló szellemet megbénította *John Komlos* tengernyi statisztikai dokumentációja és forrásértékűnek tekinthető irodalmi referenciája. (Mindamellet nem vagyok meggyőződve arról, hogy a hazai történészek, statisztikusok és közgazdászok kritika nélkül elfogadják a szerző hosszú távú statisztikai adatsorait.) Másodszor azért, mert a szerző olyan határozott következtetésekre jut, amelyeket vagy jó száz éve szenvedélyesen vitatnak, és bizonyos, hogy még hosszú ideig vitatni is fognak. Nem tartom ugyanis valószínűnek, hogy a hazai tudósok, sőt a (gazdaság-

politikusok Komlos könyvével lezártnak tekintenek ezt az „örökzöld” vitát.

Miről is van szó tulajdonképpen? Nem kevesebről, mint arról, hogy a kiváló szerző szerint a jobbágyfelszabadítás (végső soron az 1848–49-es szabadságharc) és az osztrák–magyar vámunió (végül is a kiegyezés) valójában csupán „... inkább a véletlen, semmint történelmi szükségszerűség kategóriájába tartozik.” (29. old.) Komlos lényegében egész könyvével azt igyekszik bizonyítani, hogy mindkét reform csak minimális mértékben járult hozzá a magyar gazdaság növekedéséhez, mert azt sokkal inkább a piac (a világpiac, az osztrák piac) fejlődése segítette elő. Komlos könyve Bevezetésének vége felé álláspontját így fogalmazza meg: „Vizsgálódásaim odavezettek, hogy a gazdaság hatásait a személytelen piacmechanizmus terminusaival fogalmazzam meg; valóban, a piacnak megvan a maga logikája és lendülete, és ez biztosítja az alapos megfontolások létrejöttét, és ez óv meg attól, hogy torz képet rajzoljunk. Ezért összpontosítottam azokra a piaci folyamatokra, amelyek a fejlődés legfontosabb paramétereit határozzák meg. Hiszen ezek során névtelen autonóm tényezők milliói hatottak egymásra. Ilyen az emberi és fizikai tökefelhalmozás, a termelékenység és megta-

¹ A könyv eredeti címe: *The Habsburg Monarchy as a Custom Union. Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century.* (Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 1983. 347 old.) Ford.: *dr. Jász István*

múlhatatlanul szükséges statisztikai tevékenység alapjait, kereteit. Ez a folyamat azonban nem volt zökkenőmentes. A gyáripari, vetésterületi, külkereskedelmi, ár- és pénzügyi ágazatok kétségtelen előrehaladását a társadalmi, szociális statisztika elmaradottsága kísérte, a mezőgazdasági statisztikai összeírás pedig több mint egy évtizedet késlekedett. Nem tagadható azonban, hogy a Fővárosi Statisztikai Hivatal szociográfiai jellegű statisztikai munkássága, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE, amely a *Széchenyi István* kezdeményezésére 1825-ben létrejött Első Lőtegyező Egyesületből alakult 1835-ben a földbirtokos gazdák érdekképviselői szerveként) üzemi számtartási statisztikája, a gazdaságkutató intézmények és más szervezetek európai szintű statisztikai tevékenysége hasznosan egészítette ki a Központi Statisztikai Hivatal erőfeszítéseit. Az előadó rövid áttekintését *Teleki Pál* gondolatával zárta, aki szerint a tudományos kutatásban a tévedés megbocsátható, de a politikus számára nyújtott statisztikai tájékoztatásban nem.

A harmadik előadást *dr. Kralovánszky Alán*, a Nemzeti Múzeum osztályvezetője és *dr. Éry Kinga*, a Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa közösen tartották. „A székesfehérvári királybazilika embertani leleteinek előkerülése – A feldolgozás kérdései” címmel a régészeti és

a történeti antropológia tudományának magyarországi kutatási eredményeit ismerhették meg a hallgatók. Az épületegyüttes történetének és funkciójának ismertetése után az előadók ismertették a korábbi kutatásokat. A székesfehérvári bazilika régészeti feltárásának megkezdése *Érdy János* nevéhez fűződik, miután 1848-ban csatornaásás során sírokra bukkantak. *Henszlmann Imre* akadémikus 1862 után közadakozásból több évtizeden át rendszeres kutatómunkát végzett. Újabb feltárás 1936–1937-ben *Lux Kálmán* vezetésével folyt. 1965 és 1972 között az előadók és munkatársaik végeztek ásatásokat e területen. Ekkor került elő a Szent István-sírhely és -kultusz hely a templom középvonalában, a királyi trónszék emelvénye, a kórus és a szószék alapozása, a Mátyás-sírkápolna újabb részletei. A legutóbbi kutatások különböző állomásait színes diapozitívekkel bemutató hatásos és rendkívül érdekes előadások, valamint az ezt követő helyszíni ismertetés a székesfehérvári XXVIII. vándorülést sokáig emlékezetessé tették.

Az ülés *dr. Faragó Tamásnak*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény igazgatójának, a Szakosztály elnökének zárásával ért véget.

Körmendi Gábor

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

JOHN KOMLOS:

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
MINT KÖZÖS PIAC

Maecenas Könyvkiadó. Budapest. 1990. 364 old.

Őszintén be kell vallanom, hogy a fenti címmel (Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században alcímmel) megjelent könyv¹ kritikai ismertetését igencsak vonakodva vállaltam el, több ok miatt. Először azért, mert lenyűgözött, bíráló szellemet megbénította *John Komlos* tengernyi statisztikai dokumentációja és forrásértékűnek tekinthető irodalmi referenciája. (Mindamellet nem vagyok meggyőződve arról, hogy a hazai történészek, statisztikusok és közgazdászok kritika nélkül elfogadják a szerző hosszú távú statisztikai adatsorait.) Másodszor azért, mert a szerző olyan határozott következtetésekre jut, amelyeket vagy jó száz éve szenvedélyesen vitatnak, és bizonyos, hogy még hosszú ideig vitatni is fognak. Nem tartom ugyanis valószínűnek, hogy a hazai tudósok, sőt a (gazdaság-

politikusok Komlos könyvével lezártnak tekintenek ezt az „örökzöld” vitát.

Miről is van szó tulajdonképpen? Nem kevesebről, mint arról, hogy a kiváló szerző szerint a jobbágyfelszabadítás (végső soron az 1848–49-es szabadságharc) és az osztrák–magyar vámunió (végül is a kiegyezés) valójában csupán „... inkább a véletlen, semmint történelmi szükségszerűség kategóriájába tartozik.” (29. old.) Komlos lényegében egész könyvével azt igyekszik bizonyítani, hogy mindkét reform csak minimális mértékben járult hozzá a magyar gazdaság növekedéséhez, mert azt sokkal inkább a piac (a világpiac, az osztrák piac) fejlődése segítette elő. Komlos könyve Bevezetésének vége felé álláspontját így fogalmazza meg: „Vizsgálódásaim odavezettek, hogy a gazdaság hatásait a személytelen piacmechanizmus terminusaival fogalmazzam meg; valóban, a piacnak megvan a maga logikája és lendülete, és ez biztosítja az alapos megfontolások létrejöttét, és ez óv meg attól, hogy torz képet rajzoljunk. Ezért összpontosítottam azokra a piaci folyamatokra, amelyek a fejlődés legfontosabb paramétereit határozzák meg. Hiszen ezek során névtelen autonóm tényezők milliói hatottak egymásra. Ilyen az emberi és fizikai tökefelhalmozás, a termelékenység és megta-

¹ A könyv eredeti címe: *The Habsburg Monarchy as a Custom Union. Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century.* (Princeton University Press. Princeton. New Jersey. 1983. 347 old.) Ford.: *dr. Jász István*

karitási ráta és így tovább. Röviden: én a gazdaság növekedésének motorját nem a kormánypolitikában, hanem a piaci erők egymásrahatásában találtam meg.” (25. old.)

A vámunió szerepének megítéléséről a szerző számos, egymásnak ellentmondó nézetet idéz már a Bevezetésben, de a későbbiek során is. Nem volna ildomos e nézetek képviselőit itt sorra venni. A két eléggé ismert véglet azonban nem árt összefoglalni. Az egyik véglet szerint Ausztria a vámunióval „... Magyarországot gyarmati, illetve félgymati helyzetbe kényszerítette”. (9. old.) Mások viszont igen pozitívan nyilatkoztak a század közepi reformokról, mert arra a következtetésre jutottak, „... hogy az 1850-es évek exportnövekedése nagy részben a vámunió megalakulásának volt köszönhető”. (8. old.)

Az eddigiekkel talán kellően meg tudom indokolni aggodalmamat, hogy a könyvről miért nem tudok illően objektív ismertetést adni; az az érzésem ugyanis, hogy a szerző az arany középútban találta meg az igazságot. Nem csatlakozik egyik véglethez sem, de „politikaszemleges”, „piacorientált” meggyőződését még egy gazdaságstatisztikus számára is megdöbbentő mennyiségű adathalmazzal és forrással bizonyítja. A hivatkozott nagytömegű forrásból az is kiolvasható, hogy a témával még napjainkban is igen sokan foglalkoznak Magyarországon és külföldön egyaránt. A csatolt Bibliográfia jó kétszáz forrásmunkát sorol fel, köztük több tucat amerikai, német és természetesen osztrák kutató munkáját.

Az ismertetés bevezetőjéhez tartozik még e sorok szerzőjének az a személyes megjegyzése is, hogy nem véletlen Komlos könyvének 1990. évi magyarországi megjelenése. 1989–1990 óta az elmúlt négy évtized történelmének radikális átértékelése zajlik. 1990–1991-ben jó néhányan már a két világháború közötti keresztény kurzust, a Horthy-rendszert, sőt a második világháborút is szeretnék átértékelni. Úgy érzem, hogy Komlosnak az Egyesült Államokban, 1983-ban megjelent könyve azért jelenhetett meg nálunk éppen 1990-ben, mert most már egyesek (sokan?) azt gondolják, hogy a dualizmust, sőt a szabadságharcot is át kell (lehet) értékelni: „Hogy ez a változás Ausztria–Magyarország területén éppen egy erőszakos forradalom nyomán következett be, amely mintegy 100 000 ember életébe került – szerintem (írja Komlos) ez inkább a véletlen, semmint a történelmi szükségszerűség kategóriájába tartozik.” (29. old.)

A tanulmány a huszonhat oldalas Bevezetést követő öt fejezetben igyekszik bizonyítani a szerző koncepcióját:

1. fejezet: a két reform (a jobbágyfelszabadítás és a vámunió) hatása a gazdasági növekedésre;

2–3–4. fejezetek: az osztrák–magyar gazdasági növekedés elemzése és összehasonlítása,

5. fejezet: Végkövetkeztetés.

A fejezeteken kívül öt Függelék tartalmazza a két reform számokban kifejezhető hatását és az osztrák–magyar ipari és mezőgazdasági termelés alakulásának hosszú távú adatsorait. Ezt követi a már hivatkozott Bibliográfia, a Tárgy- és névmutató, az Ábrák jegyzéke és a Táblázatok jegyzéke.

Az 1. fejezet a XIX. század közepi reformokat elemzi. A szerző a fejezet elején megismétli kiinduló álláspontját: „... számításokkal lehet bizonyítani, hogy ezek a reformok... nem voltak elégségesek a fejlődés komolyabb előmozdítására vagy növelésére.” (27–28. old.) És hozzá is teszi, hogy „Voltaképpen a két következő fejezetben nem is próbálok mást, mint ha lehet, határozottabb módon cáfolni² ezt a fenti állítást.” (28. old.) A szerző szerint ez a gondolat nem új a történettudományban. Igaz ugyan, hogy „Sokan pejoratívan emlegetik ezt a kapcsolatot (ti. az osztrák–magyar vámuniót – *Ny. A.*). Olyan eszköznek tekintik, mint amellyel az osztrák udvar Magyarországot gyarmati sorba kényszerítette. Ezek a kritikusok, úgy látszik, megfeledkeznek egy fontos történelmi tanulásgról: „... némely gyarmat jól járt egy másik állam védőgyűrűjével.” (31. old.)

A számítások szerint mindkét ország valamiképpen nyert a vámunió, de Magyarország hajszálnyival többet, mint Ausztria. „Mindennek alapján a Függelék A számításai azt bizonyítják – olvashatjuk a 42. oldalon –, hogy a vámhatárok eltörlése képessé tette a magyar gazdaságot arra, hogy legalább kétmillió forinttal nagyobb értékű árut és szolgáltatást produkáljon, mint 1850 előtt. Ha a század közepén mért, körülbelül 460 millió forintos bruttó nemzeti termékkel hasonlítjuk össze, ez 1,5 százalékos nettó növekedést jelenthetne, ami minimális mennyiségnek számít. Ausztria társadalmi megtakarítása körülbelül 8,1 millió forint volt, amelyet, ha körülbelül 1 milliárd forintnyi bruttó nemzeti termékkel hasonlítunk össze, az összesített eredmény szempontjából kevesebb mint 1 százalékot jelent.” A számítás alapja az a dokumentum, amely szerint az Ausztriába irányuló magyar export után 10,6 százalékos, a Magyarországra irányuló osztrák kivitel után pedig csak 3,1 százalékos vámot (vámköltséget) számoltak fel.

Hasonlóan vélekedik a szerző saját számításai alapján (Függelék B) a jobbágyfelszabadítás hatásáról is. „Ha valaki ezt a megnövekedett termelésítőanyag-összeget (ti. a jobbágyfelszabadítás gazdasági hatását — *Ny. A.*) a befektetés—eredmény viszonytal veti össze, arra az eredményre jut, hogy a nyereség aránya 1 vagy 2 százalékos nagyságrend körül mozog, még a

² A magyar fordítás „cáfolni” igéje pontatlan, helyesebb a „bizonyítani”. Az eredeti szöveg a következő: „In fact, in the subsequent two chapters I take on this content with even greater determination and show that the performance of the economy prior to the mid-century reforms is indistinguishable from the performance that obtained thereafter.”

legnagyobb vonalúbb számolási bűvészműtávkönyvekkel is.” (51. old.) A fejezet végén a szerző ismét levonja a már ismert következtetését, nevezetesen azt, hogy „... a növekedési modell és ráta 1848 reformjaitól teljesen függetlenül alakult.” (54. old.)

„Az osztrák–magyar mezőgazdasági fejlődés az 1870-es évekig” című 2. fejezet is azzal kezdődik, hogy „... a század közepén életbe léptetett reformok nem gyakoroltak nagyon jelentős befolyást a Monarchia gazdasági fejlődésére.” (55. old.) Ezt illusztrálóan írja: „Magyarország mezőgazdasági ágazatának fejlődését nem a század közepén törvénybe iktatott reformok, hanem az osztrák iparosítás üteme határozhatta meg.” És tovább: „... a reformoknak – az irodalomban uralkodó véleményekkel ellentétben – nem köszönhetek lényegesebb nyereséget a valóságban.” (56. old.) A szerző, alátámasztásul, a lábjegyzetekben csokorba köti „az irodalomban uralkodó vélemények” egy részét. Csaknem egy tucat jó nevű, főleg ma is élő és elismert magyar tudósra hivatkozik. A források és a példák tömegével a szerző azt bizonyítja, hogy a magyar mezőgazdaság termelése és exportja a XIX. század első felében (de még az 1700-as évek végén is) lényegében ugyanolyan ütemben nőtt, mint a század közepi reformok után. (A szerző például a 88. oldalon a juhnyíró ollók importjának 1845 után bekövetkezett csökkenéséből arra következtet, hogy a hazai gyapjúfogyasztás nem lendülhetett fel.) Ebből ismét a már ismert következtetést vonja le: „Magyarországon a növekedési rátákat 1850 előtt és után valójában megkülönböztethetetlennek találtuk. Éppen ezért a jobbágyfelszabadítás és a vámterület növelésének gazdasági jelentősége komolyan kétségessé vált; ezek a tényezők nem bizonyultak sem szükséges, sem pedig elégséges feltételnek ahhoz, hogy a vidék (az eredetiben country) képe megváltozzon.” (91. old.)

A fejezet végén a szerző feloldja az általa sokszorosan illusztrált ellentmondást, nevezetesen azt, hogy a magyar mezőgazdaság fellendülésének kezdete inkább a reformok előtti időszakra tehető. Ezt a magyar mezőgazdasági termékek, főleg a gabona és a hús iránti osztrák kereslet általános növekedésével indokolja, amit a szerző a 3. fejezetben részletesen is elemez.

A 3. fejezet címe: „A modern gazdasági növekedés kezdetei Ausztriában”. A vonatkozó statisztikai adatok és forrásmunkák igazolni látszanak a szerző állítását, miszerint „... nem hagynak kétséget afelől, hogy a protoindusztrializáció Ausztriában és Csehország területén a 18. század második felében a legjobb úton haladt”. (96. old.) „Összegezve: Ausztria az intenzív iparosítás kezdetén, 1825 körül nem nagyon maradt el Nyugat-Európa vagy az Egyesült Államok mögött.” (113. old.) „Szemben Czoernig véleményével, az 1847-es Ausztria gazdasági szférája lényeges vonásokban tért el az 1815-ös Ausztriáétól. Végrehajtották az át-

menetet a piacgazdaság felé a legtöbb területen, az iparban a gyárak rendszere kezdett uralkodóvá válni, még ha a korszak eddigi tanulmányozóinak ez el is kerülte a figyelmét.” (114. old.)

A 4. fejezet feltehetően nagyobb érdeklődést vált ki az olvasóból, mint az előzők. Címe ugyanis: „Iparosítás Magyarországon”. Ezt a legnagyobb fejezetet a szerző öt alfejezetre osztotta. Éspedig: A növekedés modellje – A malomipar – Az állam szerepe – Külföldi tőke a magyar gazdaságban – Magyarország ipari teljesítményének felmérése.

A magyar iparosítási modell leírásánál a szerző ismételen előrebocsátja, hogy: „Le lehet vonni tehát azt a következtetést, hogy a 19. században a gazdaságnak a politikai eseményektől (egyebek mellett a jobbágyfelszabadítástól és a vámuniótól – Ny. A.) függetlenül megvolt a maga dinamikája.” (116. old.) Ehhez a prekonceptióhoz csatlakozik az a megállapítás is, „... mely szerint a magyar gazdaság kevésbé hatékonyan tudott volna működni, ha nem jut el akadálytalanul a bécsi piacra.” (117. old.) Itt e sorok írója egy pillanatra elmereng azon, hogy melyik Komlosnak adjon igazat: az 1. fejezet szerzőjének, aki szerint a vámunióknak marginális szerepe volt a magyar gazdaság fejlődésében, vagy a 4. fejezet szerzőjének, aki szerint viszont a magyar gazdaság azért tudott kiemelkedően hatékonyan működni, mert a vámunió tagja volt... Még az eredeti kiadás fülszövege is kiemeli azt, amit Komlos itt is hangsúlyoz: „Következésképpen a két ország közötti gazdasági kötelékek alapján véve kevésbé voltak jótékony hatásúak Ausztriára nézve, sőt a tőkekivitel esetében még hátrányosak is voltak számára.” (117. old.) Mindamellet azonban, az ipar gyors növekedése ellenére, az első világháborút megelőző jó fél évszázad alatt, Magyarország mezőgazdasági ország maradt. Ezt a szerző azzal is bizonyítja, hogy „A század közepén az ipar mindössze 8 százalékkal járult hozzá a nemzeti termékhez, de 1913-ra a részesedése már közel járt a 25 százalékhoz.” (117. old.) Elmaradottságunk Ausztriához képest mérséklődött ugyan, de Magyarország gyáripari termelése az első világháború idején is csak mintegy 30 százaléka volt az osztrákénak. Ez az arány azonban 1841-ben még csak 16 százalék volt.

A magyar ipar viszonylag gyors ütemű fejlődését Komlos kissé lebecsüli: „Mindez önmagában aligha számít különlegességnek – írja róla –, hiszen Magyarország sokkal alacsonyabb színtről lépett ebbe a korszakba, mint Ausztria...” (118. old.) Eszerint azonban ugyanezt lehet elmondani a reformok előtti „viszonylag gyors” ütemre is, mert akkor a szint még alacsonyabb volt. Az adatok azonban egyébként sem bizonyítják egyértelműen a szerző korábbi koncepcióját, mert saját megállapítása szerint is Magyarországon „A gyáripar az 1850-es évek

során némiképp gyorsabban fejlődhetett az egész Monarchiában folytatott vasútépítések jóvoltából.” (120. old.) És ezen belül, ahogy a közölt tábla is mutatja (123. old.), a magyar vas- és fémipar is.

Ezt követően Komlos vitába száll a magyar tudósokkal, akik „... ragaszkodnak ahhoz a véleményükhöz, hogy az 1867 és 1873 közötti éveket az intenzív iparosítás éveinek tekintsék”. (127. old.) Véleménye szerint ez csak részizgazság, mert ezekre az évekre inkább az 1870-es nagy világválság a jellemző és kevésbé a fellendülés. Mindamellet a szerző is elismeri, hogy ekkor a válság ellenére rendkívül megélenkült a reál- és a pénzsféra infrastruktúrájának a kiépítése. Miért tartja ezt a vitát Komlos fontosnak? Szerintem egyszerűen azért, mert ezzel is azt akarja bizonyítani, hogy a gazdaság fellendülésében alig van, vagy egyáltalán nincs szerepe a politikának, a (gazdaság-) politikai reformoknak, jelen esetben a kiegyezésnek.

A nagy válság Ausztriában hosszan elhúzódott – Komlos szerint majdnem a század végéig –, és ugyanakkor Magyarországon magasra csapott az első széles körű iparosítás hulláma. Ez a „magas hullám” az 1873 és 1883 közötti években azt jelentette, hogy az ipari termelés hozzáadott értéke 5,5 százalékkal, az 1883 és 1896 közötti években pedig 3,6 százalékkal nőtt. Ugyanezen időszakban az osztrák ipari termelés növekedése alig érte el az évi 2 százalékot. Az 1896 és 1906 közötti ciklusban fordult a kocka: a magyar ipari termelés növekedése csak 2 százalékos volt, az osztrák iparé viszont 4 százalékos. Ezt követően a két ország ipari termelésének növekedési üteme megint átváltott. Ausztria és Magyarország ipari termelésének ezt a sajátos ciklikusságát, ha úgy tetszik modelljét, Komlos az osztrák tőkeáramlással hozza összefüggésbe, amely mindig akkor tetőzött Magyarországon, amikor Ausztriában gazdasági válság vagy pangás volt. De ennek részleteiről majd később lesz szó.

A malomiparról szóló alfejezet lényegét az alábbi két gondolat jól összefoglalja. „Az első világháborúig Magyarország legfontosabb iparága (és exportágazata —Ny. A.) az élelmiszeripar volt.” (136. old.) Azaz a malomipar modernizációja, termelésének és exportjának alakulása tükörképe a magyar ipar korabeli fejlődésének. „... az ipari termelést mutató (4.19. táblázat) ebben az időszakban ugyanazt a fejlődési modellt mutatja, mint a malomipar.” (148. old.)

Izgalmasabb a következő alfejezet, amely az állam szerepét elemzi. E témában az volt a magyar történettudomány szinte évszázados álláspontja (úgy tudom, némiképp még most is az), hogy – különösen a dualizmus korában – az államnak meghatározó szerepe volt a gazdaság fejlődésében. A szerző szerint „... a kormány költségvetési politikája jól korrelál az ipari termelés mutatójával. A 70-es és 80-as években a

külföldi működőtőke becsalogatására irányuló kormánypolitika a külföldiek vállára helyezte át az adósságterheket, és így szabad út nyílt az állam aktív fiskális politikája számára, ami által a magánszektor nem fojtogatta a túladóztatás.” (158. old.) Ezzel szemben a szerző az államnak tulajdonított szerepet meglehetősen mérsékeli, mondván: „A valóság az, hogy az állami támogatások rendszere soha nem volt elég jelentős ahhoz, hogy fontos szerepet játszhasson Magyarország iparosítása terén.” (159. old.)

Az állam szerepére vonatkozó példákat, támogatási formációkat akár a mai gazdaságpolitikának is ajánlani lehetne, amelyek közül „... az első támogatásforma az emberi tőkébe való befektetés volt a 20. századig a legnagyobb.” (159. old.) Az állam „Gazdasági csodát nem tudott létrehozni – foglalja össze Komlos –, de olyan kedvező légkört igen, amelyben az egyéni vállalkozók szívesen vállaltak kockázatot.” (163. old.) Mindamellet az állam szerepét elemző alfejezet végén Komlos újra kifejezi kétségét az állam pozitív szerepéről, véleménye szerint például az infrastruktúrában „Ahogy segítettek a gazdaságon, úgy ártottak is neki.” (166. old.)

Ugyancsak érdekes alfejezet a külföldi tőke szerepének elemzése a magyar gazdaságban. Erről is sok a vita a magyar tudósok között. Vannak, akik eltúlozzák, ismét mások mérsékeltnek tekintik. Komlos a külföldi, első sorban az osztrák tőkét olyannak ítéli, amely alapvetően lehetővé tette a magyar gazdaság fellendülését. Ezt bizonyítja a következő gondolat (a 167. oldalról): „... az értékpapíroknak kevesebb mint az egynegyede volt magyar kézben, a kormány valójában a napi tevékenységét, iparfejlesztő programját és annak beruházásait, az általános szociális költségeket külföldi, első sorban osztrák alapokból finanszírozza.” „... Magyarország iparosodási képessége nagymértékben annak volt köszönhető, hogy akadálytalanul bejutott az osztrák tőkepiacra, amely az adott lélektani környezetben, az 1873 utáni visszaesést követően a magyar államkötvényeket nagyon vonzóan találta.”

Komlos a sok forrás közül kiemeli *Fellner Frigyes*: „Die Zahlungsbilanz”, „Die Währungsreform in Ungarn...” és a „Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns” című tanulmányait. Fellner nagy alaposággal törekszik a nemzeti vagyon „kipuhatolására”. A dokumentációk szerint a magyar államkölcson a kiegyezéskor még elhanyagolható mértékű volt, de 1913-ban már meghaladta a 7 milliárd koronát, amely több volt, mint az akkori nemzeti jövedelem. (Ez az arány lényegében mai eladósodásunkkal azonos.)

Érdekes még arra is felhívni a figyelmet, hogy a szerző több oldalon keresztül foglalkozik a Magyarország számára végső soron kedvezően alakuló külkereskedelmi cserearányral, amely – sok más tényező mellett – egyike lehe-

tett a külföldi tőke becsalogatásának. Az 1890-es évek közepétől azonban meredeken csökkennek az osztrák tőkeberuházások, és megélnék a vámkülföldi nyugat-európai befektetések Magyarországon.

Az alfejezetet a szerző a következő ismétléssel foglalja össze: „Ahogy 1828-ban a magyar gabona iránt megnövekedett kereslet alapvető volt Magyarország mezőgazdasági fejlődése szempontjából, egy fél évszázaddal később az osztrák tőkebeáramlás volt az az alapvető ösztönzés, amely Magyarországot elvezette az iparosítás kezdeteihez. Az osztrák tőkepiachoz fűződő szoros kapcsolat, amely a gazdasági és politikai unión nyugodott, tehát a magyar gazdaság fejlődésének alapvető tényezője volt.” (211. old.) Ez utóbbi állítás a szerző öngólja, ugyanis az előzők során óriási apparátussal éppen azt igyekezett bizonyítani, hogy az uniónak marginális szerepe volt a magyar gazdasági fejlődésben.

A fejezet utolsó részében a szerző összefoglalja a magyarországi iparosítás XIX. század végi eredményeit. Számításai szerint 1870 és 1913 között a magyar ipar növekedési üteme (3,8%) meghaladta több nyugat-európai országot. Ezt a tényt – kicsit megint önmagának elmentmondva – a szerző a következőkkel indokolja: „Újra megismételhetnénk azt a tényt, hogy önmagában az akadálytalan bejutás az osztrák tőkepiacra nem lett volna elégséges a gazdaság mozgásba lendítésére. Katalizátorként a magyar kormány tevékenységére is szükség volt, hiszen más gazdasági egységnek nem volt elegendő hitele ahhoz, hogy olyan nagyságrendben bocsásson ki forrásokat, amelyek prohibítív ügyleti költségek nélkül tudták volna végrehajtani a tőkeátvitelt. Végül, éppen ezért, a szerencsés állami beavatkozások és a közös piac meglétének kombinációja gyakorolt jótékony hatást Magyarország iparára.” (212. old.)

Ezt olvasva valóban zavarban vagyok, hogy végül is mit akar Komlos mondani? A fentiekből ugyanis elég egyértelmű az állam és a „közös piac” meghatározó szerepe. Éppen az, amit az előzők során oly sokszor kétségbe vont. Ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a hozzáadott érték alapján való növekedési számítások (következésképpen az ebből levont megállapítások) nem többek, mint tudományos becslések. Fel is sorolja, hogy a különböző szerzők milyen eltérő eredményekre jutottak. Ezek: 5,2 százalék (*Hanák Péter*), 6,2, illetve 5,1 százalék (*Berend Iván-Ránki György*), 6 százalék (*Berend Iván és Szuhay Miklós*), 4,2 százalék (*Katus László*). Ezek a növekedési ütemek azonban a szerző szerint mind „felfelé elfogultak”.

A fejezetet Komlos a következőkkel zárja: „... az osztrák kapcsolat létezése nélkül a magyar gazdaság kétségtelenül sokkal visszamaradottabb lett volna, mint valójában, és évtizedekkel később kezdett volna el korszerűsödni. Így az, hogy korlátozás nélkül el lehetett jutni

az osztrák piacra, a Magyar Királyság akkori lakosai számára jelentős előnyökkel járt, bár e kapcsolat következtében csodák nem történtek.” (218. old.)

Mindezek ellenére a Végkövetkeztetés című fejezet sokadszor elmondja azt a szerző által radikálisan újszerűnek minősített koncepciót, mely szerint sem az 1848-as forradalom hatására életbe léptetett jogi és intézményi reformok (például a jobbágyfelszabadítás), sem pedig az 1850 utáni vámunió (az osztrák–magyar „közös piac”) nem hozott olyan korszakalkotó változásokat, mint ahogyan azokat a történészek eddig interpretálták. „Annak pedig, hogy ebben az időben Ausztria kizsákmányolta volna Magyarországot, semmilyen bizonyítékát nem találtam.” (220. old.) Sőt a kizsákmányolás helyett „... az osztrák gazdasághoz fűződő különleges kapcsolat jóvoltából a magyar gazdaság komoly előnyökre tehetett szert.” (224. old.) – írja a szerző. Sejtésem szerint viszont ez a „különleges kapcsolat”, éppen a „közös piac” volt, amely biztosította Magyarország számára ezeket a „komoly előnyöket”. És ezt a szerző általános érvényűnek is tekinti: „Az általános modell alapján egy kisebb, különösen egy földrajzilag nem megfelelő helyzetű, Magyarországhoz hasonló gazdaság többet nyer az ilyen kapcsolatból, mint egy nagyobb, fejlettebb gazdaság.” (224–225. old.) De ez megint ismétlés, mert a szerző a Bevezetésben erről így ír: „Egy viszonylag elmaradott gazdaság egy haladóbbal kötött házasságból mindig több hasznot húzhat, ameddig ez nem kényszerházasság...” (22–23. old.). E gondolathoz tartozó lábjegyzetében a szerző kicsit vissza is táncolt ettől az általánosítástól, miszerint ezt „Nem szabad úgy felfogni, mintha én Prebish tézisét szellemi szemétdombra hajítanám.” (23. old.) Pesten erre azt mondják: no comment...

A kételkedő kritikus vagy kritikusan kételkedő megjegyzések ellenére e sorok szerzője Komlos könyvét valóban korszakváltó műnek tekinti. Elsősorban természetesen azért, mert a korszak olyan átfogó makrogazdasági történetét adja az olvasó kezébe, amely a maga nemében hiánypótló. Ez alól – tudomásom szerint – kivétel *Katus László*: „Economic Growth in Hungary during the Age of Dualism 1867–1913 — A Quantitative Analysis” (megjelent: *Social Economic Research on the History of East-Central Europe*. Szerk.: *Ervin Pamlényi*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 35–127. old.) című munkája. Jómagam – mint ez ismertetésemből kiderülhetett – inkább a címmel értek egyet, semmint a szerző prekoncepciójával. Nevezetesen azzal, hogy az osztrák–magyar „közös piac” jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon megindulhatott a gazdasági fellendülés, a rostow-i „take off”.

Külön kell említést tennünk a függelékekről. A Függelék A és B-ben a szerző bemutatja: hogyan számította ki a vámunióból és a job-

bágyfelszabadításból származó előnyöket, a nyereséget. Nem szeretnék belebonyolódni a matematikai képletek, termelési függvények ismertetésébe, különösen pedig kritikájába. Nem azért, mert alig értek hozzá, inkább azért, mert az eredmények önmagukban olyan marginálisak, amelyekkel nem érdemes vitatkozni, különösen, ha e sorok szerzője – egyebek mellett – „tudatlanságunk koefficiense” alapján hajlik arra, hogy a matematikával, az ökonometriával (a politikai aritmetikával) is mindent és mindenek az ellenkezőjét be lehet bizonyítani. Csakúgy, mint a statisztikával, amire példát éppen a Függelék C nyújt. Itt a szerző az osztrák gazdasági növekedés majd másfél évszázados ütemének becsléseit mutatja be. Az egyik számítás szerint az egy főre jutó nemzeti termék reálnövekedése a vizsgált időszakban évi 0,79 százalék, egy másik becslés szerint ugyanez csaknem kétszer annyi: 1,51 százalék volt. Ha viszont ezt kivetítjük az egész időszakra, akkor a differencia már sokszoros lesz.

Forrásértékűnek tekinthető azonban a Függelék D, amely a magyar mezőgazdaság 1870 és 1913 közötti termelésének összetevőiről és alakulásáról közöl évenkénti adatokat. A szerző 38 termék termelési statisztikáját számítja át 1913. évi árakra, majd a Fellner szerinti hozzáadott érték aránya (93%) alapján számítja ki a mezőgazdasági termelés mutatóját. A 24 oldalas táblázatos anyaggal kapcsolatban azonban több kifogásom is van. Először is itt forrásként Komlos a Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal statisztikai évkönyveit jelöli meg, amelyek azonban nincsenek a Bibliográfiában feltüntetve. Azután csak a terményeket (zöldpaprika kivételével!) tekinti a szerző „mezőgazdasági termelésnek”. Az állattenyésztés termelési értékét nem veszi figyelembe. (Talán azért, mert az „másodlagos” termék?) És végül: a bruttó termelésből változatlan arány alapján számít hozzáadott értéket. Bizonyos pedig, hogy a vizsgált időszak alatt ez az arány jelentősen változott. És egyébként is: változatlan koefficiens alapján nincs értelme a hozzáadott érték számításának, mert annak indexe ugyanannyi, mint a bruttó termelési érték alapján számított növekedési mutató. Mindenesetre becsülendő, hogy munkája révén ilyen hosszú távú mezőgazdasági termelési sorok, indexek állnak rendelkezésre.

Ugyanígy becsülendő a Függelék E részébe fektetett hatalmas munka is, amelynek végeredménye Magyarország ipari termelése 1830–1913. évi hozzáadott értékének indexe. A szerző itt is fukarkodik a források megjelölésével, de példát mutat arra, hogy néhány alapvető bányászati és ipari termék termelési adatai és több másodlagos „termelési” statisztika (például vasúthálózat, gördülő állomány, lakásépítés, valamint különböző pénzügyi mutatók) segítségével hogyan lehet makrogazdasági mutatókat becsülni-számítani, még ha azok nem többek, mint „tudományos találgatások”. Más kérdés, hogy mindezt a magyar szaktudomány és a hivatalos statisztika mennyire tekinti forrásértékű dokumentációnak. És persze még az is vitatható (hiszen ez külön kutatási témakör), hogy az ilyen szekuláris adatsoroknak – még ha dokumentálhatók is – mi a mondanivalójuk. Lehet-e egy-két vagy néhány tized százalékpontnyi különbségekből messzemenő következtetéseket levonni?

Végére hagytam azt az elismerést, hogy a könyv magyarul is megjelent. Ugyanakkor azt sem hallgathatom el, hogy a magyar kiadás minden tekintetben „alulmúlja” az eredetit akár a papír és a kötés minőségét, a nyomdatechnikát, és ami fontosabb, a szerkesztés szakszerűségének színvonalát illetően. Amint erre már utaltam, a fordítás pedig enyhén szólva pongyola, amatőr munka. Ez talán az idézetek nyelvezetéből is kitűnik. Igaz, a hivatkozások pontatlanságáért némileg az eredeti mű is hibás, amit azonban a szakmai ellenőrnek, szerkesztőnek észre kellett volna vennie.

A magyar kutatók, sőt az érdeklődő értelmiségiek számára is John Komlos ismert (Az osztrák–magyar „közös piac” gazdasági fejlődése című tanulmánya például a *Valóság* 1983. évi 5. számában megjelent) és elismert tudós közgazdász (?) – statisztikus (?) – történész (?). A Princetoni Egyetem pedig, amelynek kiadója a könyvet publikálta, azon néhány „borostyánkoszorús” egyetem (ivyleague colleges) közé tartozik, amelyek színvonala közismerten világhírű. Úgy tűnik, hogy a Maecenas Könyvkiadó nemcsak ezeket a tényeket, hanem a könyvkiadással szemben támasztott minimális követelmények egész sorát is figyelmen kívül hagyta.

Dr. Nyilas András

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséretetek. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Bánszegi Katalint*, a KSH Igazgatási és Jogi osztályának vezetőjét, *Dietz Gusztávné dr.-t*, a Belügyminisztérium Választási Iroda osztályvezetőjét és *dr. Strauber Jó-*

zsefet, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyészét a statisztikáról szóló törvény és a végrehajtási kormányrendelet-tervezet elkészítésében végzett kiemelkedő munkájukért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Elnöki látogatások. 1991. október 8. és 11. között nyugat-európai látogatása során *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke az ausztriai Mayrhofenben *E. Baderrel* az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal elnökével, Wiesbadenben pedig *E. Hölderrel*, a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal elnökével tárgyalt a Magyarország közös piaci csatlakozásának statisztikai követelményeiről, illetve a magyar statisztikai rendszer eddig tett erőfeszítéseiről a közös piaci normák szerinti átalakítás érdekében.

*

1991. október 22–23-án *dr. Vukovich György* Párizsban találkozott *J. C. Milleronnal*, a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet (INSEE) főigazgatójával. A megbeszélések során a két intézmény szakmai kapcsolatainak továbbfejlesztéséről tárgyaltak.

Európai Népesedési Konferenciát rendeztek 1991. október 20. és 25. között Párizsban, amelyet az Európai Demográfiai Tanulmányok Központja (European Centre for Population Studies – ECPS), a Nemzetközi Népeségtudományi Unió (International Union for Scientific Study of Population – IUSSP) és a francia Nemzeti Demográfiai Kutatóintézet (Institut National d'Études Démographiques – INED) közösen szervezett.

A konferencián Magyarországot a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Vukovich György* elnök, *dr. Klinger András* elnökhelyettes, *dr. Józán Péter* főosztályvezető, *Kamarás Ferenc* és *dr. Vukovich Gabriella* osztályvezetők, *Gárdos Éva* és *Molnár László* főmunkatársak és *Molnár Attila* főelőadó, a KSH Népes-

ségtudományi Kutató Intézet részéről pedig *dr. Miltényi Károly* igazgató, *Csernák Józsefné dr.* és *Valkovich Emil* tudományos tanácsadók és *Joubert Kálmán* főmunkatárs képviselték. (A konferencia munkájáról a *Demográfia* egy későbbi száma részletes beszámolót fog közölni.)

ESÉ vezetőségi ülés Bernben. Az Európai Statisztikusok Értekezletének (ESÉ) vezetősége 1991. október 14-én Bernben ülésezett. Az ülésen részt vett *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, az ESÉ Bureau-jának tagja.

Munkájuk során a résztvevők javaslatokat dolgoztak ki és döntéseket hoztak az európai statisztikusok jövőbeni munkájának néhány kérdésében.

Személyi változások. *Prof. W. Begeer*, a holland Központi Statisztikai Hivatal főigazgatója 1991. október 1-jén nyugdíjba vonult. Utódja *prof. dr. A. P. J. Abrahamse* lett.

*

Dr. Vincenzo Siesto, az olasz Nemzeti Statisztikai Intézet (Istituto Nazionale di Statistica) főigazgatója 1991. szeptember 30-án nyugdíjba vonult. Az Intézet vezetését 1991. október 1-jétől *Guido M. Rey* vette át.

*

A bolgár Nemzeti Statisztikai Intézet elnöki tisztét 1991. ősztől – a nyugdíjba vonult *Sz. Tasszev* helyett – *prof. Zakhari Karamfilov* tölti be.

*

Prof. Denise Lievesley, a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) Állandó Irodájának (Permanent Office) igazgatója 1991 nyarán megvált tisztségéről. Az igazgatói feladatokat átmenetileg *Daniel Berze*, az Iroda munkatársa látja el.

Sajtótájékoztató. *Dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1991. november 15-én sajtótájékoztatót tartott az alábbi témakörökről:

- a nemzetgazdaság 1991. első háromnegyedévi teljesítményei a legfrissebb, teljes körű adatok alapján;
- a létminimum összege a különféle összetételű háztartásokban 1991. szeptember végén (a létminimum közreadott adatait a *Statisztikai Szemle* 1992. évi 1. számának 44–53. oldalán közölte).

Tapasztalatcsere a tájékoztatásról. 1991. október 28. és 31. között *dr. Soós Lőrinc*, a KSH főosztályvezetője és *Garai Péterné*, a KSH csoportvezetője az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal tájékoztatási szakembereivel találkozott Bécsben.

A megbeszélések főbb témái:

- a kiadványok, publikációk (sajtóközlemény, gyorsjelentés, folyóiratok, évkönyvek, kiadványterjesztés);
- sajtószolgálat;
- információszolgálat.

Szakmai megbeszélések. 1991. szeptember 17. és 20. között *dr. Fóti János* statisztikai tanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese és *Mihályffy László*, a KSH osztályvezetője az Osztrák Központi Statisztikai Hivatalban tárgyalt.

A megbeszélések középpontjában az osztrák mikrocenzusrendszer állt; a vendéglátók ismertették az 1991 májusában végrehajtott osztrák népszámlálás főbb tapasztalatait és eredményeit is.

Ott-tartózkodásuk során a magyar vendégeket fogadta *Erich Bader*, az osztrák Hivatal elnöke.

Háromoldalú demográfiai találkozó Wiesbadenben. A Német Szövetségi Kutató Intézet 1991. október 14. és 18. között német, lengyel és magyar demográfusok részvételével demográfiai szemináriumot rendezett Wiesbadenben.

A szemináriumon a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetét *dr. Miltényi Károly* igazgató, *Pongrácz Tiborné dr.* igazgatóhelyettes, *Valkovics Emil* tudományos tanácsadó és *Hablicsek László* tudományos főmunkatárs képviselték.

A demográfiai szempontból is igen különböző három ország kutatói a találkozón a rövidebb-hosszabb távon előttük álló demográfiai problémákat vitatták meg.

A magyar delegáció tagjai az alábbi előadásokat tartották:

Miltényi Károly: Népesedéspolitika és a jelenlegi változások Magyarországon.

Pongrácz Tiborné: Művi abortuszok Magyarországon; az 1990. évi közvélemény-kutatás eredményei.

Hablicsek László: Népeség-előrebecslések Magyarországon: módszerek, feltételezések és eredmények.

Valkovics Emil: Az öregedés problémái új megvilágításban: múlt és jövő.

ICP/ECP-konzultáció Bécsben. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és az Európai Statisztikusok Értekezlete 1991. október 21. és 24. között Bécsben munkaülést rendezett. Az ülés témája az ICP (International Comparison Project – ICP) keretében folyó ECP (European Comparison Programme – ECP) 1990-re vonatkozó összehasonlítása elvi és gyakorlati kérdéseinek, módszertani problémáinak megvitatása, valamint az összehasonlítások jövője volt.

A konzultáción a nemzetközi szervezetek (az ENSZ Statisztikai Hivatala, az EGB Statisztikai osztálya, az OECD, az EUROSTAT és a Világbank), valamint az összehasonlításban érintett országok (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország), továbbá az összehasonlításba bekapcsolódni szándékozó Bulgária és Románia szakértői vettek részt.

Magyarországot *dr. Szilágyi György* statisztikai főtanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese, *Széll Lajos*, a KSH főmunkatársa és *Szekecs József*, a KSH előadója képviselték. Az EGB Statisztikai osztálya részéről *Farkas Gizella*, az ENSZ Statisztikai Hivatala részéről pedig *dr. Csizmadia Magdolna* vettek részt az értekezleten.

Magyar statisztikusok Bukarestben. A magyar-román statisztikai együttműködési megállapodás keretében 1991. október 21. és 24. között *Mészáros Árpád*, a KSH főosztályvezetője, *dr. Fóti János*, statisztikai tanácsos, a KSH főosztályvezető-helyettese és *Rózsa Gábor*, a KSH csoportvezetője Bukarestben tárgyalt.

A szakmai megbeszélések a népszámlálás és a lakásösszeírás szinte valamennyi munkafázisát felölelték.

A vendéglátók tájékoztatták a magyar szakembereket az 1992 januárjára tervezett teljes körű népszámlálás és lakásösszeírás 1991-ben végzett kismintás próbájának tapasztalatairól. Fóti János külön tárgyalt az ágazati foglalkozási és iskolai végzettségbeli nemzetközi ajánlások adaptálásának problémáiról.

A magyar delegációt fogadta *P. Pepelea*, a Román Nemzeti Statisztikai Bizottság elnöke.

A Fogyasztói árindex füzetek 11. száma a fogyasztóiár-színvonal 1991. szeptemberi alakulásáról tartalmaz táblákat áru-, illetve szolgáltatáscsoportok szerinti bontásban. A füzetben megtalálhatók a különböző háztartástípusok 1991. szeptemberi létminimumai is.

(Fogyasztói árindex füzetek 11. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991. 24. old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

SHVYRKOV, V.-PERSIDSKY, A.:

MEGALAPOZOTTSÁG A STATISZTIKÁBAN

(The importance of being earnest in statistics.) – *Quality and Quantity*. 1991. 1. sz. 19–28. p.

A szerzők kiinduló véleménye szerint a statisztikusok nem kellő megalapozottsággal használnak olyan fogalmakat, mint sokaság, reprezentatív minta, valós érték, szignifikancia-szint, nullhipotézis. Mivel ezek a fogalmak nagyon fontosak a statisztika elméletében, ez sok zavart okoz a statisztikai gyakorlatban. Míg az előbbi minták elemzésére és az ezekből levont olyan statisztikai következtetésekre összpontosítja figyelmét, amelyek általában jogosak, az utóbbi egy mintával és a belőle levont olyan következtetésekkel foglalkozik, amelyek a minta ellenőrizhetetlen minőségétől függenek. Tehát az előbbi egy sokaságról, az utóbbi pedig egy mintáról tételezi fel, hogy homogén. A minta homogenitása azonban a szerzők szerint nem több szubjektív véleménynél.

Az tény, hogy a homogenitás feltételezése ellenőrizhetetlen, és ezért a minta minősége nem ismert, bizonytalanság és sikertelenség forrása lehet. Ez a sikertelenség már a statisztikai vizsgálat első lépésénél, a statisztikai megfigyelésnél jelét adja. A megfigyelés során először meg kell határozni a minta keretét, amelyről feltételezzük, hogy homogén megfigyelési egységek összessége. Ezért az egység fogalmát nagyon pontosan kell meghatározni. Még ez sem elég azonban ahhoz, hogy a minta biztosan homogén legyen, vagyis hogy homogén sokaságból származzon. Ebből adódóan a definiált keret bizonytalan és ellenőrizhetetlen, amely számos problémához vezet a statisztikai vizsgálat későbbi lépéseiben.

A mintavétel során, amely a második lépés, a mintanagyság meghatározásához gyakran próbafelvételre van szükség. A mintanagyság a

mintából meghatározott mutatóktól (mintastatisztikáktól), a választott konfidencia-intervallumtól és a standard hibától függ. A standard hibát a próbafelvételből vagy logikai megfontolások alapján határozzuk meg. Mivel a próbaminta a kerettől függ, a statisztikai vizsgálat második lépése során az első lépés lehetséges hibáinak halmozódásával kell számolnunk.

A vizsgálat harmadik lépéseként a statisztikusok megkísérik a homogén sokaság paramétereinek segítségével bizonyítani, hogy a minta reprezentatív. A szerzők véleménye szerint a statisztikusok nem tudják pontosan definiálni egy sokaság homogenitását, ezért egy homogén minta reprezentativitása értelmezhetetlen a statisztikai gyakorlatban.

A negyedik lépés a statisztikai becslés, melynek elmélete két feltevésen alapszik. Az első szerint a minta homogén sokaságból származik, a második szerint a mintastatisztika a választott konfidencia-intervallumon belül tér el a megfelelő sokasági paramétertől. A szerzők azt állítják, hogy az első feltevés ellenőrizhetetlen, ezért a homogenitás teljesülése hiányában a becslés eredménye megkérdőjelezhető, de a homogenitás helyett csak normalitást feltételezve a statisztikai becslés már megbízható módszernek tekinthető.

A vizsgálat ötödik lépése a hipotézis-vizsgálat, amely valamely próbafüggvényen alapul. A próbafüggvényeknek két csoportja van: az egyik mintastatisztikákat, a másik gyakorlatokat alkalmaz. A mintastatisztikák közül az u - és az F -próbafüggvény használata az elterjedtebb. Egymintás u -próba esetén egy sokasági paraméter (a várható érték) és egy mintastatisztika (az átlag) egyezését vizsgáljuk. A próba alkalmazásának legfontosabb feltétele a minta minősége. A szerzők állítása szerint, ha a minta nem homogén, akkor homogén sokaság esetén nincs is értelme a próbának. Ezért a hipotézis-

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

vizsgálat a sokaság homogenitására vonatkozó feltételtől függ. F -próba esetén két szórás egyezését vizsgáljuk. Homogenitás helyett itt csak normalitást feltételezünk, ennek ellenőrzése pedig nem okoz gondot. A probléma csupán az, hogy a gazdaságban szinte semmi sem normális eloszlású.

A mintáról a mintastatisztikáknál több információt nyújtanak a gyakoriságok, ezért a gyakoriságokon alapuló próbafüggvények erősebbek és megbízhatóbbak. Esetünkben nem kell eleve feltenni a minta homogenitását, hanem azt mint hipotézist kell vizsgálni. A próbafüggvények közül legelterjedtebb a χ^2 alkalmazása, amelynek két hátránya van: egyrészt az adatok csoportosítását igényli, másrészt a mintanagyság növekedésével – rögzített csoportszám mellett – a próbafüggvény értéke 0-hoz közelít. Ez utóbbi azt jelenti, hogy nő a másodfajú hiba valószínűsége. Így a próba ellentmondásban van a nagy számok törvényével. A Kolmogorov-próba noha kiküszöböli ezt a fogyatékoságot, más szempontból viszont kevésbé előnyös. Általában a gyakoriságokon alapuló próbafüggvények alkalmazásánál nehézséget okoz a várható homogén eloszlások meghatározása. A Kolmogorov- és több más próba esetén feltesszük, hogy ez az eloszlás ismert vagy meghatározható. A szerzők véleménye szerint a statisztikusok nem tudják precízen definiálni a sokaság homogenitását, továbbá a homogén eloszlások meghatározására nincsenek megfelelő módszerek és szabályok, ezért a hipotézis-vizsgálat csak elméleti jelentőségű.

A statisztikai vizsgálat minden lépésénél beleütközünk a homogenitás problémájába, így kikerülése a statisztikai gyakorlat számára káros. A szerzők célja megtalálni e probléma megoldásának kulcsát. Ezt a valószínűség-számítás nyújtja azáltal, hogy pontosan megfogalmazza, milyen feltételek teljesülése esetén hoznak létre egy homogén sokaság elemei mintákban megtestesülő összetett eseményeket. E feltételek a következők: az elemi események valószínűsége állandó és a kísérletek száma független. Az első feltétel azt jelenti, hogy a sokaság elemei homogének, így maga a sokaság is az. Egy homogén sokaság jellemző paraméterei az elemi események állandó valószínűsége és a független kísérletek száma. A fenti feltételek mellett a különböző összetett eseményeknek megfelelő valószínűség-eloszlások klasszikus diszkrét (binomiális, Poisson-, negatív binomiális) eloszlások, amelyek maguk is homogének.

Egy homogén valószínűség-eloszlás homogén mintaeloszlásnak is tekinthető, hiszen az összetett események tulajdonképpen elemi eseményekből álló minták. A szerzők hangsúlyozzák, hogy egy homogén sokaság paramétereinek meghatározásához a homogén valószínűség-eloszláson keresztül vezet az út. A statisztikai gyakorlatra viszont az jellemző, hogy a statisztikusok nem egy homogén, hanem egy

megfigyelt mintaeloszlással foglalkoznak, és ennek alapján következtetnek a sokaságra. A homogén sokaság paraméterei tehát a minta minőségétől (ami a minta homogenitásával azonos fogalom) függenek.

A minta homogenitásának definíciója két axiómán alapul. Az első szerint egy-egy megfigyelési egység vagy egy összesített esemény, vagy egy oszthatatlan, nem megfigyelt elemi eseményekből álló minta. A második axióma azt mondja ki, hogy homogén összetett események egy homogén valószínűség-eloszlással megadható homogén adathalmazt alkotnak. Ez azt jelenti, hogy egy adathalmaz akkor homogén, ha nincs jelentős különbség a megfigyelt és egy alkalmas homogén valószínűség-eloszlás között.

A homogenitás fenti axiómákon alapuló elve szerint végtelen számú homogén valószínűség-eloszlás és egy ismert megfigyelt eloszlás van. Ez utóbbit nemcsak véletlen mintának tekintjük, hanem egy ismeretlen homogén valószínűség-eloszlás alkalmas reprezentánsának is. Ekkor a homogén valószínűség-eloszlás meghatározható és statisztikailag ellenőrizhető.

A megfigyelési egység és a homogén eloszlás fenti, valószínűség-számításon alapuló értelmezése a szerzők szerint feloldja a statisztikai elmélet és gyakorlat között fennálló ellentmondást. Mindkét esetben mintákat elemzünk. A gyakorlat számára elsődlegesek az oszthatatlan, az elmélet számára pedig a megfigyelt minták. A gyakorlat oszthatatlan mintákat vizsgálva von le – a megfigyelt minta alapján – következtetéseket, amelyek általában a nem megfigyelt mintákra is igazak, ugyanakkor sajátosan jellemzők a megfigyelt mintára. Homogén minta esetén a következtetések a megfelelő homogén sokaságra igazak. A homogén sokaság és a megfigyelt minta kapcsolatát a szerzők humán genetikai példával szemléltetik.

A homogenitás fentebb ismertetett elvén alapuló „statisztikai világnézet” a tanulmány új minőségfilozófiának (New Quality Philosophy – NQP) nevezi, és szembeállítja a hagyományos filozófiával (Traditional Philosophy – TP). A szerzők állítása szerint ez utóbbi nem vizsgálja sem a megfigyelési egység, sem a minta természetét, és a minta alapján – függetlenül attól, hogy az homogén-e vagy sem – becsli a vizsgált sokaság paramétereit, viszont a becslés csak akkor szabályszerű, ha a minta homogén. A TP tehát tulajdonképpen figyelmen kívül hagyja a kapott eredmények minőségét. Az NQP érdeklődésének középpontjában viszont a minőség áll. A statisztikai megfigyelés során elemzi a mintastatisztikák különböző mintanagyságok melletti ingadozását, és ennek alapján definiálja a vizsgálat keretét, a megfigyelési egységek összességét. Ha a statisztikák változásának nincs növekvő vagy csökkenő tendenciája, és az ingadozás mértéke egyre kisebb lesz, akkor a keretet jól választották meg.

A mintanagyság meghatározásában döntő szerepet játszó konfidencia-intervallumot az NQP szerint a mintastatisztikáknak a várható sokasági paraméterek körüli ingadozása alapján számítjuk ki. A paramétereket növekvő mintanagyság mellett a mintastatisztikák alapján becsüljük.

Az NQP alkalmazásának és általában a statisztikai vizsgálatnak meghatározó lépése az adathalmaz minőségének elemzése. Ennek során az adathalmazt egy homogén valószínűségeloszláshoz hasonlítva ellenőrizzük. Ennek az ellenőrzésnek három mozzanata van: a várható homogén valószínűség-eloszlás meghatározása,

a megfigyelt adatoknak a homogén valószínűségi változókká történő átalakítása és a hipotézis-vizsgálat. A nullhipotézis elfogadása esetén (vagyis ha a minta homogén) rendelkezésünkre állnak a sokasági paraméterek és a várható homogén megfigyelésekre vonatkozó konfidencia-intervallumok. Ez utóbbiak igen fontosak a statisztikai gyakorlatban, ugyanis alkalmazhatók a megfigyelt adatok – az NQP szerint is központi jelentőségű – elemzésében.

A szerzők tíz pontban foglalják össze az NQP szükségességét, fő vonásait és előnyeit.

(Ism.: *Telegdi László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BRESSON Ch. de:

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK ELEMZÉSE ÉS A TECHNOLÓGIAI VÁLTOZÁS

(L'analyse inter-industrielle et le changement technologique.) – *Revue D'économie Politique*. 1990. 6. sz. 833–869. p.

A tanulmány egyrészt az ágazati kapcsolatokkal ökonometriai alapon foglalkozó közgazdászoknak a technológiai változások hatását vizsgáló, másrészt a technológiai fejlődéssel foglalkozó közgazdászoknak az innovációt és a találmányok gazdasági hatását vizsgáló kutatásait mutatja be.

Az iparágak input-output elemzésében *A. P. Carter* és *W. Leontief* kezdte el a műszaki változásoknak a gazdaságra gyakorolt hatását tanulmányozni. Egy ökonómiai táblában a technológia közvetett hatása magától értetődően jelen van. A termelési függvény segítségével nagyon korlátozott mértékben kísérhetők figyelemmel a rövid és a középtávú technológiai változások. 1961-ben néhány ország gazdasági struktúrájának adatai már rendelkezésre álltak, de ezek a technológia átalakulásának vizsgálatát – az előző időszak adatainak hiányában – nem tették lehetővé. 1987-től folyamatosan gyűjtik az adatokat.

A vizsgálatokhoz hasznosíthatók az iparágak kölcsönhatását mutató input-output táblák (Tableau d'Échange Inter-industrielles – TEI), de akár a szerkezetváltást, akár a technológiováltozást vizsgálják, a kutatás tárgya közel azonos. E táblák minden iparágban feltüntetik, mennyi input, azaz ráfordítás szükséges egységnyi termék előállításához. Ezek az ún. technikai koefficiensek, melyek lehetnek javak, szolgáltatások, illetve az állandó tőke egy része. Ugyanakkor minden iparág különböző korú termelési technikát használ, így az inputok több technológiai keveréket tükröznek.

Nehézséget okoz, hogy a mátrixokban gyakran értékadatok szerepelnek, nem természetes mértékegységek, és az árváltozások torzítják az eredményeket. Jelenleg az input-output vi-

lágmodell olyan input paramétereket alkalmaz amelyek az adott ország relatív árainak mozgásával együtt változnak. Ez a gyakorlat a technológiai összetevőt elhomályosítja. A ráfordítások változása szükségképpen nem jelzi a technológia változását is.

Mindmáig egy adott iparág több évre kidolgozott mátrixában az input paraméterek változása lehetővé tette, hogy a szerkezetváltás hatásának nagyságrendjét közelítőleg megbecsüljék. A szerkezetváltás lényeges része a technológia változása. Ha egy input-output táblában az előző 10 év adataival számolunk, akkor megbecsülhető a szerkezetváltás és az árak hosszú távú változásának a termelési tényezőkre gyakorolt hatása. Ez a módszer bizonyos hipotézisekkel a következő időszakokra is kiterjeszhető, természetesen ez esetben új adatok gyűjtésére is szükség van.

A Kanadai Statisztikai Hivatal megkísérelte saját „technológiai eljárási szótárának” segítségével előre meghatározni a gazdasági fejlődés energiaszükségletét és a környezetszennyezés hatását. E programnak az a célja, hogy műszaki-gazdasági modellt dolgozzon ki a technika kiválasztására, a technológiafejlesztés várható gazdasági eredményének meghatározására, és összehasonlítsa az alternatív technológiák hatását. Ehhez mind a műszaki eljárásokról, mind pedig a tényezők fizikai arányáról elegendő információ szükséges.

A termelésben az input és az output tényezők funkcionális kapcsolatát megváltoztatja az is, ha csupán a műveletek sorrendjét cserélik fel, és ugyanilyen hatású az innováció is. A jövő becslésénél csak azokat az új technológiákat lehet kiválasztani, amelyek már elterjedően vannak, és az elterjedést gazdasági tényezők is motiválják. Ezeknél az elemzéseknél csak a kereskedelmi forgalomban levő technológiákat (innovációkat) lehet számításba venni, a potenciális technológiákat (tanulmányokat) nem.

Míg tehát a közgazdászok számára a technológia hatásának vizsgálatához csak a már elter-

A mintanagyság meghatározásában döntő szerepet játszó konfidencia-intervallumot az NQP szerint a mintastatisztikáknak a várható sokasági paraméterek körüli ingadozása alapján számítjuk ki. A paramétereket növekvő mintanagyság mellett a mintastatisztikák alapján becsüljük.

Az NQP alkalmazásának és általában a statisztikai vizsgálatnak meghatározó lépése az adathalmaz minőségének elemzése. Ennek során az adathalmazt egy homogén valószínűségeloszláshoz hasonlítva ellenőrizzük. Ennek az ellenőrzésnek három mozzanata van: a várható homogén valószínűség-eloszlás meghatározása,

a megfigyelt adatoknak a homogén valószínűségi változókká történő átalakítása és a hipotézis-vizsgálat. A nullhipotézis elfogadása esetén (vagyis ha a minta homogén) rendelkezésünkre állnak a sokasági paraméterek és a várható homogén megfigyelésekre vonatkozó konfidencia-intervallumok. Ez utóbbiak igen fontosak a statisztikai gyakorlatban, ugyanis alkalmazhatók a megfigyelt adatok – az NQP szerint is központi jelentőségű – elemzésében.

A szerzők tíz pontban foglalják össze az NQP szükségességét, fő vonásait és előnyeit.

(Ism.: *Telegdi László*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BRESSON Ch. de:

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK ELEMZÉSE ÉS A TECHNOLÓGIAI VÁLTOZÁS

(L'analyse inter-industrielle et le changement technologique.) – *Revue D'économie Politique*. 1990. 6. sz. 833–869. p.

A tanulmány egyrészt az ágazati kapcsolatokkal ökonometriai alapon foglalkozó közgazdászoknak a technológiai változások hatását vizsgáló, másrészt a technológiai fejlődéssel foglalkozó közgazdászoknak az innovációt és a találmányok gazdasági hatását vizsgáló kutatásait mutatja be.

Az iparágak input-output elemzésében *A. P. Carter* és *W. Leontief* kezdte el a műszaki változásoknak a gazdaságra gyakorolt hatását tanulmányozni. Egy ökonómiai táblában a technológia közvetett hatása magától értetődően jelen van. A termelési függvény segítségével nagyon korlátozott mértékben kísérhetők figyelemmel a rövid és a középtávú technológiai változások. 1961-ben néhány ország gazdasági struktúrájának adatai már rendelkezésre álltak, de ezek a technológia átalakulásának vizsgálatát – az előző időszak adatainak hiányában – nem tették lehetővé. 1987-től folyamatosan gyűjtik az adatokat.

A vizsgálatokhoz hasznosíthatók az iparágak kölcsönhatását mutató input-output táblák (Tableau d'Échange Inter-industrielles – TEI), de akár a szerkezetváltást, akár a technológiováltozást vizsgálják, a kutatás tárgya közel azonos. E táblák minden iparágban feltüntetik, mennyi input, azaz ráfordítás szükséges egységnyi termék előállításához. Ezek az ún. technikai koefficiensek, melyek lehetnek javak, szolgáltatások, illetve az állandó tőke egy része. Ugyanakkor minden iparág különböző korú termelési technikát használ, így az inputok több technológiai keveréket tükröznek.

Nehézséget okoz, hogy a mátrixokban gyakran értékadatok szerepelnek, nem természetes mértékegységek, és az árváltozások torzítják az eredményeket. Jelenleg az input-output vi-

lágmodell olyan input paramétereket alkalmaz amelyek az adott ország relatív árainak mozgásával együtt változnak. Ez a gyakorlat a technológiai összetevőt elhomályosítja. A ráfordítások változása szükségképpen nem jelzi a technológia változását is.

Mindmáig egy adott iparág több évre kidolgozott mátrixában az input paraméterek változása lehetővé tette, hogy a szerkezetváltás hatásának nagyságrendjét közelítőleg megbecsüljék. A szerkezetváltás lényeges része a technológia változása. Ha egy input-output táblában az előző 10 év adataival számolunk, akkor megbecsülhető a szerkezetváltás és az árak hosszú távú változásának a termelési tényezőkre gyakorolt hatása. Ez a módszer bizonyos hipotézisekkel a következő időszakokra is kiterjeszthető, természetesen ez esetben új adatok gyűjtésére is szükség van.

A Kanadai Statisztikai Hivatal megkísérelte saját „technológiai eljárási szótárának” segítségével előre meghatározni a gazdasági fejlődés energiaszükségletét és a környezetszennyezés hatását. E programnak az a célja, hogy műszaki-gazdasági modellt dolgozzon ki a technika kiválasztására, a technológiafejlesztés várható gazdasági eredményének meghatározására, és összehasonlítsa az alternatív technológiák hatását. Ehhez mind a műszaki eljárásokról, mind pedig a tényezők fizikai arányáról elegendő információ szükséges.

A termelésben az input és az output tényezők funkcionális kapcsolatát megváltoztatja az is, ha csupán a műveletek sorrendjét cserélik fel, és ugyanilyen hatású az innováció is. A jövő becslésénél csak azokat az új technológiákat lehet kiválasztani, amelyek már elterjedően vannak, és az elterjedést gazdasági tényezők is motiválják. Ezeknél az elemzéseknél csak a kereskedelmi forgalomban levő technológiákat (innovációkat) lehet számításba venni, a potenciális technológiákat (tanulmányokat) nem.

Míg tehát a közgazdászok számára a technológia hatásának vizsgálatához csak a már elter-

jedőben levő új technológiák jöhetnek szóba, addig a mérnököknél elsődleges a „potenciális” vagy éppen forgalomba kerülő technológiák közötti választás. A kormányzatok döntéseihez a technológia előremutató kutatására van szükség. Új technológiai rendszer alkalmazásának tervezésénél ismerni kell a beruházásoknak a kamatlábak és a bérszínvonal függvényében mérhető gazdasági eredményét.

Az előzetes tervezésnél technológiai adatokat a ráfordítási paraméterek között nem lehet figyelembe venni, mert ismerni kellene a technológiák várható elterjedési sebességét is. Az innováció terjedésével foglalkozó közgazdászok segíthetnek a becslésben. Ezt a kérdést kétféle módon lehet megközelíteni: vagy feltételezik az elterjedés ütemét, sebességét, gyorsulását, illetve lassulását, vagy több ország innovációjának adatait veszik figyelembe.

További gyakorlati nehézséget okoz az is, hogy az egyes üzemeket gyártmányaik többsége alapján sorolják be egy adott iparágba.

Ígéretes megoldásnak látszik a cégre jellemző fizikai mennyiségekből összeállított mátrixok többszöröse. Egy vertikálisan szerveződött cégnél a technológia változásának vizsgálatára a a természetes mennyiségeknél sokkal hasznosabb az ipari szintű értékadatok vizsgálata. Nehéz elméleti kérdés azonban a természetes mennyiségek modelljéről az értékben kifejezett mennyiségek modelljére való áttérés.

Az input-output technika első elemzői szemében a technológiai változás külső eredetű, az iparágak közötti gazdasági cseréket megzavaró tényező volt. A gazdasági fejlődést magát is főként gazdaságon kívüli tényezőnek tulajdonították. A kérdés azonban éppen fordított; ugyanis a belső eredetű gazdasági ösztönzők hatnak a technológiai változások irányára.

A továbbiakban a szerző az iparágak kölcsönhatása szempontjából vizsgálja a műszaki változások hatásait. A kutatási program vizsgálatánál meg kell különböztetni az elemzés adatait (ágazati kapcsolatok mérlege, szabadalmak és találmányok mátrixa), az input-output elemzés különféle eljárásait és az elemzések egymástól eltérő céljait.

Az ágazatok közötti innovációs mátrix segítségével kimutatták az innovációt szállítók és azt felhasználók kölcsönös függőségét. Az új technológiák túlnyomó részét néhány iparág kínálta, és ugyancsak néhány – de nem feltétlenül ugyanaz – használta fel.

Az input-output elemzésnek számtalan alkalmazási lehetősége van, így az egyensúlyi feltételek, a kölcsönös függés feltételeinek, a függés alakulásának a vizsgálata, a beruházások jövedelemnövelő vagy gyorsító hatásának kiszámítása stb. Az elemzések több szinten (országok, azon belül régiók, cégek vonatkozásában) végezhetők el.

Néhány technológiai jellemző csupán a legutóbbi időkben áll a kutatók rendelkezésére.

A három fő terület: a kutatás-fejlesztés, a szabadalmak és az innováció. A kutatás-fejlesztés statisztikái csak az 1960-as évek vége óta hasonlíthatók össze, és csak a kínálatot mutatják. Az iparági adatokat nehezen lehet az ágazati kapcsolatok szemszögéből vizsgálni. A kutatás-fejlesztés eredményeinek felhasználását mutató vektor javarészt ismeretlen. A szabadalmak számítástechnikai feldolgozása semmiféle utalást nem tartalmaz a lehetséges felhasználókról. Kanada végzett erre vonatkozóan adatgyűjtést 1972 és 1989 között. Az innovációról Angliában és Kanadában reprezentatív minták segítségével készítettek elemzéseket. A közelmúltban több országban megváltozott az innovációs mátrixhoz szükséges adatgyűjtés.

A tanulmány harmadik része az elemzések problémáival és az elemzések alkalmazott feltételezésekkel foglalkozik.

Következtetéseiben a szerző rámutat arra, hogy mielőtt a technikai változásokat gazdaságilag részben endogén jelenségként építenék be az elemzésekbe, hasznos lenne, ha a gazdasági és műszaki szféra kutatói közelednének egymáshoz, együtt dolgoznának. Számos kutatási és együttműködési irányt kívánatosnak tart, például a nemzeti termelési szerkezeteknek és fejlődésüknek összehasonlítását, az országok gazdasági stratégiájának azonosítását stb.

A kutatások eltérései mögött általában eltérő célok húzódnak meg. Az input-output elemzés elsősorban az ágazatok közötti kölcsönös, a gazdasági folyamatokat stabilizáló függést, valamint az anyagi és a pénzügyi egyensúlyt mutatja. A technikai változások elemzése viszont főleg a dinamizáló hatású és átalakulást hozó, az egyensúlyt megbontó változásokat vizsgálja. E két terület ugyan szemben áll egymással, mégis mindkettőnek érdeke a párbeszéd.

(Ism.: *Karlovitsné Berényi Éva*)

HUTSCHENREITER, G.–LEO, H.:

FINNORSZÁG ÉS HOLLANDIA
TECHNOLÓGIAPOLITIKÁJA

(Technologiepolitik in kleinen entwickelten Industrieländern. Das Beispiel Finnlands und der Niederlande.) – *WIFO Monatsberichte*. 1991. 8. sz. 492–502. p.

Az osztrák gazdaságban is hasznosítható finn és holland tapasztalatokat bemutatva, a szerzők összehasonlítják a struktúrapolitika és ezen belül kiemelten a technológiapolitika nemzetközi gyakorlatát, a fejlett ipari országok bevált állami ösztönzési módszereit. A vizsgált kis országok – nemzetközi versenyképességük megtartása érdekében – a csúcstechnika széles körű alkalmazását sajátos intézményeikkel, valamint támogatási, koordinálási, nemzetközi kooperációs stratégiákkal kívánják elősegíteni.

A szerzők összehasonlítják a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Or-

jedőben levő új technológiák jöhetnek szóba, addig a mérnököknél elsődleges a „potenciális” vagy éppen forgalomba kerülő technológiák közötti választás. A kormányzatok döntéseihez a technológia előremutató kutatására van szükség. Új technológiai rendszer alkalmazásának tervezésénél ismerni kell a beruházásoknak a kamatlábak és a bérszínvonal függvényében mérhető gazdasági eredményét.

Az előzetes tervezésnél technológiai adatokat a ráfordítási paraméterek között nem lehet figyelembe venni, mert ismerni kellene a technológiák várható elterjedési sebességét is. Az innováció terjedésével foglalkozó közgazdászok segíthetnek a becslésben. Ezt a kérdést kétféle módon lehet megközelíteni: vagy feltételezik az elterjedés ütemét, sebességét, gyorsulását, illetve lassulását, vagy több ország innovációjának adatait veszik figyelembe.

További gyakorlati nehézséget okoz az is, hogy az egyes üzemeket gyártmányaik többsége alapján sorolják be egy adott iparágba.

Ígéretes megoldásnak látszik a cégre jellemző fizikai mennyiségekből összeállított mátrixok többszöröse. Egy vertikálisan szerveződött cégnél a technológia változásának vizsgálatára a a természetes mennyiségeknél sokkal hasznosabb az ipari szintű értékadatok vizsgálata. Nehéz elméleti kérdés azonban a természetes mennyiségek modelljéről az értékben kifejezett mennyiségek modelljére való áttérés.

Az input-output technika első elemzői szemében a technológiai változás külső eredetű, az iparágak közötti gazdasági cseréket megzavaró tényező volt. A gazdasági fejlődést magát is főként gazdaságon kívüli tényezőnek tulajdonították. A kérdés azonban éppen fordított; ugyanis a belső eredetű gazdasági ösztönzők hatnak a technológiai változások irányára.

A továbbiakban a szerző az iparágak kölcsönhatása szempontjából vizsgálja a műszaki változások hatásait. A kutatási program vizsgálatánál meg kell különböztetni az elemzés adatait (ágazati kapcsolatok mérlege, szabadalmak és találmányok mátrixa), az input-output elemzés különféle eljárásait és az elemzések egymástól eltérő céljait.

Az ágazatok közötti innovációs mátrix segítségével kimutatták az innovációt szállítók és azt felhasználók kölcsönös függőségét. Az új technológiák túlnyomó részét néhány iparág kínálta, és ugyancsak néhány – de nem feltétlenül ugyanaz – használta fel.

Az input-output elemzésnek számtalan alkalmazási lehetősége van, így az egyensúlyi feltételek, a kölcsönös függés feltételeinek, a függés alakulásának a vizsgálata, a beruházások jövedelemnövelő vagy gyorsító hatásának kiszámítása stb. Az elemzések több szinten (országok, azon belül régiók, cégek vonatkozásában) végezhetők el.

Néhány technológiai jellemző csupán a legutóbbi időkben áll a kutatók rendelkezésére.

A három fő terület: a kutatás-fejlesztés, a szabadalmak és az innováció. A kutatás-fejlesztés statisztikái csak az 1960-as évek vége óta hasonlíthatók össze, és csak a kínálatot mutatják. Az iparági adatokat nehezen lehet az ágazati kapcsolatok szemszögéből vizsgálni. A kutatás-fejlesztés eredményeinek felhasználását mutató vektor javarészt ismeretlen. A szabadalmak számítástechnikai feldolgozása semmiféle utalást nem tartalmaz a lehetséges felhasználókról. Kanada végzett erre vonatkozóan adatgyűjtést 1972 és 1989 között. Az innovációról Angliában és Kanadában reprezentatív minták segítségével készítettek elemzéseket. A közel-múltban több országban megváltozott az innovációs mátrixhoz szükséges adatgyűjtés.

A tanulmány harmadik része az elemzések problémáival és az elemzések alkalmazott feltételezésekkel foglalkozik.

Következtetéseiben a szerző rámutat arra, hogy mielőtt a technikai változásokat gazdaságilag részben endogén jelenségként építenék be az elemzésekbe, hasznos lenne, ha a gazdasági és műszaki szféra kutatói közelednének egymáshoz, együtt dolgoznának. Számos kutatási és együttműködési irányt kívánatosnak tart, például a nemzeti termelési szerkezeteknek és fejlődésüknek összehasonlítását, az országok gazdasági stratégiájának azonosítását stb.

A kutatások eltérései mögött általában eltérő célok húzódnak meg. Az input-output elemzés elsősorban az ágazatok közötti kölcsönös, a gazdasági folyamatokat stabilizáló függést, valamint az anyagi és a pénzügyi egyensúlyt mutatja. A technikai változások elemzése viszont főleg a dinamizáló hatású és átalakulást hozó, az egyensúlyt megbontó változásokat vizsgálja. E két terület ugyan szemben áll egymással, mégis mindkettőnek érdeke a párbeszéd.

(Ism.: *Karlovitsné Berényi Éva*)

HUTSCHENREITER, G.–LEO, H.:

FINNORSZÁG ÉS HOLLANDIA
TECHNOLÓGIAPOLITIKÁJA

(Technologiepolitik in kleinen entwickelten Industrieländern. Das Beispiel Finnlands und der Niederlande.) – *WIFO Monatsberichte*. 1991. 8. sz. 492–502. p.

Az osztrák gazdaságban is hasznosítható finn és holland tapasztalatokat bemutatva, a szerzők összehasonlítják a struktúrapolitika és ezen belül kiemelten a technológiapolitika nemzetközi gyakorlatát, a fejlett ipari országok bevált állami ösztönzési módszereit. A vizsgált kis országok – nemzetközi versenyképességük megtartása érdekében – a csúcstechnika széles körű alkalmazását sajátos intézményeikkel, valamint támogatási, koordinálási, nemzetközi kooperációs stratégiákkal kívánják elősegíteni.

A szerzők összehasonlítják a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Or-

ganization for Economic Co-operation and Development – OECD) és az Európai Közösség (EK) 13 országának 1975–1989. évi átlagos kutatás-fejlesztési hányadát a bruttó hazai termék (GDP) százalékában. Ezen belül 1985-re és 1987-re értékeket közölnek a megfigyelt országok vállalati kutatási-fejlesztési kiadásairól és az 1975–1987 időszakban e kiadások átlagos évi növekedési üteméről. Hollandiában a GDP-nek mintegy 2,3 százalékát fordítják kutatásra és fejlesztésre, Finnországban évi 8,2 százalékos értéknövekedéssel 1975 és 1985 között 0,9-ről 1,7 százalékra nőtt ez a ráfordítási arány. Az osztrák fejlődés 1975 és 1989 között viszonylag visszafogottabb volt; a GDP 0,9 százalékról 1,3 százalékra növelték a kutatási-fejlesztési ráfordításokat. A fejlődést a recessziós időszakok fékeztek, mivel a kutatási-fejlesztési ráfordítások nagyobb részét a vállalatok (és nem az állami források) fedezik. Az Európai Közösség tagságára pályázó Ausztriában gyorsult a műszaki fejlesztés, de a finn szerkezetkorszerűsítés feltételei kedvezőbbek. A finn nagyvállalatok kutatási-fejlesztési ráfordításainak gyors bővülésében nagy szerepük volt a nemzetközi tőke mozgásoknak és annak, hogy Finnország (aktív külgazdasági stratégiával) viszonylag gyorsan alkalmazkodott a megváltozott nemzetközi gazdasági feltételekhez.

A finn vállalatok 1975 és 1985 között átlagosan évi 10 százalékkal növelték kutatási-fejlesztési ráfordításaikat, ezzel megelőzve Japánt (9,8%) és Dániát (7%). Ausztria ennél lényegesen lassabban korszerűsítette külkereskedelmének áruszerkezetét annak ellenére, hogy az osztrák vállalatok kibocsátását gyors struktúraváltás jellemzi.

A szerzők úgy vélik, hogy a nagyvállalatok Ausztriában (az osztrák állam mint tulajdonos magatartására visszavezethetően) kisebb húzóerőt gyakoroltak a magángazdaság fejlődésére, mint a finn, illetve a holland gazdaságban. Az osztrák állami ipari konszern (Austrian Industries) 1990. évi forgalmának mindössze 1,9 százalékát fordította kutatási-fejlesztési feladatokra (ez az osztrák vállalati kutatási-fejlesztési ráfordítások 20 százaléka), míg az összes osztrák iparvállalat 1989. évi árbevételarányos ráfordítása 3 százalék volt.

A fejlett ipari országokban az állam az összes kutatási-fejlesztési kiadások átlagosan 43 százalékát fedezi, ehhez közelálló a finn (42,3%), a holland (44,2%) állami részesedés, az osztrák arány (48%) viszonylag magas.

A szerzők részletesen bemutatják a finn és a holland technológiapolitika intézményi hátterét, ismertetik a kormány szintű stratégiai döntések előkészítésének és megvalósításának fontosabb szereplőit.

A finn munkaerő felkészültsége megfelelő a fejlett technikák alkalmazásához. A finn fejlődésben különleges szerepet tulajdonítanak a Szovjetunióval fennálló kapcsolatoknak, ame-

lyek az importált drága energiahordozók ellenében nagy összegű finn berendezésexportot tettek lehetővé. A szénhidrogének világpiaci árának nagymértékű csökkenésekor a végrehajtott finn fejlesztések már lehetővé tették, hogy a fejlett ipari országokba irányuljon az ipartermék-export nagyobb része. Mind a termelésben, mind a finn kivitelben gyorsan nő a fejlett technikára alapozott ipari ágazatok aránya.

Finnországban háromévenként a finn technológiapolitika kilátásait, ajánlásait tartalmazó tanulmány jelenik meg.

A finn technológiapolitika súlypontjait meghatározó Országos Műszaki Fejlesztési Központ 1990-ben 2,2 milliárd schillingnek megfelelő költségvetéssel támogatta a kiemelt kutatási-fejlesztési feladatokat. Ebből a vizsgált finn vállalatoknak 1,4 milliárd schilling céltámogatás jutott, például mikroelektronikára, programfejlesztésre, összetett anyagok kialakítására, kohászati fejlesztésekre, papírfeldolgozásra, vegyipari technológiákra, biotechnológiára, gyógyszergyártási fejlesztésekre, házgyártásra. A 3–5 éves nemzeti programokba pályázattal lehet bekapcsolódni.

A finn kutatóhelyek részt vállalnak az Európai Közösség programjaiban is.

A szerzők bemutatják a kis- és közepes cégek számára szervezett (és költségvetésből támogatott) tanácsadó szolgáltatást, amely – a konkrét fejlesztési feladatokon túlmenően – segíti a nemzetközi piaci információk megszerzését és értékelését.

A holland feldolgozóipart öt nagyvállalat túlsúlya jellemzi. Az oktatási és tudományos miniszter funkcióit ismertetve, a szerzők bemutatják a technológiapolitika és a tudománypolitika szervezeti hátterét, egyeztetési rendjét. A német támogatási rendszerhez hasonló holland innováció-ösztönzés keretében meghatározott összegű bértámogatást nyújtanak a kisebb cégeknek annak érdekében, hogy jól felkészült szakembereket alkalmazhassanak. A tervezett kutatási-fejlesztési kiadások 30 százaléka nyerhető el költségvetési forrásból.

A kockázatos innovációkat (meghatározott vállalatnagyság alatt) kedvezményes hitelekkel támogatják. Ez a hitelforma 1953 óta létezik. A támogatott fejlesztés sikeres megvalósítása után esedékes a hitel törlesztése.

Külön alapítvány segíti a felsőoktatási intézmények technológiai ismereteinek mielőbbi alkalmazását. A kulcstechnológiákkal kapcsolatos előkészítő szakasz kockázatainak mérséklésére külön támogatási programot indítottak.

Az 1989-ben és 1990-ben 10 millió holland forint fedezettel megvalósult támogatási programban legalább 6 holland cég együttes pályázatát fogadták el azzal a céllal, hogy az egy helyen már bevált korszerű technológiai ismereteket több kisebb iparvállalat is mielőbb átvegye.

A felsőoktatási intézmények ipari célú kutatási ráfordításainak a felét egy külön alaptól

fedezik. Ennek célja a holland ipar technológiai szűk keresztmetszeteinek feloldása. Nem támogathatók azonban elszigetelt témakörök vagy üzleti vállalkozásnak minősülő tanszéki feladatok.

A holland nemzeti programok között jelentősebbek az anyagtechnológiákra, a biotechnológiára, a gyógyászati és orvosi eszközökre, eljárásokra, az információtechnológiára, a környezetvédelmi eszközökre és eljárásokra vonatkozó kutatások és fejlesztések. A pályázó céget arra ösztönzik, hogy a gyakorlatban alkalmazza a fejlesztési eredményeket, minél gyorsabban valósítsák meg az innovációt elősegítő kutatásokat. A programokkal olyan speciális feltételek teremthetők, amelyek Hollandiába vonzzák a külföldi befektetőket.

A finn és a holland tapasztalatokra építve a szerzők az osztrák technológiapolitika formálását illetően a következő megállapításokat teszik:

- a nemzeti és nemzetközi kutatás-fejlesztési programok eredményei csak közép- és hosszú távon mutatkoznak, az induló helyzetben legfontosabb a hosszú távú célok és a célok megvalósulásától várt eredmények egyértelmű meghatározása;

- megfelelő horizontális és vertikális információáramlással lehetőséget kell adni felelős, a programcélokhoz igazodó decentralizált döntésekre;

- a technológiapolitika hatáselemzéseket igényel, ugyanis a tényezői egymással is szoros kölcsönhatásban vannak; a nemzeti célok meghatározásában növekszik a nemzetközi kutatási-fejlesztési programok szerepe, ezért a nemzeti és nemzetközi pénzalapok leghatékonyabb kombinációját célszerű kialakítani;

- a különböző eszközök kombinációja során figyelembe kell venni, hogy a programokban érintett vállalatok adottságai (szakterületük, nagyságuk, tőkeerejük, kockázatviselési hajlandóságuk stb.) igen eltérők;

- a támogatást odaitélő testületeknek aktuális, súlyozott és elemzett információra van szükségük ahhoz, hogy követni tudják a kijelölt célok megvalósulását, a kialakult feltételrendszert, annak esetleges fogyatékosságait, veszteséggel járó ellentmondásait stb.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

A KÖZÖS PIACI ORSZÁGOK KÖNYVVITELI RENDSZEREI

(Accounting for Europe's differences.) – *International Management*. 1991. 5. sz. 52–55. old.

Bankárok, befektetők és más üzletemberek egyformán érdekeltek abban, hogy betekinthessenek jelentősebb partnereik – meglévő és leendő üzletfeleik – könyvviteli kimutatásaiba. A Közös Piac országaiiban 1991 elejétől erre van is mód. Az adott időponttól kezdve ugyanis az érdekeltek áttekinthetik az integrációhoz tartozó főbb országok bármely nagyvállalatának elszámolásait. Azonos fogalmakkal dolgozó igazgatósági jelentések, könyvvizsgálói beszámolók és feljegyzések állnak rendelkezésükre, egyező módon felépítve. Azt hihetnék ezek után, hogy a könyvviteli gyakorlat egységes e földrajzi-gazdasági térségben, ez azonban nincs így. A tévhitet az Egyesült Államokban

tapasztalható könyvviteli harmonizáció sugallja, az európai egységesítés viszont inkább látszólagos, mint valóságos.

A Közös Piac 1978 óta kísérletezik a könyvviteli elszámolások összehangolásával, és jóllehet a formák már nagymértékben azonosak, a tartalom – történelmi okokból – változatlanul eltérő. A profit még mindig nem ugyanazt jelent a Közösség valamennyi országában.

Könyvviteli fogalmak szempontjából Európa két övezetre oszlik. A kisebbik rész az Egyesült Királyságot, Írországot és Hollandiát foglalja magában. Ezen országok gyakorlata sokban hasonlít az Egyesült Államokéhoz. A könyvviteli elmélet és gyakorlat itt a tőkepiac beruházóinak információs szükségleteihez alkalmazkodik. Ezzel szemben a nagyobbik övezetben – alapjában véve az Európai Közösség (EK) többi országában – az adókiadás igényeihez illesztették a könyvvitelt.

A tőkepiaci zónában a vállalatok adóztatása az adóköteles bevétel nyilvántartásán alapszik. Ez a bevétel különbözik attól, amit a megfelelő vállalati számlán nyilvánosságra hoznak, és amelynek a beruházók tájékoztatása a célja. A másik övezetben (ezt Franciaország és Németország uralja) a közzétett számlák mindenekelőtt az adókiadás alapjai. Ezen országokban kereskedelmi törvényt alkottak. A cégek által fizetendő vállalati adó nagysága a profit nyilvánosságra hozott mértékétől függ.

Az adómodellt azokban az országokban érvényesítik, ahol a vállalatoknak hagyományosan a bankok a fő pénzforrásai, míg a tőkepiaci forma ott általános, ahol a cégek nagymértékben a rendes (törzs-, tehát nem elsőbbségi) befektetésektől függenek. Az angliai, az ír vagy a holland vállalatok a beruházók vonzására maximális profitot igyekeznek kimutatni, miközben a francia vagy a német vállalkozók kimutatott hasznuk és ezzel adókötelezettségük minimalizálására törekednek. Az adómodellt érvényesítő országokban a bankárok hosszú távon érdekeltek a vállalatokban, és osztalékot várnak tőlük; nemigen hatnak rájuk az inflációs profitok, amelyek felduzzasztják a részvényárfolyamokat, és tőkenyereséget hoznak létre.

A brit üzletember gazdasági hasznot húz a hazai könyvelési előírásokból, amelyek lehetővé teszik számára, hogy sajátos többletköltségeket vállaljon (például egy másik céget átveve fizessen a vevőkör eszmei értékéért, az ún. „goodwill”-ért a mérlegben kimutatott tartalék, illetve tőkeérték és nem a profit rovására). Ez magyarázza, hogy az angol vállalatok a vállalati profitnagyságokat kimutató és egyúttal a tőkehozadékok sorrendjét jelző listáknak is az élén állnak.

Az elmondottak jól illusztrálhatók egy multinacionális vállalati csoport adataival, olyan komplexumával, amelynek az EK-országokban mindenfelé vannak leányvállalatai, és

fedezik. Ennek célja a holland ipar technológiai szűk keresztmetszeteinek feloldása. Nem támogathatók azonban elszigetelt témakörök vagy üzleti vállalkozásnak minősülő tanszéki feladatok.

A holland nemzeti programok között jelentősebbek az anyagtechnológiákra, a biotechnológiára, a gyógyászati és orvosi eszközökre, eljárásokra, az információtechnológiára, a környezetvédelmi eszközökre és eljárásokra vonatkozó kutatások és fejlesztések. A pályázó céget arra ösztönzik, hogy a gyakorlatban alkalmazza a fejlesztési eredményeket, minél gyorsabban valósítsák meg az innovációt elősegítő kutatásokat. A programokkal olyan speciális feltételek teremthetők, amelyek Hollandiába vonzzák a külföldi befektetőket.

A finn és a holland tapasztalatokra építve a szerzők az osztrák technológiapolitika formálását illetően a következő megállapításokat teszik:

- a nemzeti és nemzetközi kutatás-fejlesztési programok eredményei csak közép- és hosszú távon mutatkoznak, az induló helyzetben legfontosabb a hosszú távú célok és a célok megvalósulásától várt eredmények egyértelmű meghatározása;

- megfelelő horizontális és vertikális információáramlással lehetőséget kell adni felelős, a programcélokhoz igazodó decentralizált döntésekre;

- a technológiapolitika hatáselemzéseket igényel, ugyanis a tényezői egymással is szoros kölcsönhatásban vannak; a nemzeti célok meghatározásában növekszik a nemzetközi kutatási-fejlesztési programok szerepe, ezért a nemzeti és nemzetközi pénzalapok leghatékonyabb kombinációját célszerű kialakítani;

- a különböző eszközök kombinációja során figyelembe kell venni, hogy a programokban érintett vállalatok adottságai (szakterületük, nagyságuk, tőkeerejük, kockázatviselési hajlandóságuk stb.) igen eltérők;

- a támogatást odaitélő testületeknek aktuális, súlyozott és elemzett információra van szükségük ahhoz, hogy követni tudják a kijelölt célok megvalósulását, a kialakult feltételrendszert, annak esetleges fogyatékosságait, veszteséggel járó ellentmondásait stb.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

A KÖZÖS PIACI ORSZÁGOK KÖNYVVITELI RENDSZEREI

(Accounting for Europe's differences.) – *International Management*. 1991. 5. sz. 52–55. old.

Bankárok, befektetők és más üzletemberek egyformán érdekeltek abban, hogy betekinthessenek jelentősebb partnereik – meglévő és leendő üzletfeleik – könyvviteli kimutatásaiba. A Közös Piac országaiban 1991 elejétől erre van is mód. Az adott időponttól kezdve ugyanis az érdekeltek áttekinthetik az integrációhoz tartozó főbb országok bármely nagyvállalatának elszámolásait. Azonos fogalmakkal dolgozó igazgatósági jelentések, könyvvizsgálói beszámolók és feljegyzések állnak rendelkezésükre, egyező módon felépítve. Azt hihetnénk ezek után, hogy a könyvviteli gyakorlat egységes e földrajzi-gazdasági térségben, ez azonban nincs így. A tévhitet az Egyesült Államokban

tapasztalható könyvviteli harmonizáció sugallja, az európai egységesítés viszont inkább látszólagos, mint valóságos.

A Közös Piac 1978 óta kísérletezik a könyvviteli elszámolások összehangolásával, és jóllehet a formák már nagymértékben azonosak, a tartalom – történelmi okokból – változatlanul eltérő. A profit még mindig nem ugyanazt jelent a Közösség valamennyi országában.

Könyvviteli fogalmak szempontjából Európa két övezetre oszlik. A kisebbik rész az Egyesült Királyságot, Írországot és Hollandiát foglalja magában. Ezen országok gyakorlata sokban hasonlít az Egyesült Államokéhoz. A könyvviteli elmélet és gyakorlat itt a tőkepiac beruházóinak információs szükségleteihez alkalmazkodik. Ezzel szemben a nagyobbik övezetben – alapjában véve az Európai Közösség (EK) többi országában – az adókiadás igényeihez illesztették a könyvvitelt.

A tőkepiaci zónában a vállalatok adóztatása az adóköteles bevétel nyilvántartásán alapszik. Ez a bevétel különbözik attól, amit a megfelelő vállalati számlán nyilvánosságra hoznak, és amelynek a beruházók tájékoztatása a célja. A másik övezetben (ezt Franciaország és Németország uralja) a közzétett számlák mindenekelőtt az adókiadás alapjai. Ezen országokban kereskedelmi törvényt alkottak. A cégek által fizetendő vállalati adó nagysága a profit nyilvánosságra hozott mértékétől függ.

Az adómodellt azokban az országokban érvényesítik, ahol a vállalatoknak hagyományosan a bankok a fő pénzforrásai, míg a tőkepiaci forma ott általános, ahol a cégek nagymértékben a rendes (törzs-, tehát nem elsőbbségi) befektetésektől függenek. Az angliai, az ír vagy a holland vállalatok a beruházók vonzására maximális profitot igyekeznek kimutatni, miközben a francia vagy a német vállalkozók kimutatott hasznuk és ezzel adókötelezettségük minimalizálására törekednek. Az adómodellt érvényesítő országokban a bankárok hosszú távon érdekeltek a vállalatokban, és osztalékot várnak tőlük; nemigen hatnak rájuk az inflációs profitok, amelyek felduzzasztják a részvényárfolyamokat, és tőkenyereséget hoznak létre.

A brit üzletember gazdasági hasznot húz a hazai könyvelési előírásokból, amelyek lehetővé teszik számára, hogy sajátos többletköltségeket vállaljon (például egy másik céget átveve fizessen a vevőkör eszmei értékéért, az ún. „goodwill”-ért a mérlegben kimutatott tartalék, illetve tőkeérték és nem a profit rovására). Ez magyarázza, hogy az angol vállalatok a vállalati profitnagyságokat kimutató és egyúttal a tőkehozadékok sorrendjét jelző listáknak is az élén állnak.

Az elmondottak jól illusztrálhatók egy multinacionális vállalati csoport adataival, olyan komplexumával, amelynek az EK-országokban mindenfelé vannak leányvállalatai, és

amely a könyvvitelét összehasonlítási célokra mindenütt hozzáigazítja a helyi előírásokhoz. A tanulmány táblába foglalja e profitok országokénti átlagait (ECU-ban), az adók és más pénzügyi terhek levonása előtt, valamint az adókkal már mérsékelt, de az osztalékkal még nem csökkentett összegeket. A tábla jelezte szóródás legfontosabb eleme a vállalkozások eszmei értéke, vagyis az a különbség, amely az egy-egy vállalatért fizetett ár és vagyonának nettó értéke között fennáll. Mivel az Egyesült Királyság vállalatai az eszmei értékkel a mérleget terhelik, a profit ott érintetlen marad. Más országokban a profitkiigazítás nagysága annak az időtartamnak a hosszától függ, amely során a „goodwillt” a profit ellenében leírhatják.

Egységesített adórendszer nélkül nehéz a megfelelő országok könyvvitelét összhangba hozni. Ezt napjainkban csak bonyolítja az az angol javaslat, hogy változtassák meg mindazoknak a közösségbeli országoknak a könyvviteli szabványait, amelyek nem tartanak lépést a többiekével.

Az 1980-as évek közepén és végén Angliában számtalan vállalat olvadt be nagyobb vállalatokba. Ez nyomást gyakorolt a cégekre, hogy részvényeik árfolyamának emelése érdekében maximális profitokat jelentsenek. Az érintett vállalatok abban reménykedtek, hogy így egyrészt elriasztják az üzleti élet „ragadozóit”, másrészt kisebb költséggel tudnak más vállalatokat sajátjukba beolvasztani. A tanulmány két tanulságot – és egyben riasztó – példáját mutatja be e műveleteknek: az ún. Coloroll-esetet és a Polly Peck-csoport üzleti manővereit.

A „mérlegen kívüli könyvvezetés” betiltása várható azon javaslat nyomán, amelyet a brit könyvviteli szabványok kialakításáért felelős bizottság ajánl a Közösség számára. Ennek célja, hogy – amint a Bizottság elnökének nyilatkozata kifejezi – olyan megoldást találjanak, méghozzá gyorsan, amely lehetővé teszi, hogy a beruházók a mérlegbeszámoló első öt oldalán mindent megtaláljanak, ami egy-egy vállalat pénzügyi helyzetéről tájékoztatja őket. „Biztosítanunk kell a könyvviteli számlák olyan keretét, amely a felhasználók gondolkodásmódjának felel meg” – mondja az elnök, és hozzáteszi: „Nem hiszem, hogy ez ma így lenne.” A Közösség könyvviteli szabványokkal foglalkozó ügyosztálya azonban nem ért egyet elképzeléseivel. Szerintük a szabványok kidolgozása az illetékes EK-központ dolga, és nem érzik szükségét a „brüsszeli” előírások semmiféle elkülönült és kiegészítő értelmezésének.

Létezik eközben legalább egy olyan terület, ahol az EK Anglia előtt jár, ez pedig a könyvvizsgálói és az egyéb könyvviteli munkák elválasztása egymástól. Bizonyos vádaskodások hatására, amelyek szerint egyes nagy

könyvvizsgáló-könyvszakértő cégek – a megbízások elnyerése érdekében és a vizsgált gazdasági szervezetek nyomására – olykor a valószínűségeknél kedvezőbb véleményt alkottak az általuk vizsgált vállalatok anyagi helyzetéről, az EK-országokban a könyvszakértői, illetve a könyvelés-tanácsadói egységeket kezdték elkülöníteni egymástól. Mind többen követelik, hogy a könyvvizsgálók legyenek tárgyilagosak a revíziók során, és a köz érdekeit képviseljék. Olaszországban például megkövetelik: öt-évenként váltsák a könyvvizsgálókat. Eközben a brit-amerikai tanácsadók és könyvszakértők kétségüket fejezik ki a „kettősség” igényét és tárgyilagosságát illetően. Példaként – egyebek közt – egy bordeaux-i cégre hivatkoznak, ahol háromfelé válik ugyan a tanácsadói, a törvényességi-jogászai és a könyvszakértői tevékenység, illetve szervezet, és mindhárom egységnek külön telefonszáma van, de ügyfelek névsora azonos, és a három cégnek ugyanaz a vállalat a tulajdonosa.

Az EK-országok egymástól gyökeresen eltérő felfogása a könyvelésről láthatóan azokat a különbözőségeket fejezi ki, ahogyan a tőkéhez hozzájutnak, ezért adminisztratív intézkedésekkel aligha érhető el a kívánatos összhang.

(Ism.: *Somogyi Miklós*)

LUTZ, E.-MUNASINGHE, M.:

KÖRNYEZETI ELSZÁMOLÁSOK

(Accounting for the environment.) – *Finance and Development*. 1991. 1. sz. 19–21. p.

A közgazdászok újabban egyre inkább törekednek a természeti erőforrások figyelembevételére a nemzettermék- és nemzetijövedelem-számításokban. Erre az a felismerés vezetett, hogy a nemzetgazdasági számlák (System of National Accounts – SNA) jelenlegi rendszere nem veszi kellően figyelembe ezt a tényezőt, és ebből adódóan a ráépülő fejlesztési stratégiák nem biztosítják a (hosszú távon) fenntartható fejlődést.

Az SNA nemzetijövedelem-számítása a bruttó hazai termék (GDP) meghatározására épül, ami a piaci tevékenységek jól alkalmazható mérőszáma, és fontos makroszintű gazdaságirányítási mutató. A GDP ugyanakkor nem tükrözi a környezeti erőforrások kimerülését, illetve az ebből adódó veszteségeket. Az SNA általában piaci árakon alapuló jól meghatározott bevétel-kiadás elszámolást alkalmaz. A piaci információk viszont általában nem jelzik a környezet szennyeződését és leromlását, a hulladék-elhelyezést és mindennek a társadalomra gyakorolt hatását.

A természeti erőforrások és a környezet elszámolásának hiányosságai részben az ember által létrehozott (felhalmozott) és a természeti

amely a könyvvitelét összehasonlítási célokra mindenütt hozzáigazítja a helyi előírásokhoz. A tanulmány táblába foglalja e profitok országokénti átlagait (ECU-ban), az adók és más pénzügyi terhek levonása előtt, valamint az adókkal már mérsékelt, de az osztalékkal még nem csökkentett összegeket. A tábla jelezte szóródás legfontosabb eleme a vállalkozások eszmei értéke, vagyis az a különbség, amely az egy-egy vállalatért fizetett ár és vagyonának nettó értéke között fennáll. Mivel az Egyesült Királyság vállalatai az eszmei értékkel a mérleget terhelik, a profit ott érintetlen marad. Más országokban a profitkiigazítás nagysága annak az időtartamnak a hosszától függ, amely során a „goodwillt” a profit ellenében leírhatják.

Egységesített adórendszer nélkül nehéz a megfelelő országok könyvvitelét összhangba hozni. Ezt napjainkban csak bonyolítja az az angol javaslat, hogy változtassák meg mindazoknak a közösségbeli országoknak a könyvviteli szabványait, amelyek nem tartanak lépést a többiekével.

Az 1980-as évek közepén és végén Angliában számtalan vállalat olvadt be nagyobb vállalatokba. Ez nyomást gyakorolt a cégekre, hogy részvényeik árfolyamának emelése érdekében maximális profitokat jelentsenek. Az érintett vállalatok abban reménykedtek, hogy így egyrészt elriasztják az üzleti élet „ragadozóit”, másrészt kisebb költséggel tudnak más vállalatokat sajátjukba beolvasztani. A tanulmány két tanulságos – és egyben riasztó – példáját mutatja be e műveleteknek: az ún. Coloroll-esetet és a Polly Peck-csoport üzleti manővereit.

A „mérlegen kívüli könyvvezetés” betiltása várható azon javaslat nyomán, amelyet a brit könyvviteli szabványok kialakításáért felelős bizottság ajánl a Közösség számára. Ennek célja, hogy – amint a Bizottság elnökének nyilatkozata kifejezi – olyan megoldást találjanak, méghozzá gyorsan, amely lehetővé teszi, hogy a beruházók a mérlegbeszámoló első öt oldalán mindent megtaláljanak, ami egy-egy vállalat pénzügyi helyzetéről tájékoztatja őket. „Biztosítanunk kell a könyvviteli számlák olyan keretét, amely a felhasználók gondolkodásmódjának felel meg” – mondja az elnök, és hozzáteszi: „Nem hiszem, hogy ez ma így lenne.” A Közösség könyvviteli szabványokkal foglalkozó ügyosztálya azonban nem ért egyet elképzeléseivel. Szerintük a szabványok kidolgozása az illetékes EK-központ dolga, és nem érzik szükségét a „brüsszeli” előírások semmiféle elkülönült és kiegészítő értelmezésének.

Létezik eközben legalább egy olyan terület, ahol az EK Anglia előtt jár, ez pedig a könyvvizsgálói és az egyéb könyvviteli munkák elválasztása egymástól. Bizonyos vádaskodások hatására, amelyek szerint egyes nagy

könyvvizsgáló-könyvszakértő cégek – a megbízások elnyerése érdekében és a vizsgált gazdasági szervezetek nyomására – olykor a valóságosnál kedvezőbb véleményt alkottak az általuk vizsgált vállalatok anyagi helyzetéről, az EK-országokban a könyvszakértői, illetve a könyvelés-tanácsadói egységeket kezdték elkülöníteni egymástól. Mind többen követelik, hogy a könyvvizsgálók legyenek tárgyilagosak a revíziók során, és a köz érdekeit képviseljék. Olaszországban például megkövetelik: öt-évenként váltsák a könyvvizsgálókat. Eközben a brit-amerikai tanácsadók és könyvszakértők kétségüket fejezik ki a „kettősség” igényét és tárgyilagosságát illetően. Példaként – egyebek közt – egy bordeaux-i cégre hivatkoznak, ahol háromfelé válik ugyan a tanácsadói, a törvényességi-jogászi és a könyvszakértői tevékenység, illetve szervezet, és mindhárom egységnek külön telefonszáma van, de ügyfelek névsora azonos, és a három cégnek ugyanaz a vállalat a tulajdonosa.

Az EK-országok egymástól gyökeresen eltérő felfogása a könyvelésről láthatóan azokat a különbözőségeket fejezi ki, ahogyan a tőkéhez hozzájutnak, ezért adminisztratív intézkedésekkel aligha érhető el a kívánatos összhang.

(Ism.: *Somogyi Miklós*)

LUTZ, E.-MUNASINGHE, M.:

KÖRNYEZETI ELSZÁMOLÁSOK

(Accounting for the environment.) – *Finance and Development*. 1991. 1. sz. 19–21. p.

A közgazdászok újabban egyre inkább törekednek a természeti erőforrások figyelembevételére a nemzettermék- és nemzetijövedelem-számításokban. Erre az a felismerés vezetett, hogy a nemzetgazdasági számlák (System of National Accounts – SNA) jelenlegi rendszere nem veszi kellően figyelembe ezt a tényezőt, és ebből adódóan a ráépülő fejlesztési stratégiák nem biztosítják a (hosszú távon) fenntartható fejlődést.

Az SNA nemzetijövedelem-számítása a bruttó hazai termék (GDP) meghatározására épül, ami a piaci tevékenységek jól alkalmazható mérőszáma, és fontos makroszintű gazdaságirányítási mutató. A GDP ugyanakkor nem tükrözi a környezeti erőforrások kimerülését, illetve az ebből adódó veszteségeket. Az SNA általában piaci árakon alapuló jól meghatározott bevétel-kiadás elszámolást alkalmaz. A piaci információk viszont általában nem jelzik a környezet szennyeződését és leromlását, a hulladék-elhelyezést és mindennek a társadalomra gyakorolt hatását.

A természeti erőforrások és a környezet elszámolásának hiányosságai részben az ember által létrehozott (felhalmozott) és a természeti

tőke nem következetes meghatározásából adódnak. A természeti erőforrások nem szerepelnek a mérlegekben, és nem számolnak a természeti tőke – így a vízkészlet, a talaj, a levegő, a nem megújítható erőforrások és az élővilág – kimerülésével. A természeti környezet helyreállításának költségeit rendszerint figyelembe veszik a nemzeti jövedelem számításánál, de az okozott kárt nem. A magánvállalatoknak a környezetkárosodást megakadályozandó kiadásai végül is nem szerepelnek a hozzáadott értékben. Az ilyen jellegű közösségi és háztartási kiadásokat ugyanakkor a nemzeti termékhez való hozzájárulásnak tekintik.

Olyan mérőszámra van szükség, mint a környezeti költségekkel korrigált nettó hazai termék és nemzeti jövedelem. A természeti tőke értékcsökkenésének figyelembevétele alacsonyabb jövedelmet és talán kisebb növekedési ütemet is mutatna. A nemzetgazdasági számlák rendszerében az említett mutatók meghatározása több nehézségbe ütközik (elvi és mérési problémák egyaránt adódnak), és bizonytalan a további adatok begyűjtési költségének megtérülése is.

Az SNA-val szemben itt megfogalmazott kritika megértéséhez hozzátartozik, hogy a rendszer alapjait majd ötven évvel ezelőtt dolgozták ki. Ekkor mind a világ népessége, mind a GDP-vel mért világgazdaság jóval kisebb volt, mint ma. Következésképpen kisebb hangsúlyt kaptak a természeti erőforrások és a környezet, illetve nem ez volt a fő szempont a rendszer kialakításánál. Néhányan viszont már jelezték az ilyen megközelítés szükségességét. *J. R. Hicks* például így írt: „A jövedelemszámítás célja a gyakorlatban az, hogy mutatót adjon az emberek számára arról a mennyiségről, amit elfogyaszthatnak anélkül, hogy elszegényednének.” (*Value and Capital*. Oxford University Press. Oxford. 1946. 172 old.)

A Világbank 1983 óta szorgalmazza, hogy az SNA módosításánál vegyék figyelembe a környezeti kérdéseket. Átmeneti intézkedésként olyan környezeti számlák kialakítását javasolta, amelyek az SNA körén kívül vannak ugyan, de kapcsolódnak ahhoz (ún. *satellite számlák*). Ezt a javaslatot a témával foglalkozó szakértői csoport 1989 elején elfogadta, és a várhatóan 1993-ban életbe lépő új SNA tárgyalja a környezeti kérdéseket, és elismeri az olyan számlák szükségességét, amelyek lehetővé teszik a környezeti kérdések figyelembevételét a jövedelem-számításban.

A Világbank az ENSZ Statisztikai Hivatalával együttműködve és néhány fejlett ország (Norvégia, Franciaország, Egyesült Államok) tapasztalataira támaszkodva vizsgálja a környezeti elszámolások lehetőségét. A termelőeszközök között megkísérlik számbavenni a környezeti eszközöket (így a talajt, az élővilágot és annak biológiai sokrétűségét), amelyeket, ha azok gazdasági tevékenységekhez kapcsol-

lódnak, akkor vagyonnak tekintenek. A termelőtevékenységhez közvetlenül kapcsolódó költségnek és a hozzáadott érték előállításához tartozónak tekintik az ásványkincsek és más természeti erőforrások imputált költségeit, valamint a termelőtevékenység következtében jelentkező környezetpusztulást.

A fenti költségeket a GDP-ből levonva, a környezeti hatásokkal korrigált hazai termékhez jutnak. A környezeti hatásokkal korrigált hazai termékből az ilyen tartalmú nemzeti jövedelem kiszámításához az alábbiakat kell levonni: a kormányzat és a háztartások környezetvédelmi kiadásai, a környezet egészségre gyakorolt hatása, környezeti károk, más országokból származó, illetve más országok felé továbbított kedvezőtlen környezeti hatások (negatív, illetve pozitív előjelű tételek).

Az SNA rendszerének a fentiekre való kiterjesztése elvben viszonylag könnyű, a nehezebb részt az egyes tételek értékének becslése jelenti. Megoldás lehet a felhasználói költségeken keresztül történő megközelítés. Eszerint a kimeríthető erőforrásokból származó jövedelmet két részre bontják: tőkeelemre vagy felhasználói költségre és hozzáadottérték-elemre vagy „valódi” jövedelemre. A tőkeelemet készletcsökkentőnek tekintik, és így nem veszik figyelembe a GDP-ben. A felhasználói költségek becsléséhez a Világbank a kitermelés/készlet arány figyelembevételét ajánlja.

A környezeti elszámolásoknak elvi szempontból minél szélesebb körre kell kiterjedniük. A gyakorlati megvalósításnál az adatok megszerizhetőségének szempontjai érvényesítendőek. Első lépésben a környezetvédelem és az ásványkincsek figyelembevételére lehetne törekedni, természetesen tovább kutatva az egyéb tényezők elszámolásának lehetőségét is. Mindezek megvalósulásáig a GDP használói tartsák szem előtt ezen értékaggregátum korlátait, és környezeti információk figyelembevételével törekedjenek árnyaltabb kép kialakítására.

(Ism.: *Szász Kálmán*)

RICH, V.:

A DUNA JÖVŐJE

(The future of the Danube.) – *The World Today*. 1991. 8–9. sz. 142–144. p.

1992 nemcsak az Egységes Európai Piac kezdete, hanem a Rajna–Majna–Duna-csatorna építésének befejezési éve is. Ezzel – elvileg – lehetővé válik egy Európán keresztül vezető hajózható vízi út Rotterdamtól a fekete-tengeri Sulináig. A folyók összekapcsolásának gondolata már a IX. században Nagy Károly uralkodásának idején felmerült, de megvalósítására csak napjainkban kerül sor. Ez egyúttal több, a kontinens fő folyóival kapcsolatos kérdést vet fel. Bár az európai vízi utak használatát

tőke nem következetes meghatározásából adódnak. A természeti erőforrások nem szerepelnek a mérlegekben, és nem számolnak a természeti tőke – így a vízkészlet, a talaj, a levegő, a nem megújítható erőforrások és az élővilág – kimerülésével. A természeti környezet helyreállításának költségeit rendszerint figyelembe veszik a nemzeti jövedelem számításánál, de az okozott kárt nem. A magánvállalatoknak a környezetkárosodást megakadályozandó kiadásai végül is nem szerepelnek a hozzáadott értékben. Az ilyen jellegű közösségi és háztartási kiadásokat ugyanakkor a nemzeti termékhez való hozzájárulásnak tekintik.

Olyan mérőszámra van szükség, mint a környezeti költségekkel korrigált nettó hazai termék és nemzeti jövedelem. A természeti tőke értékcsökkenésének figyelembevétele alacsonyabb jövedelmet és talán kisebb növekedési ütemet is mutatna. A nemzetgazdasági számlák rendszerében az említett mutatók meghatározása több nehézségbe ütközik (elvi és mérési problémák egyaránt adódnak), és bizonytalan a további adatok begyűjtési költségének megtérülése is.

Az SNA-val szemben itt megfogalmazott kritika megértéséhez hozzátartozik, hogy a rendszer alapjait majd ötven évvel ezelőtt dolgozták ki. Ekkor mind a világ népessége, mind a GDP-vel mért világgazdaság jóval kisebb volt, mint ma. Következésképpen kisebb hangsúlyt kaptak a természeti erőforrások és a környezet, illetve nem ez volt a fő szempont a rendszer kialakításánál. Néhányan viszont már jelezték az ilyen megközelítés szükségességét. *J. R. Hicks* például így írt: „A jövedelemszámítás célja a gyakorlatban az, hogy mutatót adjon az emberek számára arról a mennyiségről, amit elfogyaszthatnak anélkül, hogy elszegényednének.” (*Value and Capital*. Oxford University Press. Oxford. 1946. 172 old.)

A Világbank 1983 óta szorgalmazza, hogy az SNA módosításánál vegyék figyelembe a környezeti kérdéseket. Átmeneti intézkedésként olyan környezeti számlák kialakítását javasolta, amelyek az SNA körén kívül vannak ugyan, de kapcsolódnak ahhoz (ún. *satellite számlák*). Ezt a javaslatot a témával foglalkozó szakértői csoport 1989 elején elfogadta, és a várhatóan 1993-ban életbe lépő új SNA tárgyalja a környezeti kérdéseket, és elismeri az olyan számlák szükségességét, amelyek lehetővé teszik a környezeti kérdések figyelembevételét a jövedelem-számításban.

A Világbank az ENSZ Statisztikai Hivatalával együttműködve és néhány fejlett ország (Norvégia, Franciaország, Egyesült Államok) tapasztalataira támaszkodva vizsgálja a környezeti elszámolások lehetőségét. A termelőeszközök között megkísérlik számbavenni a környezeti eszközöket (így a talajt, az élővilágot és annak biológiai sokrétűségét), amelyeket, ha azok gazdasági tevékenységekhez kapcsol-

lódnak, akkor vagyonnak tekintenek. A termelőtevékenységhez közvetlenül kapcsolódó költségnek és a hozzáadott érték előállításához tartozónak tekintik az ásványkincsek és más természeti erőforrások imputált költségeit, valamint a termelőtevékenység következtében jelentkező környezetpusztulást.

A fenti költségeket a GDP-ből levonva, a környezeti hatásokkal korrigált hazai termékhez jutnak. A környezeti hatásokkal korrigált hazai termékből az ilyen tartalmú nemzeti jövedelem kiszámításához az alábbiakat kell levonni: a kormányzat és a háztartások környezetvédelmi kiadásai, a környezet egészségre gyakorolt hatása, környezeti károk, más országokból származó, illetve más országok felé továbbított kedvezőtlen környezeti hatások (negatív, illetve pozitív előjelű tételek).

Az SNA rendszerének a fentiekre való kiterjesztése elvben viszonylag könnyű, a nehezebb részt az egyes tételek értékének becslése jelenti. Megoldás lehet a felhasználói költségeken keresztül történő megközelítés. Eszerint a kimeríthető erőforrásokból származó jövedelmet két részre bontják: tőkeelemre vagy felhasználói költségre és hozzáadottérték-elemre vagy „valódi” jövedelemre. A tőkeelemet készletcsökkentőnek tekintik, és így nem veszik figyelembe a GDP-ben. A felhasználói költségek becsléséhez a Világbank a kitermelés/készlet arány figyelembevételét ajánlja.

A környezeti elszámolásoknak elvi szempontból minél szélesebb körre kell kiterjedniük. A gyakorlati megvalósításnál az adatok megszerizhetőségének szempontjai érvényesítendőek. Első lépésben a környezetvédelem és az ásványkincsek figyelembevételére lehetne törekedni, természetesen tovább kutatva az egyéb tényezők elszámolásának lehetőségét is. Mindezek megvalósulásáig a GDP használói tartásuk szem előtt ezen értékaggregátum korlátait, és környezeti információk figyelembevételével törekedjenek árnyaltabb kép kialakítására.

(Ism.: *Szász Kálmán*)

RICH, V.:

A DUNA JÖVŐJE

(The future of the Danube.) – *The World Today*. 1991. 8–9. sz. 142–144. p.

1992 nemcsak az Egységes Európai Piac kezdete, hanem a Rajna–Majna–Duna-csatorna építésének befejezési éve is. Ezzel – elvileg – lehetővé válik egy Európán keresztül vezető hajózható vízi út Rotterdamtól a fekete-tengeri Sulináig. A folyók összekapcsolásának gondolata már a IX. században Nagy Károly uralkodásának idején felmerült, de megvalósítására csak napjainkban kerül sor. Ez egyúttal több, a kontinens fő folyóival kapcsolatos kérdést vet fel. Bár az európai vízi utak használatát

egyezmények, szerződések és szabályok rögzítik, mégis szükséges lenne egy egységes vezet-testület megteremtése, amely a vizek és vízi utak kérdését átfogóan és jogszerűen közelítené meg.

A Duna esetében ez különösen bonyolult. Hajózási jogokat érintő nemzetközi szerződések már a XVII. századra visszavezethetők, és az első nagyobb szabású dunai hajózási nemzetközi szerződés az 1815. évi Bécsi Kongresszuson született. A krími háborút követően 1856-ban a Párizsi Szerződés nyomán kezdetét vette a Duna mint vízi út gyakorlati fejlesztése. A nemzetközi felügyelőbizottság tagjai az akkori folyó menti államok voltak (Württemberg, Bajorország, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom). 1919-ben a folyó nemzetközi státusát a Versailles-i Szerződésben rögzítették, és 1921-ben Duna Bizottságot alapítottak a győztes szövetségesek (Franciaország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Románia). Ez az ideiglenesség 1939-ig tartott, amikor a teljes egyenlőség elve alapján Németországot felvették a Bizottság tagjai sorába.

A második világháborút követő években a helyzet még bonyolultabbá vált, mivel a folyópart nyolc állama három politikai-gazdasági rendszerhez tartozott. Bár a Duna nemzetközi vízi út, a háborút követően nem volt mindjárt békeszerződés, amely a Duna státusát megerősítette volna. 1949-ben a vízparti szocialista államok megállapodtak a Belgrádi Egyezményben, amelynek keretei között új Duna Bizottságot hoztak létre, amelybe Ausztria 1955-ben kapcsolódott be. Németország csatlakozása az egyezményhez leküzdhetetlennek tűnő akadályba – nevezetesen Nyugat-Berlin státusának szovjet részről való elutasításába – ütközött. Így csak 1989-ben, a berlini fal leomlásakor és a német újraegyesülés után vált lehetővé a bonni kormány számára, hogy előterjessze csatlakozási igényét a Belgrádi Egyezményhez. A németek tényleges csatlakozása azonban a mai napig sem történt meg.

A Duna Bizottság székhelye Budapesten van, és az elmúlt 42 év alatt kijelölt feladatait pontosan teljesítette, de hatásköre korlátozott. A szabályok bevezetése a részt vevő államok kormányainak ellenjegyzésétől függ. Nem tölthet be

döntőbírói szerepet, nem rendelkezik vízi rendőrséggel, a Duna mellékfolyói és a Duna-parti atomerőművek nem tartoznak hatáskörébe. Ugyancsak korlátozott mértékben intézkedhet a folyó szennyezőivel, a part menti városok vízszennyezésével szemben is.

A Bizottság nem foglalkozott a magyar Duna-Kör tiltakozó megmozdulásával, amely a Bős–Nagymaros vízlépcső megépítésének környezetet és társadalmat várhatóan súlyosan károsító hatása miatt indult.

A Duna állapotával a folyó menti városok tudósai egyre többet foglalkoznak. Ausztria évek óta eredményként könyvelheti el, hogy a folyó nem hagyja el szennyezettebben az országhatárt, mint ahogyan a víz érkezik. A Dunában pedig minden szennyeződés – messze a nemzetközileg elfogadott mértéken felül – megtalálható, amely különösen az alsó folyás mentén veszélyes. A helyzet valószínűleg tovább rosszabbodik. A mostanában elfogadott nagy gátépítések a vízminőséget tovább rontják majd, és bár remélhetőleg nem építik fel a nagymarosi erőművet, számos egyéb új vízi erőmű működik és épül a Duna mentén.

Hosszú évek szívós munkájával mostanára a szakemberek képesek a Duna ökológiai állapotának teljes áttekintésére. A hivatalosan és nem hivatalosan együttműködő tudósok testületi állásfoglalását követően kezdeményezték a folyó menti államok kormányközi együttműködését a Duna védelmében. Bukaresti székhellyel 1985-ben megalapították a Duna Ökológiai Egyesületet, de ezt semmiféle gyakorlati lépés nem követte. 1991 februárjában Budapesten a nyolc folyó menti állam képviselői találkoztak. Az értekezleten előkészítettek egy tervezetet, amely a Duna-medence környezeti áttekintését, közös szabványok, kritériumok megalkotását, mintavételi eljárásokon alapuló adatgyűjtést, a múlt hibáinak kijavítását célozná. A találkozó ideiglenes titkárságot állított fel.

Végezetül a szerző megállapítja, hogy az eddigiekhez képest az jelentene előrelépést, ha a folyó ügyeinek intézését egyetlen testületre bíznák, amelynek tényleges hatásköre lenne.

(Ism.: *Deáky Györgyné*)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ATKINSON, A. B.:

A SZEGÉNYEK ARÁNYÁNAK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(Comparing poverty rates internationally: Lessons from recent studies in developed countries.) – *The World Bank Economic Review*. 1991. 1. sz. 3–21. p.

A nemzetek feletti gazdasági, politikai szervezetek – például az Európai Közösség, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete

(Organization for Economic Co-operation and Development – OECD) – tevékenységének egyik lényeges területe a szervezethez tartozó országok különböző szempontok szerinti összehasonlítása. A fejlett jóléti államok szociálpolitikájában megkülönböztetett figyelmet fordítanak a szegények helyzetére, arányára, összetételére, és természetesen, hogy az integráció előrehaladtával az egyes országok különbsé-

egyezmények, szerződések és szabályok rögzítik, mégis szükséges lenne egy egységes vezetőség megteremtése, amely a vizek és vízi utak kérdését átfogóan és jogszerűen közelítené meg.

A Duna esetében ez különösen bonyolult. Hajózási jogokat érintő nemzetközi szerződések már a XVII. századra visszavezethetők, és az első nagyobb szabású dunai hajózási nemzetközi szerződés az 1815. évi Bécsi Kongresszuson született. A krími háborút követően 1856-ban a Párizsi Szerződés nyomán kezdetét vette a Duna mint vízi út gyakorlati fejlesztése. A nemzetközi felügyelőbizottság tagjai az akkori folyó menti államok voltak (Württemberg, Bajorország, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom). 1919-ben a folyó nemzetközi státusát a Versailles-i Szerződésben rögzítették, és 1921-ben Duna Bizottságot alapítottak a győztes szövetségesek (Franciaország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Románia). Ez az ideiglenesség 1939-ig tartott, amikor a teljes egyenlőség elve alapján Németországot felvették a Bizottság tagjai sorába.

A második világháborút követő években a helyzet még bonyolultabbá vált, mivel a folyópart nyolc állama három politikai-gazdasági rendszerhez tartozott. Bár a Duna nemzetközi vízi út, a háborút követően nem volt mindjárt békeszerződés, amely a Duna státusát megerősítette volna. 1949-ben a vízparti szocialista államok megállapodtak a Belgrádi Egyezményben, amelynek keretei között új Duna Bizottságot hoztak létre, amelybe Ausztria 1955-ben kapcsolódott be. Németország csatlakozása az egyezményhez leküzdhetetlennek tűnő akadályba – nevezetesen Nyugat-Berlin státusának szovjet részről való elutasításába – ütközött. Így csak 1989-ben, a berlini fal leomlásakor és a német újraegyesülés után vált lehetővé a bonni kormány számára, hogy előterjessze csatlakozási igényét a Belgrádi Egyezményhez. A németek tényleges csatlakozása azonban a mai napig sem történt meg.

A Duna Bizottság székhelye Budapesten van, és az elmúlt 42 év alatt kijelölt feladatait pontosan teljesítette, de hatásköre korlátozott. A szabályok bevezetése a részt vevő államok kormányainak ellenjegyzésétől függ. Nem tölthet be

döntőbírói szerepet, nem rendelkezik vízi rendőrséggel, a Duna mellékfolyói és a Duna-parti atomerőművek nem tartoznak hatáskörébe. Ugyancsak korlátozott mértékben intézkedhet a folyó szennyezőivel, a part menti városok vízszennyezésével szemben is.

A Bizottság nem foglalkozott a magyar Duna-Kör tiltakozó megmozdulásával, amely a Bős–Nagymaros vízlépcső megépítésének környezetet és társadalmat várhatóan súlyosan károsító hatása miatt indult.

A Duna állapotával a folyó menti városok tudósai egyre többet foglalkoznak. Ausztria évek óta eredményként könyvelheti el, hogy a folyó nem hagyja el szennyezettebben az országhatárt, mint ahogyan a víz érkezik. A Dunában pedig minden szennyeződés – messze a nemzetközileg elfogadott mértéken felül – megtalálható, amely különösen az alsó folyás mentén veszélyes. A helyzet valószínűleg tovább rosszabbodik. A mostanában elfogadott nagygátépítések a vízminőséget tovább rontják majd, és bár remélhetőleg nem építik fel a nagymarosi erőművet, számos egyéb új vízi erőmű működik és épül a Duna mentén.

Hosszú évek szívós munkájával mostanára a szakemberek képesek a Duna ökológiai állapotának teljes áttekintésére. A hivatalosan és nem hivatalosan együttműködő tudósok testületi állásfoglalását követően kezdeményezték a folyó menti államok kormányközi együttműködését a Duna védelmében. Bukaresti székhellyel 1985-ben megalapították a Duna Ökológiai Egyesületet, de ezt semmiféle gyakorlati lépés nem követte. 1991 februárjában Budapesten a nyolc folyó menti állam képviselői találkoztak. Az értekezleten előkészítettek egy tervezetet, amely a Duna-medence környezeti áttekintését, közös szabványok, kritériumok megalkotását, mintavételi eljárásokon alapuló adatgyűjtést, a múlt hibáinak kijavítását célozná. A találkozó ideiglenes titkárságot állított fel.

Végezetül a szerző megállapítja, hogy az eddigiekhez képest az jelentene előrelépést, ha a folyó ügyeinek intézését egyetlen testületre bíznák, amelynek tényleges hatásköre lenne.

(Ism.: *Deáky Györgyné*)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ATKINSON, A. B.:

A SZEGÉNYEK ARÁNYÁNAK NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

(Comparing poverty rates internationally: Lessons from recent studies in developed countries.) – *The World Bank Economic Review*. 1991. 1. sz. 3–21. p.

A nemzetek feletti gazdasági, politikai szervezetek – például az Európai Közösség, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete

(Organization for Economic Co-operation and Development – OECD) – tevékenységének egyik lényeges területe a szervezethez tartozó országok különböző szempontok szerinti összehasonlítása. A fejlett jóléti államok szociálpolitikájában megkülönböztetett figyelmet fordítanak a szegények helyzetére, arányára, összetételére, és természetesen, hogy az integráció előrehaladtával az egyes országok különbsé-

geinek vizsgálata ezen a területen is fontos szerepet kap.

A dolgozat első fele a szegények arányának nemzetközi összehasonlításával kapcsolatos módszertani problémákat ismerteti, majd esettanulmányt mutat be, amely felhívja a figyelmet arra, hogy – még látszólag hasonló fogalmak használata esetén is – nehézségekbe ütközhet a különböző országokra vonatkozó adatok összehasonlítása, értelmezése.

A szegénység mérésével kapcsolatban a szerző a szegénység mérőszámának, a szegénységi küszöbnek, az elemzés statisztikai egységének és az ekvivalencia-skála (fogyasztási egység-skála) meghatározását vizsgálja.

A szegénység mérésére elvileg az össz fogyasztás vagy az összkiadás és az össz fogyasztás együttes értéke lenne alkalmas, legtöbb országban mégis a (bruttó vagy nettó) jövedelmet használják az életszínvonal közelítő jellemzésére. Nem mindegy azonban, hogy éves vagy folyó (heti, havi) jövedelmet tekintünk-e, illetve csak a pénzjövedelmet vagy a természetbeni jövedelmeket is. Az OECD-hez tartozó országokban általában elkülönítik a lakásfenntartással kapcsolatos szükségleteket, és a szegénységet az erre fordított kiadásokkal csökkentett jövedelemmel mérik.

Az Egyesült Államokban a szegénységi küszöböt az $(1+h)p \cdot x^*$ formulával határozták meg, ahol x^* a Földművelésügyi Minisztérium által meghatározott élelmiszerkosár mennyiségi vektora, p az ehhez tartozó árvektor, a többi szükséglet fedezésére szolgáló h szorzót pedig 3-nak vették. Elvileg hasonló a kanadai módszer, ahol a szegénységi küszöböt olyan jövedelmi szintben határozták meg, ahol a háztartások jövedelmük 70 százalékát az alapvető szükségletekre (élelmiszer, lakás, ruházat) költik. Európa számos országában az átlagos jövedelem 50 (vagy valamilyen más fix) százalékát tekintik szegénységi küszöbnek. Az előbbi módszerrel meghatározottat abszolút, az utóbbival kiszámítottat pedig relatív szegénységi küszöbnek nevezik.

Nemzetközi összehasonlításoknál különösen fontos a fogalom és a vizsgálatba bevontak körének pontos meghatározása, de az sem mindegy, hogy például az egyes országokra vagy az összehasonlításban részt vevő országok összességére vonatkozó átlag 50 százaléka alatt élőket tekintik-e szegényeknek. A szerző ez utóbbinak a szegények szám szerinti megoszlására (az Európai Közösség 11 államában) gyakorolt hatását táblában mutatja be.

A vizsgálatnál alkalmazott egység – háztartás, kiadási egység (spending unit), család, szűk család, személy – szintén befolyásolja az eredményeket, elsősorban a szegények számát és összetételét. Többnyire a háztartást vagy a kiadási egységet szokták alkalmazni azon feltevés alapján, hogy a háztartáson, családon belül mindenki egyformán részesedik a ren-

delkezésre álló javakban. Az egység megválasztásának hatását jól mutatja, hogy Nagy-Britanniában 1983-ban az 1985-ig használatos szűk család (szülők + eltartott gyermekek) alapján 11,1 százalék volt az átlagjövedelem 50 százaléka alatt élők aránya, a háztartás fogalom alapján viszont csak 8,1 százalék.

Ha a vizsgálati egység nem a személy, szükségszerűen alkalmazni kell valamilyen ekvivalencia-skálát a különböző nagyságú és összetételű háztartások közös alapra hozására. (Személyek esetén is lehet differenciálni nem, kor stb. alapján.) Az egyes országokban igen eltérő skálákat alkalmaznak, s ezek különböző eredményeket adhatnak, különösen az alacsony jövedelműek összetételéről (például az időskorúak arányáról). A tanulmány – a Luxemburg Income Study vizsgálatai alapján – erre vonatkozó adatokat is bemutat.

Az esettanulmány – az egyes országok átlagjövedelmének (Franciaország esetén medián jövedelmének) 50 százaléka alatt élőket szegényeknek tekintve – Franciaország, Nagy-Britannia és Németország esetében vizsgálja a szegények arányát. Nagy-Britanniában 1985-ben a népesség 9,2, Franciaországban 1984–1985-ben a háztartások 10,9, a Német Szövetségi Köztársaságban 1983-ban pedig a népesség 7 százaléka élt e küszöb alatt. Bár a szegénység indikátora mindhárom esetben az adózás utáni jövedelem és a vizsgálat egysége mindegyik országban a háztartás, az adatok mégis csak látszólag összehasonlíthatók, ugyanis jelentősek a becsléseknél alkalmazott módszerbeli különbségek. Így a másik két országgal szemben a brit adatok nem éves, hanem heti, illetve havi jövedelemre vonatkoznak, ami kihat mind a szegények arányára, mind összetételére. Az alkalmazott ekvivalencia-skálák is jelentősen különböznek. Két felnőttből és két gyermekből álló háztartás esetén a skála értéke (egységnek az egyedülállót véve) Franciaországban 2,7, Németországban a gyermekek korától függően 2,7–3,3, Nagy-Britanniában pedig a (15 évesnél fiatalabb) gyermekek korától függően 1,79–2,15. Az ekvivalencia-skála különbségei még az országok szegények aránya szerinti rangsorát is befolyásolhatják.

Franciaországban az átlag helyett a medián jövedelmet vették alapul, és így körülbelül egyharmaddal alacsonyabb lett a szegények aránya (az átlagjövedelem 13 százalékkal magasabb a medián jövedelemnél). A vizsgált országok az átlag (medián) számításánál is különböző módon jártak el:

– Franciaországban a háztartások egy fogyasztási egységre jutó jövedelmét átlagolták a háztartásokra, azaz minden háztartást nagyságtól függetlenül egy egységnek tekintették;

– Németországban az átlagot az összjövedelem és a fogyasztási egységek összes számának hányadosaként számították;

– Nagy-Britanniában a háztartások egy fogyasztási egységre jutó jövedelmét a személyek számával súlyozva számították ki az átlagot.

Franciaországban a szegények aránya a szegénynek minősülő háztartások arányát jelzi, ami abban az esetben különbözhet a szegény népesség arányától, ha az ilyen háztartások létszáma eltér az átlagostól. Kérdéses az adatforrások megbízhatósága is, hiszen az adatok háztartási költségvetési felvételekből származnak, és ezekben a felvételekben az alacsony jövedelmű háztartások többnyire alulreprezentáltak.

Az esettanulmány arra figyelmeztet, hogy a szegények arányáról igazán összehasonlítható adatok csak a mintavételi módszerek, fogalmak, becslési eljárások egységesítésével nyer-

hetők, amihez szükség van az egyes országok statisztikus szakértőinek szoros együttműködésére.

A szerző egyik fő következtetése, hogy a fogalmak meghatározása nemcsak technikai kérdés, hanem a politikai célok megítélésétől is függ, és a megfigyelt statisztikai adatok értékelésénél a környező gazdasági és társadalmi intézményrendszert még a szinte azonos földrajzi elhelyezkedésű és gazdasági fejlettségű nyugat-európai államoknál is figyelembe kell venni.

(Ism.: *Éltető Ödön*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Schmid, F.: Egyenlőtlenségi mértékek érzékenysége.

Wiegert, R.-Strecker, H.: Általános legkisebb négyzetes becslés és mintán alapuló modellek hatékonyságának összehasonlítása.

Wolters, J.: Alternatív módszerek az állandóság mérésére gazdasági idősoroknál.

Franke, J.: A koncentráció kifejlődésének felbontása.

Stäglin, R.-Wagner, G.: Az állami statisztikai szervezet régi feladatai és új formái.

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Veres, P.: Gondolatok a népesség jelenlegi és jövőbeli alakulásáról.

Burcin, B.-Stoukal, L.: A cseh és a szlovák népesség halandósága a történetileg minimális halálozási ráta szempontjából.

Fialová, L.: A népesség kor és családi állapot szerinti megoszlása 1945 után Csehszlovákiában.

Belacek, J.: A Cseh Köztársaság halandóságának elemzése, 1982-1987.

Hrubá, D.: A „végzettség” mutatója epidemiográfiai tanulmányokban.

1991. ÉVI 3. SZÁM

Syrovatka, A.-Vondracek, J.-Skutilová, J.: Változási tendenciák a házasságon kívül született gyermekek körében.

Bartonová, D.: Nem férjezett nők termékenységeinek alakulása a 80-as években.

Kraus, J.: A halandóság területi különbségei.

Hirsl, M.: Fiatal házások jövedelmei.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Tukey, J. W.: Több segédváltozó használata klinikai kísérleteknél.

Ogata, Y.-Abe, K.: A globális és regionális szeizmikus tevékenység hosszú távú változásának néhány statisztikai vonása.

Zurbenko, I. G.: Nem stacionárius idősorok spektrálanalízise.

Embrechts, P.-Herzberg, A. M.: Andrews-pontsorok variációi.

Lindgren, G.-Rychlik, I.: Modellek és regressziós közelítések az átmenő és extrém értékelméletben.

Robinson, L. D.-Jewell, N. P.: A segédváltozós finomításra vonatkozó néhány meglepő eredmény a logisztikus regressziós modellekben.

Casalis, M.: Természetes exponenciális családok.

Cox, D. R.-Wermuth, N.: Egyszerű közelítés kétváltozós és háromváltozós normál integrálokra.

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZETI
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 243. SZÁM

Erkel-Rousse, H.: Franciaország nemzetközi környezete 2000-ben.

Hatem, F.-Passeron, H.: „Globalizáció”, „fujizmus” és öko-fejlődés: három újkeletű szó a következő évtized megértéséhez.

Bensaid, J.-Ponty, N.: Gazdasági és monetáris unió: a gazdaságpolitika új összefüggése.

Dinh, Qu. Ch.: A népesség a vártnál gyorsabban öregszik.

Blanchet, D.-Marchand, O.: Alkalmazkodás a 2000 körül várható munkaerőhiányhoz.

Franciaországban a szegények aránya a szegénynek minősülő háztartások arányát jelzi, ami abban az esetben különbözhet a szegény népesség arányától, ha az ilyen háztartások létszáma eltér az átlagostól. Kérdéses az adatforrások megbízhatósága is, hiszen az adatok háztartási költségvetési felvételekből származnak, és ezekben a felvételekben az alacsony jövedelmű háztartások többnyire alulreprezentáltak.

Az esettanulmány arra figyelmeztet, hogy a szegények arányáról igazán összehasonlítható adatok csak a mintavételi módszerek, fogalmak, becslési eljárások egységesítésével nyer-

hetők, amihez szükség van az egyes országok statisztikus szakértőinek szoros együttműködésére.

A szerző egyik fő következtetése, hogy a fogalmak meghatározása nemcsak technikai kérdés, hanem a politikai célok megítélésétől is függ, és a megfigyelt statisztikai adatok értékelésénél a környező gazdasági és társadalmi intézményrendszert még a szinte azonos földrajzi elhelyezkedésű és gazdasági fejlettségű nyugat-európai államoknál is figyelembe kell venni.

(Ism.: *Éltető Ödön*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Schmid, F.: Egyenlőtlenségi mértékek érzékenysége.

Wiegert, R.-Strecker, H.: Általános legkisebb négyzetes becslés és mintán alapuló modellek hatékonyságának összehasonlítása.

Wolters, J.: Alternatív módszerek az állandóság mérésére gazdasági idősoroknál.

Franke, J.: A koncentráció kifejlődésének felbontása.

Stäglin, R.-Wagner, G.: Az állami statisztikai szervezet régi feladatai és új formái.

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Veres, P.: Gondolatok a népesség jelenlegi és jövőbeli alakulásáról.

Burcin, B.-Stoukal, L.: A cseh és a szlovák népesség halandósága a történetileg minimális halálozási ráta szempontjából.

Fialová, L.: A népesség kor és családi állapot szerinti megoszlása 1945 után Csehszlovákiában.

Belacek, J.: A Cseh Köztársaság halandóságának elemzése, 1982-1987.

Hrubá, D.: A „végzettség” mutatója epidemiográfiai tanulmányokban.

1991. ÉVI 3. SZÁM

Syrovatka, A.-Vondracek, J.-Skutilová, J.: Változási tendenciák a házasságon kívül született gyermekek körében.

Bartonová, D.: Nem férjezett nők termékenységének alakulása a 80-as években.

Kraus, J.: A halandóság területi különbségei.

Hirsl, M.: Fiatal házások jövedelmei.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Tukey, J. W.: Több segédváltozó használata klinikai kísérleteknél.

Ogata, Y.-Abe, K.: A globális és regionális szeizmikus tevékenység hosszú távú változásának néhány statisztikai vonása.

Zurbenko, I. G.: Nem stacionárius idősorok spektrálanalízise.

Embrechts, P.-Herzberg, A. M.: Andrews-pontsorok variációi.

Lindgren, G.-Rychlik, I.: Modellek és regressziós közelítések az átmenő és extrém értékelméletben.

Robinson, L. D.-Jewell, N. P.: A segédváltozós finomításra vonatkozó néhány meglepő eredmény a logisztikus regressziós modellekben.

Casalis, M.: Természetes exponenciális családok.

Cox, D. R.-Wermuth, N.: Egyszerű közelítés kétváltozós és háromváltozós normál integrálokra.

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZETI
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 243. SZÁM

Erkel-Rousse, H.: Franciaország nemzetközi környezete 2000-ben.

Hatem, F.-Passeron, H.: „Globalizáció”, „fujizmus” és öko-fejlődés: három újkeletű szó a következő évtized megértéséhez.

Bensaid, J.-Ponty, N.: Gazdasági és monetáris unió: a gazdaságpolitika új összefüggése.

Dinh, Qu. Ch.: A népesség a vártnál gyorsabban öregszik.

Blanchet, D.-Marchand, O.: Alkalmazkodás a 2000 körül várható munkaerőhiányhoz.

Caracosta, L.–Fleurbyey, M.–Leroy, C.: Versenyképesség, növekedés és foglalkoztatás: franciaországi előrejelzés 2000-re.

Darmon, D.–Hourriez, J.-M.–L'Hardy, Ph.: Fogyasztás: az öregedő népesség hatása.

1991. ÉVI 244. SZÁM

Demotes-Mainard, M.: Az ipari növekedés 20 éve Franciaországban.

Maliverney, J.: Exportáló cégek: növekvő koncentráció.

Bricout, J.-L.: Az export: nagyságrendi kérdések.

Cling, J.-P.–Suarez, A.: Francia ipari jelenlét az újabban iparosodott országokban.

1991. ÉVI 245. SZÁM

Moriconi-Ebrard, F.: A világ 100 legnagyobb városa.

Laurent, L.: A körzettől az államig: adminisztratív beosztás és területi polarizáció.

Mansuy, M.–Marpsat, M.: Nagyvárosi területek: szociális ellentétek egy városi környezetben.

Dubois, E.–Meunier, C.–Villetelle, J.-P.: A recesszió okai.

Schweizerische Zeitschrift für

Volkswirtschaft und StatistikA SVÁJCI STATISZTIKAI
ÉS KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 2. SZÁM

Keuschnigg, C.: Áttérés a készpénzfolyamos bevételre.
Mettelsiefen, B.: Az adópolitikai eszközök dinamikus hatásai Nyugat-Németországban.

Manne, A. S.: Global 2100: a széndioxid-kibocsátási korlátozások egy majdnem konzisztens modellje.

Conrad, K.–Schröder, M.: A légszennyezés-kibocsátási díjszabások értékelése: egy alkalmazott általános egyensúlyi módszer.

Alfsen, K. H.: Általános egyensúlyi modellekre alapozott környezeti gazdaságok: a norvég tapasztalat.

Rowse, J.: Az engedmény arányának megválasztása és hatékonyság a nem felújítható források kijelölésében.

**PRZEGLĄD
STATYSTYCZNY**A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
STATISZTIKAI ÉS ÖKONOMETRIAI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1990. ÉVI 4. SZÁM

Smoluk, A.: Approximációelmélet és közgazdaságtan.
Paelinck, J. H. P.: Empirikus eredmények néhány új becsléssel a térbeli gazdaságokra.

Kolupa, M.–Radzio, A.: A különbség-kompenzáció megkonstruálásának egy módszeréről.

Kozak, J.: Megjegyzések az egybeesés- és különbség-kompenzáció fogalmihoz lineáris regresszió esetén.

Pasik-Duncan, B.: Egy aggregált autoregresszív folyamat előrejelzése.

Rogowski, J.: Rejtett változók PLS-becslésének tulajdonságai.

Wisniewski, J. W.: Dinamikus ökonometriai modellezés korlátolt függő változóval.

Blaszczuk, D.: Módszerek a végső erőforrás keresleti követelményeinek meghatározására.

Jasinski, L. J.: Lineáris sztochasztikus elosztási probléma: a Charnes-Cooper-módszer.

1991. ÉVI 1. SZÁM

Bartosiewicz, S.–Jajuga, K.: Zdzislaw Hellwig az ökonometriai modellezésről.

Galanc, T.–Mikus, J.: Nem stacionárius folyamatok egyik előrejelzési módszeréről.

Gruszczynski, M.: Súlyozott korrelációs és determinációs együtthatók.

Rocki, M.–Tabeau, A.: Szimultán ökonometriai modellek korrelációs jelöléséről.

Michalski, T.: Korlátolt mátrixok alkalmazása ökonometriai modell strukturális paramétereire vonatkozó lineáris kényszerfeltételek tesztelésére.

Tabeau, A.: Különbség-kompenzációs transzformáció egy-egyenes regressziós modelljére.

Witkowska, D.: Optimális politika meghatározása egy kétszintű gazdasági modell döntési központja számára.

Doleba, E.: Egy M/M/s sorbanállási modell – módszer a paraméterek meghatározására.

Jasinski, L. J.: Sztochasztikus elosztási probléma: a Dantzig-Madansky-módszer.

Hozer, J.: Időtényező az ökonometriai modellezésben.

REVISTA
ROMANA DE**STATISTICA**A NEMZETI STATISZTIKAI BIZOTTSÁG
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 1. SZÁM

A statisztikai rendszer fejlesztési stratégiája, 1991–1992.
Gavrila, I.: A fejlődés ciklikussága, gazdasági válságok és a statisztikai kutatás.

Jica, P.–Ciobanu, I.: A vállalat értékének meghatározásáról.

Bogdan, V.: Többszörös felhasználású mintavételi sokaság kiválasztásának módszerei.

Románia főbb demográfiai folyamatainak alakulása, 1980–1989.

Marinescu, I.: Ellenőrző kérdőív a statisztikai adatok minőségének javítására.

Lesanu, A.: A piacgazdaság terminológiai kiegészítője.

1991. ÉVI 2–3. SZÁM

Radocea, A.–Bogdan, V.: Az infláció vizsgálatának statisztikai módszerei.

Wagner, P.–Mitrut, P.: Makroökonómiai teljesítmények mérése.

Mihaescu, O.: Az átalakítás stratégiája és a feldolgozóipar ágazatainak fejlesztése.

A statisztika korszerűsítése a beszámolási egységekben.

Sabadeana, P.: A tudományos kutatás és a műszaki fejlődés fő irányai a mezőgazdaságban.

Tövissi, L.: Idősorok.

Merce, E.–Opris, I.: Megfelelés, nem-megfelelés, korreláció és ezek számszerű becslése.

STATISTIČKA REVIIJAA JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1989. ÉVI 1–2. SZÁM

Willenborg, L.: Kérdőívek logikai tervezése.

Momirovic, K.–Gredelj, M.: Az objektumok távolságának mérése és hasonlósága a tükör és ellentükör képtében.

Grk, S.: 2 ad 12 faktoriális tervű modell információi.

Bogosavljevic, S.: Többváltozós rétegzés mint osztályozási probléma.

Parezanovic, N.: Programkészítési szabványok.
Mrkic, S.-Vujnovic, B.: A közösségek normalizálása a társadalmi-gazdasági, valamint az 1986-os bűnözési struktúra szerint.

Pavlovic, M.-Djeric, N.: A készletek statisztikai pótlása a kiskereskedelemben, és ennek egy lehetséges rögzített áras bemutatása.

Soldic, J.: A Box-Jenkins-eljárás alkalmazása modellezésre és előrejelzésre.

1989. ÉVI 3-4. SZÁM

Kirn, V. P.-Ferligoj, A.: A rákos megbetegedések előfordulása Szlovéniában.

Bodjanova, S.: Többváltozós statisztikai megfigyelések határozott és határozatlan osztályozása közötti összefüggések.

Barkovic, D.: Hierarchikus elemzési folyamat: prioritásos elosztási modell.

Hosek, A.-Momirovic, K.: Tizenegy éves gyermekek nő- és férfigon örökölt tulajdonságainak klaszter-elemzése.

STATISTICAL JOURNAL

AZ EGYESÜLT NEMZETEK
EURÓPAI GAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 1. SZÁM

Dooghe, G.: Belgium népességének korösszetétele és a szociális biztonság.

George, M. V.-Nault, F.-Romaniuc, A.: A termékenység és a nemzetközi vándorlás hatása Kanada népességének korösszetételére.

Murphy, B. B.-Wolfson, M. C.: A nagylétszámú évjáratok hatása az állami szektorra Kanadában.

Ljones, O.-Aamdal, K.: Demográfiai változások és a helyi közkiadások makroökonómiai közelítésben. – Néhány norvég példa.

Plewes, Th. J.-Stinson, J. F.: A párhuzamos munkavállalás mértéke és jelentősége az Egyesült Államokban.

Walter, B. C.: Minőségi kérdések az Egyesült Államok külkereskedelmi statisztikájában.

Hope, Ch.-Parker, J.-Peake, S.: Egy kísérleti környezetvédelmi index az Egyesült Királyságban. – Az elmúlt évtized eredményei.

statistika

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 4. SZÁM

Kacianová, S.: Árstatisztika az árliberalizáció időszakában, 1991–1992.

Kucera, J.: Az innovációs folyamatok megfigyelése az iparban a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria gyakorlatában.

Vlasek, J.-Votava, R.-Hrindová, N.: Lakásépítés Csehszlovákiában, 1960–1990.

Masatová, M.: A foglalkoztatottak szakmai összetétele.

1991. ÉVI 5. SZÁM

A népgazdasági számlarendszer bevezetése a csehszlovák statisztika gyakorlatába és ennek rendszerbeli feltételei.

Salajová, L.: A statisztikaitörvény-tervezet elvei.

Vojta, M.-Chludil, V.: Az ipari termelés növekedési ütemének kiszámítása.

Pesout, J.: Az olajjal és olajtermékekkel való gazdálkodás 1970–1990.

Andrle, A.-Srb, V.: Az egyes kormányok véleményének világméretű felmérése a népesség reprodukciójáról.

1991. ÉVI 6. SZÁM

Ondrus, V.: Az ágazati kapcsolatok mérlege az eljövendő csehszlovák népgazdasági számlarendszerben.

Friedlaender, J.: Ismét az életszínvonal méréséről.

Dubsky, S.: Észrevételek az ipari termelés indexéhez.

Ruzicka, A.: Hogyan tovább az építési statisztikában?

Blagonravová, Z.: Gyermekes családok és jövedelmek.

1991. ÉVI 7. SZÁM

Franchet, Y.: Hivatalos statisztikai rendszerek a demokratikus piacgazdaságokban.

Hörmannová, M.-Poláková, A.: A vállalati szintű konjunktúrakutatás koncepciója 1991 után.

Novák, J.: Három közép-európai ország a piacgazdaság útján.

Lachmanová, V.: Gyümölcsstermelés és -felhasználás.

1991. ÉVI 8-9. SZÁM

Dlouhy, J.: Az 1991–1995 között végrehajtandó reprezentatív lakossági felvételek koncepciója.

Sulc, J.: A lengyel gazdasági reform – tanulság és ösztönzés.

Dubsky, S.: Néhány észrevétel a gazdaság rövid távú fejlődésének elemzéséhez piaci viszonyok között.

Blahnik, J.: Az osztályozási rendszerek egységesítése.

Zachová, L.: Az indexelmélet irányzatai és koncepciója.

Österreichische Zeitschrift für

Statistik und Informatik

AZ OSZTRÁK STATISZTIKAI
ÉS INFORMATIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1991. ÉVI 1-2. SZÁM

Angermann, O.: A német szövetségi statisztika bevezetése az egykori Német Demokratikus Köztársaság területén.

Franz, A.: Ökológiai népgazdasági számlarendszer (Öko-VGR) fejlődése Ausztriában: az input-output szemlélet mint mindennek az alfája és omegája.

Konijn, P. J. A.: Aggregálás a terméktechnológiai modellben.

Gutjahr, W. J.: Szoftver-tesztelés véletlenszerű adatokkal: egy hatékonyságvizsgálat.

Ostermann, R.: Exploratív grafikus módszerek az idősor-elemzésben. – Három módszerjavaslat.

Felsenstein, K.: Pontatlan adatok Bayes-féle elemzése.

Statistische Hefte Statistical Papers

NEMZETKÖZI ELMÉLETI ÉS ALKALMAZOTT
STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

1991. ÉVI 2. SZÁM

Kunitz, H.-Pamme, H.: Grafikus eszközök élettartam-adatok elemzéséhez.

Viertl, R.-Hule, H.: A Bayes-elméletről fuzzy-adatok esetén.

Kofler, E.-Zweifel, P.: Fuzzy-eloszlások konvolúciója a döntéshozatalban.

Heyer, H.-Kusama, T.: Néhány megjegyzés a gyenge elégségeségről.

Wang, L.: Többváltozós normális átlag megengedhető lineáris becslései külső információ nélkül.

Jain, S.: A forgalomintenzitás megbízhatósági intervallumainak összehasonlítása M/Ek/1 sorbanállási rendszerekre.